

САФО ОЧИЛ

МУСТАҚИЛЛИК МАЪНАВИЯТИ ВА ТАРБИЯ АСОСЛАРИ

*(Ўзбекистон Республикаси Президенти,
академик И. А. ҚАРИМОВ
асарлари мисолида)*

*Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги
нашрга тавсия этган*

Профессор КОМИЛЖОН ҲОШИМОВнинг умумий
таҳрири остида

Сафо Очил — серқирра ижодкор. Истеъдодли шоир сифатида унинг шеърий ва қўшиқлар китоблари ўқувчиларга тақдим этилди. У ўз салоҳиятини наср жанрида ҳам синаб кўриб, публицистик мақолалари ва эсселарини нашр қилди.

Адабиётшунос ва танқидчи олим С. Очил ўнлаб адабий-танқидий, илмий-назарий мақолалари ва адабий ўйларини бир илмий-педагогик тўпламга жамлаб чоп қилдирдики, у адабиётшунослик фани равнақига муносиб ҳисса бўлиб қўшилди.

Сафо Очилнинг қўлингиздаги «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари» монографияси Ўзбекистон мустақиллиги даврида амалга оширилаётган ислоҳотлар, рўй бераётган тарбиявий жараёнлар ва тарбияшунослик истиқболидан сабоқ беради.

О 43060:0000—70
353(04)—95 Ахб. хат.—95

© «Ўқитувчи» нашриёти,
1995

ISBN 5-645-02564-4

К И Р И Ш

Инсоният пайдо бўлгандан бошлаб, одамлар у ёки бу шакл ва мазмунда фарзандлари тарбияси билан шуғулланганлар. Ибтидоий жамоа даврида бу жараён баъзан онгли, гоҳида эса онгсиз равишда кечган бўлиши мумкин. Қандай бўлишидан қатъи назар, тарбия усуллари муттасил давом этаверган. Улар даврлар ўтиши, ҳаёт ва турмушнинг мураккаблашиши натижасида тобора чуқурроқ ва кенг маъно касб эта борган.

Тарбия бериш деганда, кимнидир махсус бир хонага ўтқазиб, фақат панд-насихат беришни эмас, балки ўйин тавомида, уй юмушлари жараёнида, таълим ва илм ўрнатиш вақтида ҳаёт ва турмуш сабоқларини қиёсий ўйинида тушунтиришни, қолаверса, шахсий ўрнак кўрсатиш одатини тушунмоқ ва билмоқ лозим. Шу омиллар бир-бири билан қўшиб олиб борилиши керак.

Инсон асосан, икки йўл билан тарбияланиши мумкин: бировларнинг бевосита таъсири, яъни ўргатиши, шунингдек, донолар фикрлари, ўғитлари ва асарларини ўқиш орқали; инсон ўзининг фикрлаши, одамлар хатти-ҳаракатидан, қилган ва қилаётган ишларидан тегишли ҳулосалар чиқариб олиши; энг қудратлиси — тафаккури воситасида тарбияланиши мумкин.

Алломаларимиз «Агар кишига ҳаётнинг ўзи беролмаса таълим, унга ўргата олмас ҳеч бир муаллим» деган насихат қиладилар, бу инсон ўз тафаккури ёрдамида таълим-тарбия олиши, одоб-ахлоқ нормаларини эгаллаши, ўзи яшаётган жамият, инсонгарчилик ҳуқуқ-атвонига хос маънавий-ахлоқий кўникма ва малакаларини ўзида мужассамлаштириши лозимлигини тақозо этади.

Кўнчилик олимۇ фузалолар тарбия деганда фақат болага тарбия беришни тушунадилар. Бизнингча, бу анча тор тушунчадир. Чунки тарбияга фақат болалар эмас, балки катталар ҳам муҳтождирлар. Ҳозирги кунда эса айрим йигит-қизлар, шунингдек ёши улардан ҳам улуг-

лар одоб-ахлоқ ақидаларига зид иш тутадилар. Бунга далиллар кўп топилди.

Демак, тарбияшунослик инсонни гўдаклигидан бошлаб то умрининг охиригача ҳаёт ва турмуш одобига ўргатувчи ва шу нарсаларни таҳлил ҳамда тадқиқ этувчи фандир. Тарбия ва тарбияшунослик ҳақидаги бу таъриф маъно ва мазмунига одамларнинг бутун умри давомидаги хулқ-атвори, одоб-ахлоқи, бу борадаги миллий анъаналарга садоқат ва шуларга тарбиячи ҳамда тарбияланувчининг тўла амал қилиши, миллий қадрият, маънавият ва маърифатга ҳурмат, иймон ва виждон сингари гўзал фазилатлар сингган.

Ун иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини¹ чуқур таҳлил қилиб кўрилса, унда юқорида зикр қилинган тарбия ва тарбияшунослик ҳақидаги фикрлар ўз ифодасини топганини кузатиш мумкин. Бошқача айтганда, бизнинг Конституциямиз — миллий тарбия ва тарбияшунослик Қомусидир. Унинг деярли ҳар бир моддасида тарбия маънолари силсиласи мавж уриб турибди.

Унда тарбиячи ва тарбияланувчи сўзлари айнан ишлатилмасам-да, уларнинг бурч ва вазифалари акс этган. Бу ҳақда Президентимиз И. А. Каримов шундай ёзади: «Тарбиячи — устоз бўлиш учун, бошқаларнинг ақл-идроқини ўстириш, маърифат зиёсидан баҳраманд қилиш, ҳақиқий ватанпарвар, ҳақиқий фуқаро этиб етиштириш учун, энг аввало, тарбиячининг ана шундай буюк талабларга жавоб бериши, ана шундай буюк фазилатларга эга бўлиши керак»². Бу ерда тарбиячининг ўзи ҳаммаша ўрнаткич бўлиши зарур деган фикр илгари суриляптики, шу ақида тарбиянинг асосий принциpidир.

Уч йилдан ошдики, Ўзбекистон мамлакатаи парламент йўли билан мустақилликка эришди. Мустақиллик мафкураси ва ғояси яратилмоқда. Бу мафкура ва ғоянинг, авваламбор, ислом дини ақидалари, қолаверса, аждодларимизнинг узоқ давр мобайнида тарбия соҳасида орттирган тажрибалари асосидаги таълимотлар негизига

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

² Каримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳақиқий кафолати. Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1993, 27—28-бетлар.

қурилаётгани халқнинг чексиз ҳурматига сазовор бўлиб турибди. Бу масалага янада ойдинлик киритиб, И. А. Каримов дейди: «Ота-боболаримиз дини бўлмиш Ислом динимизни қадрлаш, унинг таълимоти ва таъсирни ҳаёти-мизни, маънавиятимизни янги маъно билан тўлдиришга хизмат қилмоқда. Буни ҳеч ким инкор эта олмайди»¹.

Энди яқин тарихдаги аччиқ сабоқлар ҳақида қисқача тўхталайлик. Зеро, бу халқ кўзини очишга, тафаккур оламини бойитишга, миллий қадриятларимиз қадрига етишга тарбиявий таъсир қилишга ёрдам берсин. Ўтган кейинги етмиш йилдан кўпроқ вақт ичида Ислом дини, мусулмончилик ақидалари, миллий қадрият ва анъаналар бир чеккага суриб ташланди. Улар ҳақида гапириш у ёқда турсин, ўйлаш ва фикрлаш ҳам мумкин эмас эди. Иймон-эътиқодимизга онд асарлар, миллий тарбия асосини ташкил қилувчи Қуръони карим, Муҳаммад алай-ҳиссалом Ҳадислари, тасаввуф ва миллий маърифий-ахлоқий илмлар акс этган китоблар, рисоалар териб олинди, ёқиб ташланди. Бу миллий тарбия ва тарбияшунослик соҳасидаги энг катта йўқотиш эди.

Мустақиллик шарофати ва Президентимиз И. А. Каримовнинг бевосита ғамхўрлиги туфайли тарбияшунослик фанининг миллийлиги ҳар соҳада устивор бўлмоқда. Шу ақидаларни ўзида мужассамлаштирган мустақиллик мафкураси ва ғояси халқнинг иймон-эътиқодига айланяпти. Бу муборак ва муштарак ҳодисадир.

Президентимиз, буюк иқтисодчи олим, академик И. А. Каримовнинг ўзи умр бўйи исми жисмига, тутган йўлига, иймон-эътиқодига монанд эканини алоҳида таъкидлаш лозим. Эътиқодсиз қалбдан чиққан сўзлар бировни ишонтира олмайди. И. А. Каримовнинг ҳар бир сўзи, фикр ва мулоҳазалари халқимизга кўтаринки руҳ бағишлайди. У доимо миллий қадриятларни, аждодларимизга бўлган эътиқодини асраб-авайлаб юрди. Унинг қуйидаги оташин қалб сўзларига диққат қилинг: «Тўғри, замона зайли билан европача таълим олганман, лекин ўзимни танибманки, Худога ишонаман. Уша пайтлариям одамларни жанозага қатнашганлари учун жазолаганим йўқ, аксинча, уларга доимо таъкидлардим: «Тўйга бормасларингиз мумкин-у, жанозадан қолманглар». Аммо очиги, кўпчилик бормасди — улар мансабларини йўқотишдан қўрқишарди.

¹ Каримов И. А. Ижобий ишларимизни охирига етказайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 9-бет.

Гарчанд динга бўлган муносабат ҳар кимнинг ўз шахсий иши эса-да, баъзи нарсаларни айтмоқчиман. Бизни етмиш тўрт йил мобайнида «бирлаштириб» турган Москва юракларимиздан Худони суғуриб ташлаб, ҳаммамизни компартияга сиғинтиришга уринди. Жуда кўпчилигимиз ана шу ғоянинг қулларига айландик. Компартия, яъни ўша сунъий худо қулагач, анчамиз эътиқодсиз бўлиб қолдик. . .

Эътиқод йўқолган жойда донмо чиркин ишлар рўй беради, меҳр-оқибат, бирлик, биродарлик дарз кетади, ишу турмушда барака бўлмайди. Эътиқодсиз тўла мустақилликка эришиш ҳам амри маҳол. Иймону эътиқодни эса дин шакллантиради»¹. Комфирқа ҳукмронлик қилган сўнгги даврларда бизнинг Ўзбекистонда ислом динига, Худога, иймон ва эътиқодга қаттиқ ҳужум бўлган эди. И. А. Қаримов «ўша пайтлариям» иборасини ўша даврга нисбатан ўкинч билан ишлатяпти. Ўша ҳужум ташаббускорлари ва раҳнамолари аянчли аҳволга тушганлари барчага маълум.

Айниқса, раҳбар халқни ўзига эргаштиришни хоҳласа, унинг иззат-нафсига тегмаслиги, дин-диёнатини ҳақорат қилмаслиги, миллий қадриятларини оёқ ости этмаслиги зарур. У фақат яхшиликни раво кўриши лозим. Шу маънода Президентимиз И. А. Қаримовнинг қуйидаги фикри ибратлидир. «Муборак ҳадислардан бирида Аллоҳ таоло қайси бандасига яхшиликни раво кўрса, ўшанга бирор мусибатни юборгайдир» деган. Фаровон турмушга машаққат чекмасдан, синовлардан ўтмасдан, ўз-ўзидан эришиб бўлмаслигини ҳаммамиз яхши биламиз. Лекин танланган йўлимизнинг натижасига қачон, қандай қилиб эришамиз, деган саволга жавоб топиш зарур. Бусиз биз олиб бораётган сиёсатимизга одамларнинг ишончини жалб қилолмаймиз, ўз муддаомизга етолмаймиз»².

Шу ўринда алоҳида таъкидлаймизки, ўз динига, миллий қадриятларига, иймон-эътиқодига садоқатсиз одамнинг ишлари ривож топмайди, обрў-эътибордан, халқ назаридан қолади. Худди шу нарсани Президентимиз яхши биледи. Шу боисдан у мустақилликни, унинг мафкура ва ғоясини миллий қадриятлар, аждодлар эъти-

¹ Қаримов И. А. Тараққиёт ва ҳамкорлик йўлларида (Мақолалар, суҳбатлар тўплами). Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 29-бет.

² Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 281-бет.

қодлари ва тажрибалари асосида шакллантиришга алоҳида эътибор бермоқда.

Президентимиз қаерда бўлмасин, қаерга сафар қилмасин, у ҳамма ерда ҳам доим ўз эътиқодига содиқ қоляпти. У 1992 йил 15 декабрь куни Миср Араб Республикасига сафар қилган эди. И. А. Каримов «Ислом динини муҳофаза қилиш ва мусулмон олий ўқув юртлари ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлашдаги хизматлари учун» Ал-Азҳар дорилфунуни илмий кенгашининг қарорига мувофиқ «Ал-Азҳар университетининг фахрий доктори» деган илмий унвонга сазовор бўлди. Унинг иймон-эътиқодига, дину диёнатга садоқатига, ислом динига кенг йўл очиб бериб, уни муҳофаза қилишдаги фидойилигига, халқпарварлиги ва инсонпарварлигига, давлатни бошқаришдаги ақл-заковатига, дипломатия бўйича иқтидор ва истеъдодига, виждонининг поклигига бутун дунё халқлари, хусусан мусулмонлар дунёси тан бермоқда. Хуллас, унинг халқаро миқёсдаги обрў-эътибори тобора ошиб бормоқдаки, бу ўзбек халқининг фахр-ифтихоридир.

Демак, Президентимиз ҳаёти ва илмий-ижодий, раҳбарлик фаолияти ва дунёқарашидаги ўзига хос миллийлик, шахси ва шахсий ўрнаклиги, ҳаёт ва турмуш тажрибалари силсиласи, зукколиги ва камтарлиги, ҳар соҳада тадбиркорлиги ва ташаббускорлиги, ҳурфикрлиги, мардлиги ва ундаги жасорат намуналарини педагогик нуқтан назардан ўрганиш зарур. Урганилган шу намуналар мажмуасини ёш авлодга тарбиявий йўлланма ва қўлланма сифатида тавсия этиш мақсадида мувофиқдир.

Биз мазкур ишимизда унинг илмий-ижодий фаолиятини, раҳбарлик салоҳиятини, илмий тадқиқотларининг назарий ва амалий аҳамиятини, илмий ишларини умумтаълим мактабларида, махсус ўрта ва олий ўқув юртларида ўргатишга оид методик жараёнларни ва уларнинг тарбиявий ролини баҳоли қудрат ўрганишни мақсад қилиб қўйдик. Зеро, бу саъй-ҳаракатимиз Ўзбекистон аҳолиси ва ёш авлодни мустақиллик руҳида тарбиялаш ишига муносиб ҳисса бўлиб қўшилади, деган умиддамиз.

Маълумки, мустақил Ўзбекистонга собиқ СССРдан иқтисодий жиҳатдан деярли ҳеч нарса қолмади. Ўзбек халқи 70 йилдан ортиқ давр ичида эртани эрта, кундузини кундуз демай меҳнат қилиб, Марказдаги умумий хазинани тўлдирishга жуда катта ҳисса қўшиб, ўзи қу-

руқ қолаверди. Қазиб олинган ер ости бойликлари — олтин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо заҳиралари, рангли металлари изсиз кетди.

Мустақил Ўзбекистонга собиқ СССРдан анча қолоқ, издан чиққан ишлаб чиқариш муносабатлари ва халқ хўжалиги, маърифий-ахлоқий жиҳатдан ўпирилиш, маънавий-маърифий қолоқлик, ўз миллий қадриятларидан маҳрум бўлган жамият мерос бўлиб қолди. Хуллас, мамлакат ҳар жиҳатдан қийин аҳволга тушиб қолган эди.

Бу ҳолат ва вазият янги ташкил топган Ўзбекистон давлатида туб ислоҳотлар ўтказишни тақозо этарди. Қандай қилиб бўлса-да, давлат олдида, энг аввало, жуда кўп қийинчиликлар эвазига қўлга кирган шу мустақилликни сақлаб қолиш вазифаси биринчи даражали вазифа сифатида турарди. Бу ҳақда И. А. Қаримов жуда тушунарли қилиб изоҳ берган эди: «...мустақилликни мен жуда содда тушунаман. Унинг маъноси жуда оддий. Мустақиллик дегани шуки, бизлар, асрлар оша бировларнинг оғзига қараб яшаган халқ, ниҳоят, ўз тақдиримизни, ҳаётимизни, келажагимизни ўз қўлимизга олдик. Энг муқаддас вазифа — шу буюк неъматни қўлдан бермаслик»¹.

Мустақил давлатни қўлда сақлаб қолиш учун унинг иқтисодий қудратини ошириш, халқнинг турмуш тарзини ва фаровонлигини яхшилаш, энг асосийси, халқни давлат ўзига қаратиб олиши ва изидан эргаштириши зарур эди. Тўғриси айтиш керак, давлат халқ қорнини тўйдирмаса, эгини бутун қилмаса, ота-оналари, фарзандларига қарамаса, унга эргашмайди. Демак, халқни тўйдириш учун аввало иқтисодиётни яхшилаш зарур.

Шу мақсадда Ўзбекистон давлати ва ҳукумати конституцион асосга қурилган, давлат ва халқ манфаатларига, шунингдек жумҳурият шарт-шароитига, миллий анъаналарига мос келадиган ва ижтимоий муносабатларни шакллантиришга қодир бозор иқтисодиётини вужудга келтириш ва уни ривожлантиришни мақсад қилиб қўйди. Тезлик билан иқтисодий ислоҳотларнинг қуйидаги беш тамойилини ишлаб чиқди:

1. Иқтисодиётни мафкура ақидаларидан холи қилиш;
2. Бош ислоҳотчи — давлат;

¹ Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 269-бет.

3. Ҳаётнинг барча жабҳаларида қонуннинг устиворлиги;

4. Кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириш;

5. Бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиш.

Шу бешта тамойилни ишлаб чиқишда ва уларни ҳаётга татбиқ этишда Президентимизнинг шахсан ўзи раҳнамолик қилиб келди ва бу муборак ишни собит қадамлик билан давом эттирмоқда.

Ишда шу бешта тамойилнинг моҳияти, уларни амалга оширишда учрайдиган айрим қийинчиликлар ва уларни бартараф этиш имкониятлари, қолаверса, ислохотларимиз беш тамойилнинг тарбиявий аҳамиятини ўрганиш вазифаси қўйилди. Бунда, албатта, И. А. Каримов асарлари етакчи ўринни эгаллайди. У доимо халққа нон керак, тинчлик ва осойишталик зарур, деб таълим бериб келмоқда. Чунки тинчлик, осойишталик бўлмаган жойда, ризқ-рўз, барака бўлмайди. Шу маънода Президентимизнинг қўйидаги чақириғи ибратлидир: «— Вақти келади, — давом этади у гўё биров билан баҳслашаётгандай қизишиб, — митингларга ҳам рухсат берилади, бошқасига ҳам. Аммо ҳозир... қўшни республикаларда бўлаётган митинглар халққа нима берди? Фақат қон тўкилди... Мен ана шундай қон тўкилишидан чўчийман. Ким нима деса десин, мен бир нарсага аминман: ҳозир халққа митинг эмас, ҳатто демократия ҳақидаги шиорлар ҳам эмас, нон керак, осойишталик керак. Ишқилиб, худо қирғин баротлардан еерасин, қирғин бўлса, аввало ёшлар кетади. Оталар кўз ёшини кўрмайлик, оналар фарёдини эшитмайлик»¹. Зотан, бу улўғвор иш, яъни мамлакатда тинчликни таъминлаш иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг бош ва энг муҳим шартларидан биридир.

Шунингдек, Президентимиз ҳамда ҳукуматимизнинг тинчлик сиёсати — истиқлол мафкурасининг таянч нуқтаси ҳисобланади. Ва айни чоқда бу ватанпарварлик туйғуларини янгича йўналишда ривожлантиришнинг амалий намунасидир. Ҳар бир инсон мустақиллик ва унинг мафкурасини ҳимоя қилиш йўлида фидойи бўлмоғи лозим. Ҳалоллик ва фидойилик давлатимиз мустақиллигини мустаҳкамлашнинг асосий ва муҳим хусусиятларидан ҳисобланади. Ватанпарвар киши-

¹ Қаранг: Ёқубов Одил. Ҳаво йўлларидаги мулоқот. «Ҳаёт ва иқтисод» ойномаси, 1992 йил, 11-сон.

нинг ички ҳис-туйғулари тўғрисида таниқли жамоат арбоби, жумҳурият фахрийлар ташкилотлари уюшмаси кепгашининг раиси Бектош Раҳимов жуда топиб айтган: «Миллий истиқлол мафкурасини яратиш тўғрисида гап очган эканмиз, мен, аввало, яқин ўтмишимиздаги ҳамма нарсадан ҳам воз кечавериш тўғри бўлмасди, деб айтмоқчиман. Юртимизда 40-йилларнинг бошларидаги воқеаларнинг шахсан шоҳиди бўлганман. Ушанда ўспирин ёшларимизда ватанпарварлик туйғуси шу қадар кучли эдики, улар ҳатто ёшларини катта кўрсатиб, фронтга боришга интилардилар»¹.

Бектош Раҳимов шу сўзларининг туб маъноси ва моҳияти ёш авлодни фидойи ватанпарвар қилиб тарбиялаш масаласи билан бевосита боғлиқдир. Бинобарин, мафкуравий-ахлоқий жиҳатдан мукаммал инсонлар, содиқ ватанпарварлар, эътиқод-иймони бутун кишилар янги иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш ишига муносиб ҳисса қўшишга қодирдилар. **Мустақиллик** — **ислоҳот** — **таълим-тарбия**, булар бир-бирлари билан эгизакдилар. Уларни ажратиб, кўзланган буюк мақсадга эришни қийин.

«Янги мустақил давлатнинг тараққиёт йўли ва тарбия асослари» мавзuidaги мазкур асаримизда иқтисодий ислоҳотларимиз принципиари ва моҳиятини И. А. Каримовнинг деярли барча тадқиқотлари, нутқлари ва мухбирлар билан савол-жавобларини салоҳиятимиз нисбатан донрасида илмий шарҳлаш услубида таҳлил этиб, мустақиллик тарбияси асосларини кўрсатиб беришга ҳаракат қилдик. Чунки мустақиллик тарбияси масалалари, қолаверса, ислоҳотларимизнинг бешта тамойили янгича таълим-тарбия асоси экани ҳозиргача педагогика фани нуқтаи назаридан етарли даражада тадқиқ этилмаган.

Кези келганда, бир нарсага изоҳ бериб ўтишни лозим топдик. «Янги мустақил давлатнинг тараққиёт йўли» жумласидаги «янги» сўзи бежиз қўлланилмади. Маълумки, теурийлар салтанатининг инқирозидан кейин марказлашган қудратли Туркистон давлати парчаланиб кетди. Бу унинг ҳар томонлама кучсизланишига олиб келди. Шу боисдан ташқи ҳужумлар авжига чиқди. Охир-оқибат бутун Марказий Осиё қудратли давлатлар-

¹ Раҳимов Бектош. Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси (Мақоллар тўплами), Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 52-бет.

га қул бўлди, мутеъ бўлиб қолди. Натижада, мустақиллик орзу-армонга айланди. Бу — масаланинг биринчи томони.

Иккинчи томондан, ҳозир бутун жаҳон техника асрида фаолият кўрсатмоқда. Тузумлар янгича, дунёқарашлар янгича, давлат бошқаруви янгича, халқнинг турмуш тарзи янгича, маданий-маърифий ўзгаришлар янгича, хуллас деярли ҳамма нарса янгича тус олди, барча соҳада янгича маъно ва мазмун ҳукмрондир.

Учинчи томондан, бугунги кунда халқ мустақиллигининг ўзи қандай бўлиши кераклиги, унинг туб моҳияти нимада экани, қолаверса, бу тарихий босқичда давлат бошқаруви кўникма ва малакалари ҳақида кенг тасаввурга эга эмас. Шу каби ва бошқа асосларга биноан «янги» деган сўзни ишлатишни лозим топдик.

Умуман олганда, дунё миқёсидаги буюк жамоат арбоби, истеъдодли иқтисодчи олим, Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Қаримовнинг барча асарлари нафақат фаннинг иқтисодий, сиёсий соҳаларига, балки ҳозирги замон педагогикаси фани тараққиёти ва равнақига самарали ҳисса бўлиб қўшилди. Улар инсониятнинг янгича тафаккур оламини тадқиқ этишга ва кашф этишга йўл очиб берди, бир неча ўн йилликлар давомида устивор бўлиб келган маърифий-ахлоқий принципларни ислоҳ қилиш борасида илмий-назарий ва амалий қўлланма ҳамда йўлланма вазифасини ўтамоқда.

қод қўйдириб бўлмайди. У зўрлик ва зулм натижасида ўша нарсага ишондим ёхуд эътиқод қўйдим, дейиши мумкин. Лекин у юзаки, дилда эмас, тилда бўлади. Шунинг учун эътиқод эркинлигини ҳимоя қилиш инсон-парварлик ва ҳуррият вазифасидир. Ватанига, миллатига, халқига эътиқод қўйиш ҳар бир ақли расо инсонга берилган ҳусни неъматдир.

Муҳаммад Закариё ўзининг «Фазоилул аъмол» деган рисоласида шундай дейди:

«Қувғин даврида мусулмонлар тортган ғам, кулфатларни тасаввур қилиб бўлмайди. Аммо саҳобалар ўз эътиқодига собитгина бўлиб қолмай, балки ўз ўртоқлари орасида Ислому нуруни таратиш билан банд бўладилар»¹. Бу ерда фикр Ислому динига эътиқод тўғрисида борапти. Кўришиб турибдики, эътиқодни ҳеч қандай ғам-кулфат, азоб-уқубат йўқ қилолмайди. Билъакс, уни мустаҳкамлаши мумкин, холос. Агар эътиқод чин ва мустаҳкам бўлса! Биз Ватан ва халқ мустақиллигига эътиқодни мустаҳкамлаш ва унинг эркинлиги хусусида фикр юрттапмиз. Бинобарин, Мустақиллик гоёси марказида инсон эътиқодини улуғлаш, эркинлигини ҳимоя қилиш билан чамбарчас боғлиқ буюк вазифа туради.

Иймон ҳам ишониш демакдир. Лекин у турли маъно, мазмун касб этади. Диний маъноси Аллоҳ таолога ва унинг буйруқларига тил ва кўнгил билан ишонишдан иборатдир.

Гароқ иймоннинг тулароқ маъноси Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ҳадисларида кенгроқ ва батафсилроқ ошди. Чунинчи у баъди: «Иймоннинг мукаммал бўлмоғининг уч шарти:

— тўғри эътиқодли бўлмоқ;

— кишилар билан яхши муносабатда бўлмоқ;

— киши ўз устида ишламоғи ва ўзини ибодат ва итоатга чиниқтирмоғи. Кимки буларни тўла ўзлаштирса, иймони мукаммал бўлғайдир»². Демак, иймон тушунчаси эътиқод билан бир қаторда инсон ахлоқ-одоби, илму олиши, маданият ва маърифатли бўлиши, қадриятларга садоқати сингари одоб жараёнлари ва омиллари-ю, яхши хислат ва фазилатларни ўз ичига қамраб олади.

Демак, иймони мукаммал кишини ҳеч қачон ҳеч қан-

¹ Закариё Муҳаммад. Фазоилул аъмол. Тошкент, Ўзбекистон нашриёти, 1993, 24-бет.

² Ал-Бухорий. Ҳадис, 1-китон. Қомуслар Бош таҳририяти, Т., 1991. 14-бет.

дай йўл ва усул билан оздириш мумкин эмас. Умуман олганда, мустақиллик эркин эътиқод ва иймон фарзанди бўлмоғи лозим. Бошқача айтганда, ўзбек халқининг эътиқод ва иймонини ҳимоя қилмоқ мустақил давлатнинг асосий вазифаларидан бирига айланиши керак.

Миллий қадриятлар ота-боболардан бизгача етиб келган удумлар — Рўза ҳайит, Қурбон ҳайит, Наврўз тантаналари, уруғ-дон экиш ва ҳосил байрамлари, бешик тўйи, суннат тўйи, ўғил уйлантириш ва қиз чиқариш билан боғлиқ тўйлар, жой тўйи, қазо билан боғлиқ турли маърака-маросимлар, шушунгдек халқнинг ҳар хил анъаналари — ҳашар, ота-оналарга ҳурмат, ёшларга шафқат, қарияларга мурувват, миллий одоб-ахлоқ меъёрларига итоат қилиш, илм олиш, оила мустаҳкамлигига эришиш, устозлар қадрига етиш, вафот этганлар қабрини зиёрат этиш, халққа муҳаббат, Ватанни севиш ва ардоқлаш, аскарлик бурчини шараф билан бажариш, байналмилалчи бўлиш, мулоим ва ширинсуханлик ва шу қабиларни ўз ичига қамраб олади.

Маънавият ва маданият деганда, инсон хулқ-атворининг гўзаллиги, саҳоват ва ҳимматлилиги, олийжаноблиги, ваъдасига вафодорлиги, ҳаёлилиги, билим олиши, донолиги, бағри кенлиги, одоблилиги, озода ва покизалиги, қалбининг беғуборлиги, хушмуомалалиги ва шу сингари ёқимли урф-ододлар тушунилади.

Маърифатнинг асосий белгиси... тус олими Н. Г. Чернишевский жуда яхши кўрсатган. Чунончи, у дейди: «...Маърифатнинг инсонга кўрсатадиган таъсирларида бири шуки, у одам дунёқарашини кенгайтиради, унга нотаниш, унинг ҳаётига бегона ҳодисаларнинг асл маъноларини тушунишга ёрдам беради»¹. Демак, маърифатли киши бировларни илм зиёсидан баҳраманд қилишни ўзига мурод қилади. Маърифат — илм ва маданият нуридир.

Ҳар бир мустақил давлат ўзининг миллий чегарасига эга бўлмоғи лозим. Шу чегара чизигидан мамлакат ичкарисига ўша давлат ҳокимияти ёки ваколатли кишилар руҳсатсиз, мақсадидан қатъи назар, ҳеч ким кира олмайди ва кириши ҳам мумкин эмас. Давлат чегарасини миллий армия ва миллий хавфсизлик бошқармаси ҳимоя қилади.

¹ Чернишевский Н. Г. Танланган педагогик асарлар. Тошкент, «Уқитувчи», 1989, 46-бет.

Қиссадан ҳисса шуки, давлатнинг миллий чегарасини кўз қорачиғидек ҳимоя қилиш ва унинг даҳлсизлигини таъминлаш лозим.

Мамлакатдаги иқтисодий ўзгаришлар, бу соҳада кўриладиган тадбир-чоралар, ишлаб чиқариш кучлари ва воситалари, ишлаб чиқилган тайёр маҳсулотлар, шунингдек миллий пул ва валюта билан боғлиқ ишлар бутунлай даҳлсиз бўлмоғи зарур. Давлатнинг **сиёсий масалалар** бўйича барча ишларига ҳеч ким аралashi мумкин эмас. Ташқаридан давлат ичкарасига халқ маънавиятига таъсир этиш мақсадида ҳеч қандай таъсир воситалари ўтказилмаслиги керак. Бу — мустақилликнинг навбатдаги шартларидан биридир.

Давлат бошқаруви деганда ҳар бир давлатга конституциявий йўл билан раҳбарлик қилишни англаш керак. Йлгари, яъни собиқ СССР даврида миллий республикалар раҳбарлари марказнинг рухсатисиз ҳеч қандай иш қилолмасдилар, қарор ва фармонлар чиқара олмасдилар. Ҳатто кичик бир қурилиш иншооти учун ҳам рухсат олиш шарт эди. Ҳеч бир «обрўли», «катта мавқели» давлат ҳам ички ишларнинг биронтасига ҳам аралашмаслиги, бу — мустақилликнинг асосий хусусияти ва белгисидир. Бу хусусда ишнинг кейинги бобларда батафсил гапирилади.

Ўз миллий она тилига эга бўлмаган халқ бўлмайди. Миллатни миллий сифатида характерловчи нарсалардан бири миллий тил ҳисобланади. Ўша миллий халқдан ташкил топган давлатнинг ўз тили бўлмоғи лозим. Ўзбекистонда давлат тили — ўзбек тилидир.

Демак, бизнинг мустақил давлатимизда ўзбек тили давлат тили мавқенга эгадир. Бу Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 4- моддасида «Ўзбекистон Республикасининг тили ўзбек тилидир»¹ деб алоҳида кўрсатилган ва қонун билан кафолатланган.

Миллий армиясига эга бўлмаган давлатни мустақкам деб бўлмайди. Зотан, бу хусусда Амир Темур қуйидагича сабоқ беради: «Давлату салтанат уч нарса билан: ...лашкар билан тикдир»². У бошқа бир тузугида ўша фикрини ривожлантириб, дейди: «Давлат — лашкарла-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 9- бет.

² Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 29- бет.

ру фуқароларнинг садоқати ва фидойилиги-ла қудрат-лидир»¹. Шу фикрлардан аён бўлиб турибдики, армия-сиз давлатни тасаввур қилиш қийин.

Армиянинг куч-қудрати, соғломлиги, енгилмаслиги аскарларнинг эътиқоди, жисмоний саломатлиги билан боғлиқдир. Амир Темур армия тузишда масаланинг бу томонига эътибор берган: «Черик (қўшин, ҳарбий ту-зилма) тузиб, навқар олмоқда уч қондага амал қилдим: биринчидан — йигитнинг куч-қувватига, иккинчидан — қилични ўйната олишига, учинчидан — ақл-заковатию камолотига эътибор қилдим. Шу уч фазилат жамулжам бўлса, навқарлик хизматига олдим. Негаким, куч-қуд-ратли йигит ҳар қандай қийинчиликларга, азобу уқубат-ларга чидамли бўлади, қилич ўйната оладиган киши ра-қибини мағлуб эта олади, оқил навқар ҳар жойда ақл-идрокни ишга солиб, мушкулотни бартараф этмоғи мумкин»².

Демак, миллий армия мустаҳкам бўлиши баробари-да фақат ўз ҳукумати ва юртбошисига бўйсунмоғи зарур.

Ўзбекистоннинг ер ости ва ер усти бойликлари етар-ли даражада кўп. Унинг табиий ва жўғрофий имконият-лари кенг. Замини зарга баробар. Бу заминдан йилига икки марта ва ҳатто уч марта ҳосил олиш мумкин. Ўз-бекистон, айниқса, пахтаси билан оламга машҳур.

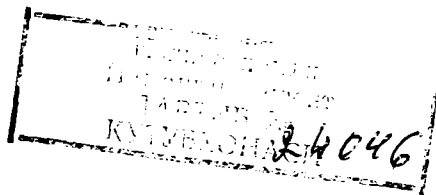
Қазилма бойликларга келсак, бизнинг заминда Мен-делеев жадвалидаги деярли кўпчилик элемент бойлик-лар мавжуд. Демак, Ўзбекистон ҳар томонлама бой, қудратли мамлакатдир. Илгари 70 йилдан ортиқ давр давомида ўша барча бойликлар бошқалар томонидан қазиб олиниб, ташиб кетиларди. У қаерга борди, нимага сарф бўлди, бу ҳақда ўзбек халқи, ҳатто Ўзбекистон раҳбарлари ҳам билмасди. Бу сир тутиларди.

Ватан мустақилликка эришгандан сўнг ўша бойлик-ларга Ўзбекистон давлати ва халқи эгаллик қилмоқда. Ўша бойликларни нима қилса, нимага ишлатса, ўзбек-ларнинг ўзи билади.

Қолаверса, Ўзбекистон ҳудуди осмонига мазкур мам-лакатнинг мутасадди раҳбарларининг рухсатисиз ҳеч нарса кирмаслиги ва ундан учиб ўтмаслиги лозим. Бу масала, биринчи навбатда, ҳарбий муаммо, иккинчидан,

¹ Уша асар, 44-бет.

² Уша асар, 57-бет.



об-ҳаво ва экологияга оид масалалар ва бошқа нарсалар билан бевосита боғлиқдир.

Демак, Ўзбекистоннинг ер ости ва ер усти бойликлари, шунингдек унинг осмони тамоман даҳлсиз бўлмоғи лозим.

Маълумки, ҳар бир давлат ўзининг маданиятини ривожлантириш, иқтисодийетини яхшилаш учун ташқи мамлакатлар билан алоқа ва муносабатлар ўрнатиши керак. Шундагина давлат тараққий этади, ривожланган мамлакатлар даврасидан муносиб ўрин олади, халқнинг моддий фаровонлиги ўсади. Шундай алоқа ва муносабатларни ўрнатиш ҳар бир давлатнинг ўз эрк-ихтиёрида бўлмоғи керак. Билъакс, давлат мустақиллиги мукамал ҳисобланмайди.

Кўрсатиб ўтилган ўша принциплар ўзбек халқи ва Ўзбекистон (илгари бошқа номлар билан аталган: Турон, Хоразм империяси, Туркистон) давлати тарихида жуда кўп даврлар мавжуд бўлган. Айниқса, хоразмшоҳлар даврида мамлакат турли томонлама ривож топган, маданий ва иқтисодий жиҳатдан ҳатто бошқа ривожланган давлатлардан ўзиб кетгани маълум.

Шунингдек, теурийлар салтанати пайтида бизнинг ота-Ватанимиз ҳар жиҳатдан оламга машҳур бўлган. Унинг ишларига ҳеч ким ва ҳеч қайси давлат аралаша олган эмас. Бундай далилларни тарихдан жуда кўп келтириш мумкин.

Ўзбек халқи бугунги мустақилликни қўлга киритган бир даврда ота-боболар, аждодлар шавкатидан фахрланган ҳолда уларнинг бой тажрибаларини чуқур таҳлил ва тадқиқ этиш, пухта ўрганиш зарур. Бу ёшларда боболар ишларидан, насл-насабидан фахрланиш туйғуларини вужудга келтиради ва улар ўтмиш анъаналарига содиқ бўлишга ҳаракат қиладилар.

Умуман олганда, мустақиллик ғояси ва туйғуси миллатнинг эътиқод ва иймонига айланмоғи зарур. Қолаверса, ҳар бир ўзбек мустақиллик моҳиятини — юқорида санаб ўтилган ва шу каби принцип ва вазифаларни чуқур англамоғи керак. Шунингдек, шу вазифаларни амалга ошириш ишига ҳар бир киши ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиши талаб қилинади.

Бу мўътабар ва шарафли вазифаларни адо этишда, албатта, таълим-тарбиянинг аҳамияти ва ўрни бениҳоя каттадир. Тарбия турли восита ва омиллар орқали амалга оширилиши мумкин. Чунончи: халқ таълими ти-

ими, оммавий ахборот воситалари орқали радио ва ўйнаи жаҳон кўрсатувлари воситасида, тарғибот ва ташқиқот гуруҳлари тузиш ва уларнинг мақсадга йўналтирилган фаолиятини ривожлантириш, ҳар бир корхона, муассаса ва ташкилотда мустақилликка бағишланган ҳафталик ўқув курслари ташкил қилиш ва шу кабилар орқали амалга оширилиши мумкин. Шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, мустақиллик, унинг ғояси ва моҳияти ҳар дақиқада одамлар қулоғи остида жаранглаб туриши мақсадга мувофиқдир.

Шу ишни мукамал амалга ошириш учун бошқа амаллашлар, дин арбоблари тажрибаларидан унумли ва танқидий фойдаланиш мумкин, деб ўйлаймиз. Масалан, Исломи динининг тарғибот ва ташқиқ қилиниш тарихини олиб кўрайлик. Унинг пайдо бўлиши жаноб Расул акрам саллолоҳу алайҳи васаллам, яъни Муҳаммад пайғамбаримиз билан боғлиқ. Демак, Исломи дини VII аср бошларида вужудга келган, ўша даврдан бошлаб то ҳозиргача тинмай, бир дақиқа ҳам сукут сақланмай узвий равишда Исломи дини тарғиб ва ташқиқ қилинмоқда. Бу фаолият инсон туғилганидан то умрининг охиригача сонайсигача, ҳар қадамда, у ётса ҳам, турса ҳам давом этади. Мана, 13—14 асрлик тарихий давр ўтдики, бу иш фаоллашса фаоллашди-ю, сустлашмади.

Демак, мустақиллик ғояси, моҳияти ва мафкурасини тарғиб қилишда ва одамларни шу руҳда тарбиялашда Исломи дини арбоблари тажрибаларидан фойдаланиш мумкин, деган фикрга борамиз.

Тарбия — доимий ва изчил такрорлаш, ишонтириш мевасидир. Бошқача айтганда, доимий ва изчил такрорлаш, далиллар асосида тушунтириш натижасида ишонч гуйғулари ҳосил қилинади. Бу — тарбия вазифаси ва мақсади амалга ошири деганидир.

Шу ўринда фикримизнинг нақадар тўғрилигига қаноат ҳосил қилиш учун бир далилни келтирайлик. Исломи дини, Қуръони карим ва Муҳаммад пайғамбаримиз ҳадислари устида жуда кўп тадқиқот ишлари олиб берилган, уларга шарҳлар битилган. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий шундай тасаввуф илми билимдони, тадқиқотчиларидан биридир. У ёзади: «Ибн Умар айтганлар: «Банда кўнглига келган бир гуноҳ хавфи бор нарсани тарк этмагунча тақво ҳақиқатига ета олмайди. Расулulloҳ саллолоҳу алайҳи васаллам: «Исломи 5 далилдан иборат»,— деганлар:

1) калимаи шаҳодат (айтмоқ); 2) намоз ўқимоқ; 3) закот бермоқ; 4) ҳаж қилмоқ (имкони бўлса); 5) Рамазон рўзасини тутмоқ»¹.

Шу 5 та далил маъракаю маросимларда ҳам, тўй-ҳашамларда ҳам, кичик-кичик зиёфатларда ҳам такрорланарди, эсга олинарди. Кимки уни ёдидан чиқарган бўлса, изза қилинарди, уялтириларди ва ҳатто «сен мусулмон эмассан, кофирсан» дея танбеҳ бериларди. Бу воқеа ёш болалар ўртасида ҳам бўларди.

Эндиликда Ўзбекистон истиқлоли тараққиётининг 5 та тамойилини ҳар бир кишига ёдлатиш, унинг маъно-мазмунини унинг онгига синдириш керак.

Умуман олганда, мустақиллик тараққиётининг шу 5 та тамойили алоҳида-алоҳида соҳалар бўйича тадқиқотлар мавзулари бўлиши мумкин. Бешта тамойил — бешта муаммодир. Уларнинг ҳеч бирини иқтисод фани ҳам, тарих фани ҳам, педагогика фани ҳам ҳали ўрганмаган.

Тарбия жараёнида тарбиячи ўрнатқуч бўлганлик воқеа ва ҳодисаларни сўзлаб беради, ҳикоя қилади, тарбия берилаётган соҳа бўйича ўғитлар, насиҳатлар қилади ёхуд рамзий, тимсолий тил билан гапирарди. Тарбиячи аксарият ҳолларда халқ оғзаки ижоди ва бадий ижод намуналаридан фойдаланади. Ҳаёт ва турмуш тажрибаларини қиёслаб сабоқ беради. Хуллас, тарбиячи имконияти, билими, иқтидори, истеъдоди, малакалари доирасида тарбиялайди. Лекин булар тарбиячи учун етарли эмас. Тарбиячи тарбия беришдан олдин, ўзи тарбияланган, ахлоқ-одобли, хуш хулқ-атворли, умуман олганда, ўзи ўрнатқуч бўладиган даражада бўлмоғи лозим. Унинг берган сабоқлари билан қилган ишлари мос келиши зарур. Шундагина тарбиячи тарбияланувчига таъсир қила олади, ишлари унумли ва самарали бўлади. Билъакс, унинг берган тарбияси қумга сув қуйган каби, беизйўқолиб кетади.

Юқорида мустақиллик тарбияси ҳақида сўз очгандик. Тарбиянинг бу янги соҳасини амалга оширишда ҳам тарбиячининг ўрнатқуч ва намуна бўлиши мақсадга мувофиқдир. «Мустақиллик моҳиятини ва унинг бешта тамойилини билиб олинглар» дейишдан олдин, тарбиячининг ўзи шу нарсаларни пухта билиши лозим.

¹ Ал-Бухорий: Ҳадис, 1-китоб, Қомуслар Бош таҳририяти, Тошкент, 1991, 13-бет.

Мустақиллик тарбияси асосини шу жараёнда олиб бориладиган ишларни одамлар онгига синдириш усули ва методлари ташкил қилади, шахсий ўрнатилган ҳам шулар кумласига киради. Демак, тарбия истиқлол тараққиётининг бешта тамойили маъноси, мазмун ва моҳиятини турли восита ва омиллар орқали тушунтиришдан иборатдир. Тарбия бешта тамойил сабоқлари билан уйғунлашиб кетади.

2- §. Иқтисодийнинг сиёсатдан устуворлиги ва тарбияшуносликдаги бурилиш

Тарихий анъана ва тажрибалардан маълумки, таълим-тарбия доимо муайян жамият ва тузум юритган сиёсат, ўз олдига қўйган вазифа ва мақсадлар асосига қурилган. Узоққа бориб ўтирмайлик. Қуни кеча ўзимиз бошимиздан кечирган воқеа ва ҳодисалар шу фикрлизнинг ёрқин далилидир. Илгари мустақилликка ўрнатилган халқ қайтадан мутеъ, эгасининг сўзини такрорлайдиган тўтиқуш, фикрсиз, ҳақ-ҳуқуқини талаб қилолмайдиган кўрқоқ бўлиб қолди.

Мана, Президентимиз И. А. Каримовнинг сўроқ гаплар мажмуаси ичига синдирилган маъно-мазмунлар илсиласига диққат қилинг:

«Баъзи бир ғоят қийин, лекин табиий саволларга кавоб берайлик:

— Уйлаб кўринглар, азиз дўстлар, ўшанда (СССР даврида демоқчи — С. О.) бизлар ким эдик?

— Уша йиллар умуман қандай давр эди?

— Тақдиримиз, эркимиз кимларнинг қўлида эди?

— Қаъба деб қаерга сиғинар эдик? Ҳар тонг «Ассалом!» деган мадҳия оҳанглари остида кимларга қулук қилиб уйғонардик?

— Тилимиз, динимиз қай аҳволда эди? Имом Бухорий, Ат-Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбандларнинг муқаддас ҳокларига эътибор бормиди? Амир Темур, Зобур ва бошқа улуг бобокалонларимизнинг буюк номлари қайси тупроқларга қоришиб ётган эди?

— Миллий ғуруримиз, инсонлик шаънимиз, урф-одатларимиз қандай тушунчаларга алмаштирилган эди? (таъкид бизники — С. О.)

— Хўш, ўзимиз-чи? Узимиз ўзлигимизни биларми-мик? Қандай мўътабар замин, улуг аждодларимизнинг

Ўлмас мерослари билан озиқланган ер ўғлонлари эканимизни англармидик?

— Айтинглар, ўша кезлари Ўзбекистонни дунёда биров билармиди? Биров бизлар билан ҳисоблашармиди? Жаҳон миқёсида бирор киши бизни назарга илармиди?

— Юртимиз қандай ва қанча беқиёс бойлиқлар хазинаси эканидан қай биримиз хабардор эдик?

— Гўё миллий ифтихор бўлмиш пахта, ҳақиқатда миллий ғурур ўрнига бўйинтуруқ бўлиб, халқимизни ялангоёқ қилишдан, бошимизга азоб-уқубат, таъна-маломатдан бошқа нима келтирарди?

— Яна бир бор эслаб кўринглар, азиз юртдошларим, куни кеча эмасмиди, бошимизни кўтармасдан яшаганимиз? Кремлнинг ҳар бир имосига маҳтал бўлиб, ярим қуллик ҳолатида кун кечирганимиз?..

У кунларни унутишга бизнинг асло ҳаққимиз йўқ. Бунини ҳаммамиз яхши англаб олишимиз зарур»¹.

И. А. Қаримовнинг шакл жиҳатидан бу сўроқ гапларига ўзбек халқини яқин 70 йил давомида бошидан ўтказган аччиқ тақдир ва қисматлар тарихи сингдирилган. Бу ҳолатда тарих фани ўрганиши лозим бўлган масалалар моҳияти нуқтаи назаридан фикр билдирдик.

Қолаверса, шу сўроқ гаплар асосида 70 йил давомида халқ руҳияти, ахлоқ-одоби, юриш-туриши, муомала-муносабат, маънавий дунёси, тобелиги ва шу каби маънавий-психологик-педагогик жараёнлар турибди.

«Миллий ғуруримиз, инсонлик шаънимиз, урф-одатларимиз қандай тушунчаларга алмаштирилган эди?» сўроқ гапининг маъно-мазмунига алоҳида эътибор бериш керак. Муаллиф миллий урф-одатларимиз ўрнига оврупача урф-одатлар сингдирилганига, таълим-тарбия миллийликдан чекинганига урғу берапти.

Демак, муайян жамият ва тузум, унинг юритадиган сиёсати тарбияга кескин таъсир қилади. Бугун Ўзбекистоннинг мустақилликка эришганини фахр-ифтихор юзасидан такрорлайверамиз. Бу дегани, янгича мустақиллик йўли, ўзимизнинг йўлимиз таълим-тарбияда буюк бурилишларни тақозо этиши тайин.

Иқтисодиёт сиёсатдан ташқарида бўлади, бу табиий ҳол ва шундай бўлиши зарур. Бироқ иқтисодиёт ва таъ-

¹ Қаримов И. А. Ижобий ишларимизни охирига етказайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 6—7-бетлар.

шим-тарбия бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ҳаракат қилиши, ривожланиши лозим. Шу нуқтаи назардан, иқтисодийнинг сиёсатдан устуворлигини, шунингдек унинг ҳар қандай мафкурадан холи бўлиши масалаларини ўрганиш жараёнида, шу жараённинг гарбияшуносликка таъсири ва бу соҳадаги бурилишларни тадқиқ этиш бугунги ва келгуси авлод учун муҳим гарбиявий аҳамиятга эгадир.

Иқтисоднинг ўзи нима? Иқтисод тўғрисида шоир, элим, йирик жамоат арбоби Абдулла Авлоний шундай дейди: «Иқтисод деб пул ва мол каби неъматларнинг ҳадрини билмакни айтилув...»

...Оламдаги ҳамма миллатларнинг ҳол ва қудратлари мол ва бойликлари ила ўлчанув»¹.

Кичик бир оила иқтисоди ва давлат иқтисоди тушунчалари мавжуд. Пул, мол, оила эҳтиёжлари учун зарур бўлган нарсалар, бу — оила иқтисоди. Оила иқтисоди меҳнат билан топилган ҳалол мол-мулк ҳамда тежамкорлик йўли билан йиғилган нарсалардан иборатдир. Худди шу омиллардан келиб чиқиб, фалончи оиланинг иқтисоди яхши, ёхуд ўртача, ёхуд яхши эмас, дейишади.

Халқ онгига сингиб кетган «Иқтисод билан ишлаган кишилар фақир бўлмаслар» деган ҳадис бор, унга қуйидагича изоҳ берилади: «Киримга қараб чиқимини тута билмаган киши бор давлатини битириб, охири хўрликка душгани ҳолда, киримга қараб чиқимини тута билган киши бой бўлмаса-да, ўзини фақирликдан сақлай олади»². Демак, иқтисоднинг яхши ёки ёмонлиги тежамкорлик билан бевосита боғлиқдир. Бас, шундай экан, бола-ча оилада иқтисод, кирим-чиқим моҳияти ҳақида тарбия бериш лозим. Кейинчалик у оилани юргизиш, унинг иқтисодни ҳақида қайғуриш сир-асрорини билади.

Давлат иқтисоди жуда катта ишларни, муаммоларни ўз ичига қамраб олади. Чунки бу бутун бошли бир халқ, мамлакат тақдири билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам Амир Темур иқтисод тўғрисида қуйидагича сабоқ беради: «Қайси вазир софлик, тўғрилиқ билан вазирлик ишига киришиб, давлатнинг молия-мулкия ишларини диёнат, савоб билан, нафси бузуқлик қилмай, омонатга

¹ Авлоний Абдулла. Тошкент тонги. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1979, 267-бет.

² Юз бир ҳадис. Тошкент, «Меҳнат», 1991, 38-бет.

хиёнат этмай бажарар экан, ундай вазирни энг олий мартабаларга етказсинлар. Қайси вазир бузуқлик қилиб, ёмонлик йўли билан мамлакат ишларини юргизар экан, кўп ўтмай салтанатдан хайру баракат кўтарилди»¹. Жаҳонгир Амир Темурнинг бу сўзлари давлат ва халқ тақдирини ҳақида қайғуришнинг худди ўзидир. Иқтисодиёти бақувват мамлакат обрў-эътибори ҳамма жойда юксак бўлади.

Кўриб ўтилган ватан фидойилари, боболаримиз ўғит ва ҳадисларидан маълум бўлдики, иқтисодиёт ҳеч қачон сиёсатга даҳлдор бўлган эмас. У ҳаминша сиёсатдан устунлик қилган. Ислом арбоблари, алломалар, буюк боболаримиз таълимотини чуқур ўрганган ҳолда Президентимиз иқтисодиётнинг сиёсатдан устиворлиги, қолаверса, ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларнинг мафқурадан холи бўлиши ҳоясини илгари суради. Шунингдек, у СССР даврида ҳукм сурган ва амалга оширилган иқтисодий масалаларни чуқур таҳлил қилган. Чунончи, у ёзади: «Ислоҳотлар бошлангунга қадар вужудга келган иқтисодий вазиятни ҳар томонлама таҳлил қилмай, чуқур иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий инқирозга олиб келган сабабларни, хўжалик тизимидаги қатъиян воз кечиш лозим бўлган иллатларни аниқламай туриб, жамиятнинг сифат жиҳатдан янги ҳолатига ўтиб бўлмайди»². Чиндан ҳам марказда ишлаб чиқилган иқтисодиёт билан боғлиқ режалар, дастурлар миллий республикалар манфаатларига мутлақо тўғри келмасди. Шунинг учун миллий республикалар иқтисодиёти бутунлай барбод бўлди.

Тайёрга айёрлик, боқимандалик кайфиятларининг келиб чиқиши ўша сиёсий мафқуранинг раҳнамоллиги билан боғлиқдир, иқтисодиётнинг кимларгадир қарамлиги натижасидир. Нотўғри қарорлар чиқарилиши, яроқсиз дастурлар туфайли давлатнинг маблағлари пароканда бўлиб кетди, оқибатда молня ва таълимот тизими издан чиқди.

Бунинг номини, сиёсий тил билан айтганда, иқтисодиёт устидан сиёсий ҳукмронлик дейилади. Демак, қатор ўн йилликлар мобайнида доимий ва узвий равишда ўша сиёсий буйруқбозлик ҳукмронлиги оқибатида мустақил Ўзбекистонга собиқ СССР давридан барбод

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз» 1992, 28-бет.

² Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон» 1994, 8-бет.

бўлган халқ хўжалиги, технология ва иқтисодиёт мерос бўлиб қолди. Уни тиклаш, ривожлантириш вазифаси мустақил Ўзбекистон давлати олдида кўндаланг турибди.

Бу муҳим муаммони ҳал этиш учун мамлакатда иқтисодий ислоҳотлар ўтказиш лозим эди. Бунда кейинги ўн йилликлар давомида собиқ СССРдаги иқтисодиётни, унинг тизимини, моҳиятини ўзгартириш, тузатиш, соғломлаштириш ва сўнгра тубдан янгилаш назарда тутилди. Шунингдек, бу хусусда юртбошимиз қўйидагича таълим беради: «Биз иқтисодни ҳар хил сиёсий мафкурадан устун қўйиб, шу соҳада бўлган муаммоларни ҳал қила бориб, ижтимоий барқарорликни таъминлаяпмиз. Бутун жамиятимизни янгилаш асосини ва инсон учун муносиб шарт-шароитлар яратаяпмиз»¹.

Бу вазифанинг туб моҳияти бозор муносабатларига ўтиш, инсон ижодий ва меҳнат салоҳиятини кўрсатишга имкон яратиш, боқимандалик ва бу ҳақдаги қарашларни бутунлай йўқотиш, республика бойликларидан ўринли ва самарали фойдаланишдан иборатдир. Нарх-наволарни аста-секин эркинлаштириш, давлат корхоналарини тижоратчилик йўлига киритиш, қолаверса, ишлаб чиқариш корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариб, хусусийлаштириш ва шу йўл билан бозорда моллар рақобатини ошириш иқтисодиётни ислоҳ қилиш шартларидан биридир.

Демак, «Бозор иқтисодиётига ўтиш биринчи навбатда ҳаётимизда, иқтисодиётимизда барқарорликка эришиш билан чамбарчас боғланган. Шунинг учун ҳам иқтисодиётни, молиявий аҳволни барқарорлаштириш — иқтисодий ислоҳотларимизни амалга оширишнинг муҳим шартидир»².

Иқтисодиётни ислоҳ қилиш, яъни соғломлаштириш иши республикамизнинг ер ости ва ер усти бойликларидан унумли фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги фаолиятини янгилаш ички ва ташқи бозор учун тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва шу маҳсулотларга ташқи сиёсатнинг дахлсизлигини ҳимоя қилиш билан боғлиқдир.

Иқтисодиётни ислоҳ этиш босқичида Ўзбекистон ташқи бозорда тўла ва эркин қатнашиш имкониятларига эга бўлиши зарур. Бу халқ фаровонлиги ва давлат бой-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 5-бет.

² Уша асар, 7-бет.

лигини ошириш, умум иқтисодни яхшилаш ишнинг асосини ташкил этади.

Ҳўш, шу чора-тадбирларни амалга оширишнинг асосий омили нима билан боғлиқ? деган савол туғилади. Биз ҳеч қандай иккинланмай таълим-тарбия деб, жавоб берамиз. Чунки давлат юритиш ишларида ҳам, халқ хўжалигида ҳам ҳеч бир соҳа йўқки, улар таълим-тарбия билан алоқадор бўлмасин. Масалан, иқтисодиётни ислоҳ қилиш йўл-йўриқларини ходимларга ўргатиш, иқтисодиётни сиёсатга тобе қилишга чек қўйиш методларини тушунтириш, бу борадаги эски усуллардан холи бўлиш кўникмаларини вужудга келтириш ва шу кабилар таълим-тарбиянинг у ёки бу шаклларида фойдаланишни тақозо этади.

Уша метод ва усуллар иқтисодий ислоҳот мақсадига йўналтирилган турли семинарлар, малака ошириш курслари, ранг-баранг машғулот ва кенгашлар, тажриба алмашиш ва шу сингари чора-тадбирларни уюштириш билан бевосита боғлиқдир. Зикр қилинган амалий ишлар педагогиканинг ажралмас қисмидир. Бу — биринчидан.

Иккинчидан, иқтисодиётни сиёсатдан ва ҳар хил мафкурадан устиворлиги каби тамойил фақатгина бугунги ва яқин йиллардаги эмас, балки келгусида ҳам амал қилинадиган асосий принциплар. Шунинг учун ёш авлодни шу руҳда тарбиялаш ва таълим бериш каби муҳим вазифа турибди.

Тарихдан маълумки, болаларга ахлоқ-одоб илмини бериш билан бирга иқтисодий масалаларнинг оддий шаклларида, шунингдек давлат юритиш сирларидан ҳам сабоқ берилган. Аждодларимизнинг шу анъаналарини, тажрибаларини ҳозирги кунда қўллаш фойдадан холи бўлмайди, деб ўйлаймиз.

Бу иш қўғирчоқни тоза сақлаш ва синдирмаслик, қолаверса, уни кичик укаларига ҳам қолдиришни ўргатишдан бошланади. Мактабда эса китобларни озода тутиш ва уларни йиртмай ўзидан сўнг келаётган ўқувчи укаларига яхши ҳолида етказиш малакаларини тарбиялаш зарур. Кийим-кечакларни йиртмай, озода сақлаш ўргатилади ва ўша кийимларни токи укалари кия билсинлар. Бу йўллар орқали иқтисод қилишнинг дастлабки кўникмалари ҳосил қилинади.

Кейинчалик мураккаброқ таълим-тарбия жараёнларига ўтилади. «Одобнома», иқтисод билан боғлиқ фанлар

дарсларида оила бюджетини — жамғармасини тежамкорлик билан ишлатиш сирлари, кирим ва чиқим фарқи-га етиб, мол-мулкни кўпроқ иқтисод қилиш ва шу усуллар билан оилани қашшоқ аҳволга тушириб қўймаслик илмидан сабоқ берилади. Бу усул ёш авлодни иқтисодиёт масалаларини чуқурроқ ва осон ўргатишга имкон яратади.

Олий ўқув юртларида зикр қилинган иқтисодиётнинг оила, мактаб, маҳалла билан боғлиқ муаммолари ҳақидаги тушунчалар янада ривожлантирилиб, чуқурлаштирилиб, давлат миқёсидаги билимлар даражасига кўтарилади. Шу аснода иқтисодиётнинг сиёсатга, турли мафкураларга мутеъ, тобе бўлиши халқ хўжалигини ривожлантириш кушандаси эканидан назарий билимлар берилади. Махсус иқтисослашган иқтисодиёт куллийтларида, олий ўқув юртларида эса қўйилган мақсадли илмнинг кенгроқ ва янада чуқурроқ ўзлаштирилишига, давлат ишларини бошқаришга лаёқатли ходимлар тайёрлашга аҳамият берилади.

Учинчидан, юқорида қўйилган масала ва муаммоларни ҳал этиш учун бизда мослаштирилган дарслик, ўқув қўлланмалари, иқтисод одоби бўйича китоблар етарли эмас. Олимлар, тарбияшунос мутахассислар, нашриётлар олдида рўзгор иқтисодини, жамоа хўжаликларню корхона, муассаса ва ташкилотлар иқтисодини ва қолаверса, давлат иқтисодиётини юритиш, бошқариш бўйича тадқиқот ишлари билан шуғулланиш вазифалари туради. Нашриётлар эса бундай китобларни чоп этнб, кенг халқ оммасига тақдим этишлари зарур. Ана шундагина иқтисодиётнинг сиёсатдан ва турли мафкуралардан устиворлиги ҳақидаги тушунчаларни кенгайтириш ишига амалий ҳисса қўшилади.

Хулоса қилиб айтганда, тарбияшунослик фани иқтисодиётнинг сиёсат ва ҳар хил мафкуралардан устун туришини педагогик жиҳатдан ўрганиши, таҳлил қилиши ва бу соҳадаги буюк бурилишларни ёшлар онгига сингдиришга ёрдам бериши мақсадга мувофиқдир.

3- §. Давлатнинг бош ислоҳотчилик роли ва бу жараёнда тарбиянинг ўрни

Иқтисодий ва бошқа масалаларни ислоҳ қилишни ким амалга ошириши керак, деган муаммо ҳар бир мустақил бўлиб чиққан ва истиқлолга эришган давлат олдида турган. Айрим бир гуруҳ олимларми, айрим фирқа

ташкiлотларими ёки халқ ҳаракати уюшмаларими — қўйиб берилса, ҳар ким ўзича ўз мақсади ва манфаатни учун турлича томонга тортаверади.

Илгари сурилаётган ғоянинг тушунарли бўлиши ва бу борада тарбиянинг тутган ўрнини белгилаб олиш учун оддийроқ масалаларни — ҳаёт ва турмуш тажрибаларини таҳлил қилиб кўрайлик. Зотан, оддийдан мураккабга ўтиш педагогика фанининг асосий принципларидан биридир.

Ўзбек oilаларининг ҳар бирида камида 3—4 нафар фарзанд бўлади. Бундан келиб чиқадики, ўзбек oilалари катта, уни иқтисодий жиҳатдан таъминлаш, маданий-маиший шароитини яхшилаш, бу борада муайян ҳулосаларга келиш, уларни бажариш oilа раҳбарининг зиммасига тушади. Oilа раҳбари — ота ва онадир. Уй-рўзғор моддий жиҳатдан ота-она тadbиркорлиги туфайли таъминланади. Тўғри, каттароқ фарзандлар ва келинлар ҳам топиб-тутиши мумкин.

Бироқ oilада моддий таъминот, сарф-харажат ва шу каби нарсаларни ҳар ким ўзича ҳар томонга торта берса, бу рўзғорнинг бири икки бўлмайди ва у қашшоқликка юз тутади. Демак, фарзандлар ва бошқа oilа аъзоларининг фикр ва мулоҳазалари, маслаҳатлари ўрганилган ҳолда oilа бошқарилади.

Таъкидланган шу ишлар болаларнинг кўз ўнгида ҳар кuni намоён бўлади. Болалар oilанинг барча ишларида ота-она хатти-ҳаракатини, тadbирларини, уларнинг бирор қарорга келишларини ва ўша нарсаларни амалга оширишларини кўзатиб борадилар. Баъзан уй-рўзғор тебратишда йўл қўйилган хато ва камчиликларни ҳам, асосан ота-оналар тўғрилайдилар, ислоҳ қиладилар. Шунингдек, oilада бош ислоҳотчи ота-она экани болалар онгига сингиб боради.

Буюк ва катта oilа — давлат бошқаруви ҳам бироз кичик oilа бошқарувига ўхшаб кетади. Лекин масалалар, муаммолар кўлами беқиёс кенг ва мураккабдир. Уни иқтисодий жиҳатдан таъминлаш, халқнинг фаровонлигини тобора ошира, бориш жуда оғир. Шунинг учун давлат бошқарувнинг деярли барча соҳаларини қўлга олиши ва уларни маҳкам ушлаб, тобора мустаҳкамлаб, такомиллаштириб бориши зарур.

Бу тўғрида Президентимиз И. А. Қаримов жуда яхши таълимот беради: «Ўтиш даврида давлат жиловни қўлдан бермаслиги керак. Шундагина у давлат бўла

олади. Жилов қўлдан кетган жойларда аҳвол қандай аянчли эканини ҳаммамиз кўриб турибмиз»¹. Бир уй-оиланинг эгаси бўлган каби мамлакатнинг ҳам эгаси бўлиши лозим. Ўзбекистоннинг эгаси — Ўзбекистон давлати. Уй-оилани унинг эгаси — ота-она бошқаради, мамлакатни эса — давлат бошлиғи.

Маълумки, СССР тарқалиб кетгандан кейин Русия ҳам айрим давлат бўлди. У ерда дастлабки йилларда иқтисодиёт бўйича парокандалик ҳодисалари рўй берди. Бир гуруҳ олимлар «500» кун деган иқтисодиёт дастурини ишлаб чиқишди. Бироқ Русияда қанча-қанча бойликлар мерос қолганига, технологиянинг нақадар юксаклигига ва бошқа имкониятларнинг устуворлигига қарамай, унинг иқтисодий жиҳатдан қандай бир аҳволга тушиб қолгани барчага аён. Уша пайтда бошқарув жиловни давлат қўлидан кетганини барча билади. Давлат ва ҳокимият ички мафкуравий курашлар, мансаб ва амал учун олишувлар ва бошқа турли сиёсий жанглар билан банд бўлиб қолди. Бу, шубҳасиз, давлат иқтисодиётига жуда катта салбий таъсир кўрсатди.

Бизнинг Ўзбекистонда ҳам дастлаб шунга ўхшаш айрим воқеалар рўй берганини тан олишимиз керак. Бироқ давлат тўғри ва оқилона йўлдан бориб, унга ўз вақтида барҳам берди. Бутун жиловни ўз қўлига олди. Шундай бўлиши зарур эди. Бу давр, шарт-шароит тақозоси бўлиб, унинг илдизи узоқ-узоқ тарихий даврларга бориб тақалади.

Тарихга назар ташлаб, давлат бошқариш одобини, салтанатни ушлаб туриш йўл-йўриқларини таҳлил қилиб кўрсак, хоразмшоҳлар, ғазнавийлар, шайбонийлар, темурийларнинг бу борадаги тузуклари ибратлидир. Умуман олганда, ўзбек халқи давлат идора қилиш усулларини жуда яхши билган ва бошқа мамлакатларга ўрнак бўлган. Демак, бу борада, яъни давлат ва салтанатни идора қилишда ўзбек халқи етарли даражада тажриба ва малакаларга эгадир.

Янги мустақилликка эришган давлатимиз ўша ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган тажрибаларга, аждодларимиз анъаналарига, урф-одатларимизга, маданий-маърифий ёдгорликларга суянган ҳолда иш олиб

¹ Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент «Ўзбекистон», 1994, 271-бет.

боряпти. Иқтисодиётни соғломлаштириш — ислохотлар соҳасида ҳам шу анъаналарга суянгани аён.

Аждодларимиз биринчи навбатда халқ фаровонлиги, мамлакат ободлиги ва озодлиги, салтанат равнақиға асосий эътиборни қаратганлар. Президентимиз И. А. Каримов олиб бораётган сиёсат ҳам шу анъаналарга мос келади. Чунончи, у ёзади: «Маълумки, бозор иқтисодиётига ўтишда халқнинг туб манфаатларини кўзлаб, энг устувор ва энг муҳим йўналишларни давлатнинг ўзи танлаб олиб, уларни амалга оширишда унинг ўзи етакчилик қилади»¹.

Албатта, шу ўринда халқнинг ҳалол меҳнати, ишбилармонлар, тадбиркорлар, ижодкор ходимлар, халқларвар, миллатпарвар ва ватанпарварларнинг фидойилиги, жонкуярлиги муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, тили бир, дили бир қўшни давлатларнинг ҳамжиҳатлиги, қўлни-қўлга бериб, фақат олға интилишлари иқтисодий ислохот жараёнини фаоллаштиради, яхши натижаларни қўлга киритишда асосий ролни ўйнайди.

Бу борада И. А. Каримовнинг қуйидаги ўғитлари салмоқлидир. «Шахсан мен ўзим қилган ишларимизни Турон заминида, Туркистон заминида яшаётган халқларнинг азалий интилишларига ва талабларига жавоб берадиган ажойиб илк қадамлар деб биламан.

Кимки ўзини шу муқаддас заминнинг асл фарзанди деб билса, шу ерда яшаётган, оғир синов дамларида бир-бирига елкадош, ҳамдард, бўлиб келган, томири ва тақдири муштарак халқларимизни ўзаро бирлаштиришда бор куч-қувватини аямаслиги керак, деб ўйлайман»². Президентимиз шу сўзларида Туркистон, яъни Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Тожикистон ҳудудида яшаётган халқлар ўзаро бирлашиш учун қадам қўйишларига урғу берапти. Бирликда ҳикмат кўп.

Бу ўринда юртбошимиз қайта-қайта такрорлаб алоҳида таъкидлаётган қадриятларимиз, бошқарув анъаналарини тиклаш тўғрисидаги фикрларини эслаш керак. Зеро, шунда иқтисодиёт ислохотида ва бошқа айрим масалаларда давлатнинг ислохотчилик роли ва

¹ Уша асар, 271-бет.

² Каримов И. А. Иўлимиз — мустақил давлатчилик ва та- раққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 31-бет.

унинг келажакдаги самараси аён бўлади. Шунингдек, қадимий Туркистон заминида истиқомат қилаётган халқларнинг бир-бирига яқинлашуви, бирлашиши, ҳамкорлиги натижасида давлатларимиз иқтисодининг нақадар катта куч-қудрат касб этишига ишонч ҳосил қиламиз.

Давлат қандай ёки қайси сиёсатни илгари суришидан қатъи назар, у халқ қорнини тўйгазишни биринчи ўринга қўйиши зарур. Чунки қорни оч кишига ниманидир қайси маъно ва мазмунда, қай бир шаклда айтишингиздан қатъи назар, уни эшитгиси ҳам, билгиси ҳам келмайди. Шу маънода И. А. Қаримов топиб айтган: «Биринчи тамойилимизда аввал — иқтисод, кейин — сиёсат деган шиорни олға сурдик. Хўш, нега шу принципни танладик? Нега шу тамойил бошқа шиорлардан, бошқа тамойиллардан нисбатан устунроқ деб тан олинди?»

Бунинг маъноси жуда тегад, азиз дўстлар.

Халқимизда «аввал — таом, кейин — калом» деган ҳикмат бор. Яъники, аввал одамларнинг қорнини тўйдир, бола-чақасининг ҳаётини таъмин этиб бер, ана ундан кейин сиёсатингни гапир!... Ҳавойи гап билан одамларни алдаб бўлмайди. Халққа изчил ва аниқ иқтисодий дастур керак»¹. Шундай изчил ва аниқ дастур давлат томонидан яратилиши мумкин. Чунки у бир бутун халқни ўйлайди, у ҳақда қайғуради. Аллақандай гуруҳлар ёхуд фирқа ташкилотлари ва шу кабиларга ўхшаб, фақат ўз тарафдорларининг ғамини емайди. Бошқача айтганда, давлат ўзи бошқараётган мамлакат ва унда истиқомат қилаётган халқнинг фаровонлиги учун курашади, у ҳақда ғамхўрлик қилади.

Давлат иқтисодий ислохотлар ўтказиш жараёнида қишлоқларда хўжалик юритиш, қишлоқ хўжалигида банд бўлган деҳқонларнинг бой-бадавлат турмуш кечириши, мамлакатда озик-овқат муаммосини бутунлай узил-кесил ҳал қилиш, табиий бойликларни тўла ишга солиш, мамлакатни нефть ва бошқа энергетика ресурслари билан таъминлаш, бутун соҳада хорижий сармояларни жалб этиш, оғир ва енгил саноатни қайта қуриш ва тиклаш, чет элларга тайёр маҳсулотлар чиқариш, чет эл технологиясини мамлакатга олиб келиш, тайёр

¹ Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 270-бет.

маҳсулот ишлаб чиқарувчи қўшма корхоналар барпо этиш, мутахассис ходимлар тайёрлаш мақсадида хорижий мамлакатларга талабалар ва аспирантларни ўқиш ва малака оширишга йўллаш, барча соҳаларда давлатлараро, корхоналараро, илмий муассасалараро тажрибалар алмашиш ишларини тўғри йўлга қўйиш ва шу каби масалаларни ҳал қилишда бош-қош бўлмоқда. Бу давлат иқтисодиётининг ривожланишига самарали таъсир кўрсатаётгани сезила бошлади.

Давлат соф фойда олиш йўлларини излаб топиш имкониятига кўпроқ эга. Шу сабабдан ҳам «Бош ислохотчи — давлат» бўлгани тараққиёт учун самаралироқ муваффақиятлар бошлаб келади. «Хазинада олтинни бекор сақлаб туриш мутлақо нотўғри сиёсат экан. Бу олтин ҳам ишлаб туриши керак. Хазинамиз катта, деб гердаиб ўтириш мутлақо нотўғри. Ҳозирги замонда бу номақбул иш. Ҳар қандай пул эртага ўзига қўшимча пул олиб келиши керак. Биз шу сиёсатни секин-аста ўзлаштириб олядмиз. Катта-катта банкларда олтинимизни валютага алмаштириб, қўшимча маблағ топаяпмиз. Мен яна такрор айтаманки, биз ҳеч кимдан қарздор эмасмиз. Биронта муддати ўтказиб юборилган ёки қайтарилмаган қарзимиз йўқ. Шунинг учун биз бошимизни бемалол, адл кўтариб қарашимиз мумкин. Мустақил сиёсат олиб боришимиз мумкин. Ҳеч кимнинг олдида Худо бизларни муҳтож қилмасин»¹.

Катта пулнинг ёки олтиннинг сандиқда ётганидан не фойда! У нон бўлмасаки, еб қорин тўйғазилса! У кийим бўлмасаки, кийиб юрилса! Бундай ҳолатда унинг оддий тош ёхуд металлдан фарқи йўқ. Агар у халқ хўжалиги учун хизмат қилсагина, унинг қиммати билинади. И. А. Қаримов сўзларининг пурҳикматлиги ва донолиги ҳам ана шунда.

Қолаверса, ақлли киши бировдан қарз олмайди. Худди шунингдек, давлат ҳам имкони борича бошқа давлатдан пул қарз олмаслиги керак. Олишнинг бериши бор, дейди доно халқимиз. Қарз кўпинча устама пул бериш ҳисобига олинади. Бу, бизнингча, фойдадан кўра зиён келтириши мумкин. Биз бу ерда иқтисодий ва маънавий зиён тўғрисида гапиряпмиз.

Давлатимиз мустақилликка эришган дастлабки ой-

¹ Қаримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 48—49-бетлар.

ларда сиёсий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан турли савиядаги муҳокамалар бўлиб турарди. Баъзи сафсатабозларнинг, шуҳратпараст ва амалпарастларнинг минбардан туриб, «халқ иқтисодини зудлик билан яхшилаш керак, бунинг учун дўст давлатлардан қарз олиб туриш лозим» деган илмий ва амалий жиҳатдан яроқсиз фикрларини кўп эшитганмиз. Бугун ўша гапларнинг халққа яхши кўриниш ва текпн шон-шуҳрат учун айтилганини яққол билиб турибмиз. Агар улар яна бир хато ёки камчиликни сезиб қолсалар, минбарга чиқишга тайёр эканликларини биламиз. Бу хусусда Президентимиз И. А. Қаримов топиб айтган: «Ўзини янги сиёсат тарафдори деб кўрсатиб, истиқлол ва мустақиллик ҳақида олижаноб гапларни сайраб юрган сохта ватанпарварлар ҳам орамизда оз эмас. Улар ҳозир пайт пойлаб турибди, агар вазият сал ўзгарса, қийинчиликлар сал ошиб кетса, бир думалаб янги тузум рақибларига айланиб қолишлари ҳеч гап эмас. «Мен айтган эдим, огоҳлантириб қўйган эдим, менинг гапим рост чиқди»,— деб минбарларга салчиб чиқишга тайёргарлик кўраётганлар ҳам бор. Бунақанги икки юзламачилардан жуда эҳтиёт бўлишимиз керак»¹

Тасаввуф ақидаси ва тили билан айтганда, бундай икки юзламачи, ичи қора ва юзи қаролардан Худо асрасин. «Бош ислоҳотчи—давлат» деганда, демак, ҳикмат кўп экан. Мафқурани, маданий-маърифий қарашларни ислоҳ қилишда ҳам давлатнинг ўзи ислоҳотчи бўлгани афзал экан.

Юқорида давлатнинг бош ислоҳотчилик роли ҳақида фикр юритиш давомида унинг тарбиявий томонларига ҳам урғу берган эдик. Зотан, аждодларимизнинг давлатчилик ва иқтисодиёт, давлат ва салтанатнинг етакчилик роли ҳақида қолдирган китоблари, рисоалари, асарлари ва доно фикрларни нафақат тарихий далил сифатида, балки ҳозирги янги иқтисодиёт тизимига ўтиш даврида педагогик жиҳатдан ҳам муҳим ўринни эгаллайди. Чунки, улар бугунги кунда сабоқ бериш, насиҳат қилиш, таълим-тарбия манбаи ролни ўтайпти.

Биз тарих сабоқлари, тарих тажрибалари деган ибораларни кўп ишлатамиз. Шунинг ўзи, авваламбоғ тарих илми, қолаверса, педагогик илмдир, тарбиявий ибратдир, таълимий намунадир. Бироқ ўша сабоқлар, тарихий-пе-

¹ Ўша асар, 40- бет.

дагогик илмлар, тарбиявий ибрат ва намуналар тарбия-шунослик нуқтаи назаридан чуқур тадқиқ этилмаган. Демак, уларни педагогик жиҳатдан махсус тадқиқ этишни ва ўша тадқиқотларни нашр этишни давр талаб қилмоқда.

Шунингдек, Президентимиз И. А. Қаримовнинг иқтисодиёт ҳақидаги, давлатнинг бош ислоҳотчилик роли тўғрисидаги доно фикр ва мулоҳазаларини педагогик жиҳатдан таҳлил ва тадқиқ этиш ҳозирги кун ва келажак учун муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки яратилажак шу педагогик руҳдаги тадқиқотлар ёшларни янги мустақиллик иқтисодиёти талаблари асосида тарбиялашда қўлланма ва йўлланма вазифасини ўташи мумкин.

Яна бир нарса. Мустақиллик тарафдориман деб, эскиликни, мутеълик, боқимандалик даврини қўмсаётганлар, икки юзламачи ичи қоралар тўғрисида фикр юритдик. Уларнинг «назария»си билан ҳозирги давлат олиб бораётган сиёсатни тарбиявий ва иқтисодий жиҳатдан қиёсий ўрганиб, ҳосил бўлган фикрлар мажмуаси халқ оммасига ва ёшларга етказилса, унинг тарбиявий аҳамияти салмоқли бўларди.

Хулоса қилиб айтганда, давлатнинг бош ислоҳотчилик ролини ва унинг республикада амалга ошириляётган халқчил демократик ўзгаришлар, ислоҳотларнинг доимий ва изчил ташаббускори эканини тушунтиришда таълим-тарбиянинг белгили ўрни ва роли бор, албатта.

4-§. Қонун устуворлиги — фуқаролар онгидаги эски тушунчаларни бартараф этишнинг педагогик негизи

«18-модда. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар»

(«Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси»дан).

Маълумки, ўтмишда фикр илми устувор бўлиб келган. Ислон динн барқарор мамлакатларда ҳозир ҳам шу анъана давом этиб келмоқда. Фикр илми асосан

Қуръони карим ва Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларига асосланади. Шу муқаддас китобларда бандалар ҳаққуқуқи ва адолатга асосий эътибор қилинади, адолат шу муқаддас китоблардаги қонун-оятлар билан ҳимоя қилинади ва уларга тўла амал қилинган.

Чунончи, Қуръони каримнинг Нисо сурасидаги 58-оятида «одамлар орасида... адолат билан ҳукм қилишга буюр»илса, шу суранинг 135-оятида шундай дейилади: «135. Эй мўминлар, адолат билан тургувчи ҳамда ўзларининг ёки ота-она ва қариндош-уруғларининг зарарига бўлса-да, Оллоҳ учун тўғри гувоҳлик берувчи бўлинглар! У (яъни гувоҳлик берувчи) бой бўладими, камбағал бўладими, ҳар иккисига ҳам Оллоҳнинг Ўзи (сизлардан кўра) яқинроқдир. Бас, адолат қилмасдан нафси ҳавога эргашиб кетманглар. Агар тилларингни буриб (потўғри гувоҳлик берсанглар) ёки (гувоҳлик беришдан) бош торсанглар, албатта Оллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардор бўлган зотдир»¹.

«...Ўзларининг ёки ота-она ва қариндош-уруғларининг зарарига бўлса-да, ...тўғри гувоҳлик берувчи бўлинглар» ибораси қонун олдида барча тенгдир, деган маънони англатади. Зотан, «Тенглик ҳукм сурган жойда сотқин, алдамчи эҳтирослар, ғам-ғусса бўлмайди»². Қарерда қонун-қондалар бузилса, адолатсизликка юз тутилса, ўша жойда тартиб-интизом бўлмайди. Бу тўғрида қомусий аллома Аз-Замахшарий шундай сабоқ беради: «Бирор мамлакат (ҳокимият) ишларининг орқага кетишига сабаб — вабо кўп бўлиб, тузукларию тартиботларининг сусайишидандир»³.

Юқорида келтирилган далиллар, фикр ва мулоҳазалар билан яқингача ҳукм суриб келган «қизил империя»нинг қонунчилик сиёсатини солиштириб кўрайлик. Зеро, бу ҳозир мустақил давлатимиз томонидан олиб борилаётган сиёсатни халқ онгига ва ёшлар руҳига сингдиришда катта тарбиявий аҳамият касб этади, деган умиддамиз. Шўро тузуми даврида қанча-қанча кишиларнинг адолатсиз равишда пешаналарига «халқ душ-

¹ Қуръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. «Чулпон», Тошкент, 68-бет.

² Абу Райҳон Беруний. Тарвиҳалар («Жавоҳирот китоби»дан), Тошкент, «Мерос», 1991, 38-бет.

³ Маҳмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва таржимон Убайдулла Уватов), Тошкент, «Кама-лак», 1992, 51-бет.

мани», «пантуркист», «миллатчи» каби тамғалар босилиб, уларнинг қамалиб ва отилиб кетганини яхши биламиз. Бу фикримиз 37- ва 50-йилларнинг даҳшатли ва ваҳимали воқеаларига ишорадир.

Бундай разилликлар ҳар дақиқа ва ҳар қадамда учраб турди. Тўғри сўз, адолатли, ҳақиқатчи ходимларга ифвою тухмат ва фитналар уюштирилиб, улар ёки халқ ўртасида обрўси поймол қилиниб, бадном қилинди ёки ҳеч қандай ҳужжатга қайд қилинмасдан вақтинча (қўрқитиб қўйиш мақсадида) ҳибсга олиш ёки сохта ҳужжатлар ва гувоҳлар йиғиб, қамаб юбориш ҳолатлари узлуксиз давом этганига ўзимиз гувоҳмиз.

Мансаб ва амал курсиларига фақат комфирқа аъзолари ўтқазиларди. Уларнинг тadbиркорлиги, ташаббускорлиги, ишбилармонлиги, адолатпарварлиги аксарият ҳолларда эътиборга олинмасди. Айниқса, «оға»ларининг гапларини икки қилмаса, донмо лаббай деб турсалар бас эди.

Юқорида таъкидлаганимиздек, истеъдодли ва иқтидорли ходимлар жанжалкаш ва ифвогарга (адолат ва ҳақиқатни ҳимоя қилиб ёзган хат ҳамда таклифлари, мажлисларда айтган фикрларини бўзиб кўрсатиб), хотинбозга, ароқхўрга ва шу кабиларга чиқарилди. Хуллас, улар бутунлай обрўсизлантирилиб, юқорига қўтарилмаслик даражасига олиб бориб қўйилди, қувғин қилинди.

Шўро тузумининг бу иш услуби халқда мавжуд қонуналарга ишонмаслик, улардан нафратланиш кайфиятларини вужудга келтирди. Бу ўша тузумнинг, мавжуд давлатнинг инқирозга юз тутишидан, емирила боришидан нишона эди. Натижада мамлакатда қонунни менсимайдиган бузғунчилар, ўғри-каллакесарлар, порахўрлар, товламачилар, лаганбардорлар, ахлоқ-одобсизлар, манқуртлар, қўрқоқлар, қотиллар ва шу каби жиноятчилар шу даражада қўпайиб кетдики, уларни бошқариш, тартибга солиш имкони бўлмади қолди. Чунки уларнинг илдизлари марказга бориб тақаларди. Шу билан ўша жиноятчиларга, қонунбузарларга жазо чораларини қўллаш мумкин эмас эди. Умуман олганда, қонун ҳамма учун баб-баравар қўлланмасди. Ҳимояси, тиргаги бор одамлар, қандай жиноят таркибини содир қилишларидан қатъи назар, жазолардан осонгина қутулиб қолишарди.

Шунингдек, миллий республикаларда миллий тарбия анъаналари издан чиқди, меҳр-оқибат, динат деярли йўқолди, миллий қадриятлар илдизлари чириб кетди. Тарбиядаги бу каби иллат асоратларини йўқотиш қийин бўляпти. Чунки бу иллатларга одамлар кўникиб қолишган, қонларига сингиб кетган. Шунинг учун мустақил давлатимиз одамларни янги ислоҳот қонунлари руҳида тарбиялашда жуда катта қийинчиликларга дуч келиб турибди.

Бу хусусда буюк аллома Носируддин Бурҳонуддин Рабғўзий шундай дейди: «Айтмишлар: «Ақл қилгон кофир бирла мулк боқий қолур, зулм қилгон мўъмин бирла мулк боқий қолмас. Қамо қила: «Ал-мулку йабқо би ал-адли маъа ал-куфри ва ло йабқо бналжури маъа ал-имани». Яъни, ҳамчуноники, дебдурлар: «Давлат адолат билан қоим бўлади агарчи дорул куфр бўлса ҳам ва давлат жабру зулм билан ҳеч қачон боқий қолмайди агарчи имонлик одам қўлида бўлса ҳам»¹.

Чиндан ҳам бизнинг аجدодларимиз давлат юритишда қонунчиликка қатъий амал қилганлар. Бошқача айтганда, қонун олдида бой ҳам, камбағал ҳам, амалдор ҳам, олдий фуқаро ҳам тенг бўлган. Фикримизнинг далили сифатида Амир Темурнинг иккита тузугига эътибор беринг: «Золимлардан мазлумлар ҳаққини олдим. Золимлар етказган ашёвий ва жисмоний зарарларни исботлаганимдан кейин, уларни шариятга мувофиқ одамлар ўртасида муҳокама қилдим ва бир гуноҳкорнинг ўрнига бошқасига жабр-зулм ўтказмадим», «Ҳокимлар, сипоҳ ва раиятдан қайси бирининг халққа жабр-зулм етказганини эшитсам, уларга нисбатан дарҳол адолату нисоф юзасидан чора кўрдим»².

«...Уларни шариятга мувофиқ одамлар ўртасида муҳокама қилдим» жумласида ҳозирги очиқ суд қилиш маъноси мавжуд. Амир Темур «...бир гуноҳкорнинг ўрнига бошқасига жабр-зулм ўтказмадим» дер экан, адолатли ҳукмга, шунингдек, бирор жиноятчининг жиноий хатти-ҳаракатини бошқа бегуноҳга тўнкамаслик ва юк-ламамасликка ишора қиляпти. У шу тузукларни ёзиб қолдирар экан, келажакда давлат ва салтанатни бошқарув-

¹ Носируддин Бурҳонуддин Рабғўзий. Қиссаи Рабғўзий. 1-китоб, Тошкент, «Езувчи», 1990, 62-бет.

² Темур тузуклари. (Профессор Б. Аҳмедов таҳрири остида.) Тошкент, Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991, 54-56-бетлар.

чи фарзандларига, авлодларига доимо қонун асосида иш тутишларини насиҳат қиляпти ва шундай адолатли бўлишга ундаяпти.

Умуман олганда, қонун ҳамма учун тенглиги билан обрўлидир ва шундагина унинг тарбиявий аҳамияти катта бўлади. Шундагина унга барча итоат этади. Билъакс, шўро тузуми давридагидек иллатлар давом этаверади.

Баъзан шундай воқеа ва ҳодисалар ҳозирги мустақиллик даврида ҳам учраб туради. Битта мисолга мурожаат этайлик. Тошкент вилояти Урта Чирчиқ ноҳиясидаги мактаблардан бирида шўро тузуми давридаги буйруқбозлик, фуқароларни ва мавжуд қонунларни менсимаслик, қолаверса, гуруҳбозлик каби эски сарқитлар асосида иш тутишган.

Ташаббускор, ўз ўқитувчилик касбининг моҳираси ва лекин «бетга чопар» муаллима мактаб директориға ёқмай қолган. Директор илгари фақат қишлоқ хўжалиги, қишлоқ кенгаши идораларида ишлаб келган. У «бетга чопар»ларни, тўғри сўзларни, ташаббускорларни ёқтирмасди, бироқ бир гапни икки қилмайдиганларни хуш кўрарди. Директор ҳалиги «бетга чопар» муаллимадан қутулиш йўлларини излаган, атрофига ўз лаганбардорларини йиғиб, унинг устидан турли жойларга шикоят ёздирган. У ҳатто ўқувчиларни ҳам ўша муаллима устидан шикоят аризаси ёзишга ундаган ва мақсадига эришган. Хуллас, директор шу каби қинғир йўллар орқали ўша муаллимани ишдан четлаштирган. Текширишда аниқланишича, ҳалиги ташаббускор муаллима ишдан ғайри қонуний равишда бўшатилган.

Бир нарса ажабланошлики, директор муаллимани ишдан бўшатиш тўғрисидаги ҳалиги буйруғини буйруқлар дафтариға ҳам қайд этмаган. Қолаверса, у муаллимага қўйган айбларини исботлай олмаган ва қонун бўйича қасаба уюшмаси қўмитасининг розилигини олмаган. Директордан «Нега бу муаллимани ишдан четлаштирдингиз» деб сўралса, у «ишдан бўшатган эмасман» деб жавоб қилди.

«Ундай бўлса, унинг қўлида спэнинг имзоингиз қўйилган буйруқ қаердан пайдо бўлиб қолди» деб суриштирилганда, директор «қўрқитиб қўйиш учун ёзиб бергандим» дейди.

«Ёлғон буйруқдан сўнг...» сарлавҳали танқидий мақола рўномада эълон қилингандан кейингина ҳалиги

муаллима ишига қайта тикланди, мажбурий прогуллар учун пул-маблағлари ундириб берилди.

Бу воқеа 1993 йилда содир бўлган эди.

Аввалига ўша муаллима аёл давлат қонунчилигидан бутунлай хафа бўлиб юрди. Адолат қарор топганидан кейин эса, у қонуннинг устувор эканига ишонди.

Худди шу воқеани билгандай Президентимиз И. А. Қаримов ёзади: «Яна такрорлаб айтаман: давлат давлатлигини қилмоқчи бўлса, фуқарони ўз паноҳига олиши зарур. . .

. . . Хотиржам одамгина унумли меҳнат қила билади. Бошқача айтганда, давлат ҳар бир фуқаросини ҳимоя этиши, унга ҳуқуқий ёрдам бериши керак.

Учинчи тамойилнинг, яъники, қонун устуворлигининг маъни ва маъноси ҳам ана шунда. Қонун олдида барча баробар. Мамлакат қонунларига жами фуқаро — ёшидан, мансабидан, миллати, irqи ва динидан қатъи назар — барча баробар бўйсунмоғи фарз»¹. Яна И. А. Қаримов сўзлари билан айтганда, қонун қоғозда қолиб кетса, жамият асло равнақ топмайди, қонун амалда бўлиши лозим.

Биз юқорида фуқаролик ишлари бўйича қонунбузарлик хусусида фикр ва мулоҳазаларимиз билан ўртоқлашдик. Маълумки, халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича бажарилиши шарт бўлган амалдаги қонунлар мавжуд. Уларнинг бирортаси бузилса: биринчидан, давлат ўтказаетган ислоҳотларга зиён етади, иккинчидан, ишлаб чиқариш равнақига салбий таъсир етади, учинчидан, фуқаролар, корхоналар, ташкилот ёхуд муассасалар, ташаббускорлар ёхуд тадбиркорлар, ишбилармонлар катта талафот кўрадилар, тўртинчидан, мустақиллик тарбиясига путур етади ва шу кабилар.

Шунинг учун Президентимиз янги Конституция ҳақида фикр юритиб, дейди: «Янги Конституциямизнинг энг муҳим моҳияти шундан иборатки, унда «Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ҳамда фуқаролар олдида масъулдирлар» дейилган, яъни, фуқаролар манфаатининг устунлиги қонуний равишда мустаҳкамланган ва кафолатланган»¹.

Фуқаролар манфаати ва ҳуқуқи устун равишда ка-

¹ Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 271—272- бетлар.

фолатланса ва бунга амалда аҳамият берилиб, унинг ижроси таъминланса, бу халқ оммасининг жўшқин меҳнатини, мустақилликни мустаҳкамлаш ишларидаги фаоллигини тўла таъминлайди. Биз қураётган ҳуқуқий демократик давлатнинг асосий вазифаси ҳам ана шудир. Зотан, «Ўзбекистон мустақиллигини эълон қилиб, ўзининг маънавий қадриятларини ва ақлий салоҳиятини тиклаш, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда туб ўзгаришлар, ижтимоий ҳимояни кўзда тутган ҳуқуқий демократик давлат пойдеворини қуриш даврига қадам қўйди»².

Шу ўринда бир нарсани алоҳида уқтириш керакки, ҳозирги кунгача қабул қилинган ва қабул қилинадиган қарор ва қонунлар миллий давлатчиликни вужудга келтириш, бозор иқтисодиётини ривожлантириш ва бу боладаги ислохотларни тезлаштириш учун астойдил хизмат қилишлари зарур. Билъакс, улар мутлақо яроқсиздирлар.

Ўзбекистон Республикасининг Асосий қомусий қонунлар мажмуаси — Конституция билан яқиндан танишсак ва уни чуқур таҳлил қилиб кўрсак, унда ўтмишда—боболаримиз яшаган даврларда шаклланган шарқона миллий тафаккур, муқаддас исломона қадриятлар, наслардан наслларга мерос бўлиб келган адолат, ҳақиқат, иймон, эътиқод, виждон, меҳр-оқибат, ўзбекона орномус ва шу каби миллий ахлоқий анъаналарнинг ўз ифодасини топганига гувоҳ бўламиз. Қолаверса, жаҳонда энг тараққий этган Америка Қўшма Штатлари, Япония, Германия, Франция, Италия сингари давлатларнинг тажрибаларидан ижодий фойдаланилгани шундоқ сезилиб турибди. Зотан, бу нарса жуда муҳим эди.

Табийки, халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича чиқарилган ва чиқариладиган қонунлар буюк Қомусимиз асосига қурилган ва қурилади. Демак, бошқа қонунларда ҳам ўзбек халқининг миллий ўзига хослиги акс этиши турган гап.

Конституция ва бошқа қонунларда нима кафолатланган бўлса, улар халқни, шунингдек, ёш авлодни шу руҳда тарбиялашга қодирдир. Конституциянинг маъно ва мазмуни тарбиянинг қуйидаги ва шу каби йўналиш-

¹ Қаримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1993, 8-бет.

² Уша асар, 15-бет.

ларида қўлланма сифатида хизмат қилиши шубҳасиз:

- ҳур фикрлилик;
- миллий ифтихор;
- миллий қадриятларга ҳурмат;
- эркинлик ва озодлик;
- инсонпарварлик;
- ватанпарварлик;
- биродарлик ва ҳамкорлик;
- нлмга меҳр-муҳаббат;
- иймон ва эътиқод;
- ҳалоллик;
- ахлоқий поклик;
- маданий меросга ҳурмат;
- адолатпарварлик ва одиллик;
- меҳнатсеварлик;
- байналмилаллик;
- ижодкорлик ва ташаббускорлик;
- тadbиркорлик ва ишбилармонлик;
- қонунга нисбатан итоаткорлик;
- мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш

фояларига садоқат;

- мусулмон динига ҳурмат;
- Президент ва давлатни қадрлаш.

Мустақиллик тарбиясининг шу йўналиш ва соҳалари — миллий ахлоқ-одобнинг таркибий қисмидир. Шунингдек, улар мустақиллик тарбиясининг асосини ташкил қилади. Зикр қилинган педагогик асослар халқ хўжалигининг барча соҳаларини ривожлантиришда, халқни тарбиялашда муҳим роль ўйнаши табиий ҳолдир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, мустақил мамлакатимизда қонунлар устуворлиги бизнинг таълим-тарбия ишларимизга ижобий ва самарали таъсир этади. Бу — биринчидан. Иккинчидан, яқин етмиш йил ичида, яъни мустамлакачилик даврида халқ вужудини қуршаб олган номиллий ва ноинсоний тушунчаларни сиқиб чиқаришга ёрдам беради. Учинчидан, авлодларимизнинг таълим-тарбия соҳасидаги миллий анъаналарини халқ оғида қайта тиклаш ҳамда уларни авайлаб-асраб, келгуси авлодга етказиш омили ва кафолати бўлиб хизмат қилади.

5- §. Кучли ижтимоий сиёсат — маънавий баркамоллик манбаи

Давлатни бошқаришда жуда муҳим бир масала борки, у ҳал қилинса ва унга муттасил амал этилса, давлатнинг обрўсига обрў қўшилади, шуҳрати тобора орта боради. Агар шу зарурий масала ҳал қилиниб, янада равнақ топса, давлат ички сиёсатининг барча соҳаларида юксалиш бўлаверади, халқ ўз давлатини, унинг ҳокимиятини ҳимоя қилади, барча топшириқларини, қонун ва фармонларни оғншмай амалга оширади. Шу заминда ахлоқий-маънавий юксалишлар салмоғи орта беради. Бу кучли ижтимоий сиёсатдир.

Шу ўринда Муҳаммад алайҳиссаломнинг икки-уч ҳадисларини келтириш зарур. Чунончи: «Мен етимнинг кафилигини олган одам билан жаннатда бирга бўлурман»; «Бева хотинларга ва мискин-бечораларга ёрдам берувчи киши гўё Тангри йўлида жиҳод қилувчи ёки кечалари ибодат қилувчи, кундузлари рўза тутувчилар билан баробардир».

«Қаровсиз қолган мўминлар онлаларига кечаю-кундуз моддий ёрдам кўрсатиб юрувчи одамнинг гуноҳларини Тангри кечириб юборади»¹.

Шу учта ҳадис мамлакатдаги ижтимоий сиёсат бўйича деярли барча нарсаларни ўз ичига қамраб олган. Биринчи ҳадисда етим-есирларга моддий, маънавий ва маърифий ёрдам кўрсатиш, уларни катга қилиш, оёққа қўйиш ва, ниҳоят, жамиятнинг муносиб кишилари қилиб тарбиялаш вазифалари қўйилади. Бу инсонпарварликнинг жуда яхши намунаси. Иккинчи ҳадисда бева қолган аёллар, бизнинг ҳозирги тилимиз билан айтганда, ёлғиз оналар, уларнинг фарзандларига ёрдам кўрсатиш ғояси илгари сурилади. Бизнингча, ҳадис фақат покиза ва ҳалол ёлғиз оналарни назарда тутяпти. Суяюк оёқ аёлларни эмас, албатта. Шунингдек, бу ҳадис мискин-бечораларга кўмаклашишга чақиради. Шундай одамлар бўладикки, қандайдир офатга учраб, ёки оғир касаллик туфайли, ёки майиб-мажруҳ бўлиб, ҳуллас, меҳнатга лаёқатсиз бўлиб қолиши сабабидан ҳар томонлама ночор аҳволга тушиб қоладилар. Бу табиий ҳолдир. Шундай одамлар ғоят мискин — бечоралик азоби-ни тартадилар. Улар ҳам инсонлару давлат эътибор-

¹ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. Тошкент, «Фан», 1990, 56, 98, 152-бетлар.

назаридан қочмасликлари лозим. Учинчи ҳадис қаровсиз қолган оилаларга ғамхўрлик қилиш каби мўътабар ва инсонпарварлик вазифасини қўяди. Шу ҳадислар маъно-мазмунида қарияларга, талабаларга ёрдам бериш масалалари ҳам турибди.

Абу Мусо ат-Термизий ҳадисларидан бирида шундай дейилади: «Оиша (розияллоҳу анҳо) шундай ривоят қиладилар: «Бир аёл икки қизчасини етаклаб уйимизга кириб келди ва емак тилади. Уйда бир дона хурмодан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Уни бердим. Аёл уни олиб, иккинга бўлиб, иккита қизчасига берди. Ўзи емади. Кейин ўрнидан туриб чиқиб кетди.

Бу ҳақда Расулulloҳ (Саллоллоҳу алайҳи вассаллам) га гапирдим. Расулulloҳ: «Қимгаки Оллоҳ таоло қиз фарзандлар ато этган бўлса, улар унга дўзахдан паноҳ — парда бўлади», дедилар»¹.

Энди унинг бошқа ҳадисига эътибор беринг: «Саҳл ибн Саъд ривоят қилишича, Ҳазрат Расулulloҳ (Саллоллоҳу алайҳи вассаллам) шундай дедилар: «Етимни тарбия қилган киши жаннатда мен билан бирга, ёнма-ён шундай бўламан», деб икки кўрсаткич ва ўрта бармоқларини жуфтлаб кўрсатдилар»².

Ат-Термизий биринчи ҳадисда қиз болалар тарбиясининг оғирлиги ва уларга янада кучлироқ эътибор бериш зарурлигига ишора қиляпти. Бизнинг бу борадаги миллий тарбия анъаналаримиз асосий ўринлардан бирини эгаллаган. Чунки қизлар кўнгли ярим деб қаралган. Зотан қизларнинг кўнгли нозик бўлади. Бошқа ҳадисида Ат-Термизий етимлар тарбиясига диққат-эътиборни қаратади. Ахир, бола ўзининг хоҳиш-иродаси билан эмас, аччиқ тақдир ва қисмат натижасида етим бўлиб қолган. Зотан, етим-есирларга кўмаклашиш иймондандир.

Ат-Термизий бошқа бир ҳадисида «ҳақиқий садақа фақир-бечораларга қилинган садақадир»³ деб таълим беради. Шу ўринда ислом дини ва тасаввуф илмининг халқ ўртасидаги обрў-эътибори ниҳоятда устун бўлганини алоҳида таъкидлаш лозим. Бунинг сабаби уларда

¹ Абу Мусо Термизий: Саҳиҳи Термизий. Танланган ҳадислар. Тошкент, Ғ. Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1993, 44-бет.

² Уша асар, 45-бет.

³ Уватов Убайдулла. Донолардан сабоқлар. Тошкент, А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994, 27-бет.

ижтимоий масалаларга катта аҳамият берилгани ва амалдаги ижроси назорат қилинганлигидир.

Шу нарсага, яъни ижтимоий муҳофазалаш қонда-қонунларига аждодларимиз доимий амал қилиб келганлар. Шу фикрларимизга улуғ шоир ва мутафаккир Алишер Навоийнинг қуйидаги ўғитлари далилдир: «Қариялар муҳтожликка тушиб қолса, касб-ҳунар қила олмаса ва тилашга тили бормаса, уларга раҳм-шафқат қилишга шошил ва қўлингдан келганча эҳсон қил. Лекин камбала йиғит кетмон чопа олса, ўтин ташимоқни уддаласа, унга эҳсон қилмоқ — исроф қилмоқдир»¹.

Алишер Навоий икки масалани қўяди. Қарияларга хайр-эҳсон қилиш, яъни уларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, уларга раҳм-шафқат қилиш, бу инсонпарварлик ақидасидир. Бу ота-боболардан мерос бўлиб қолган муқаддас анъанадир. Бироқ, меҳнатга лаёқатли йиғитлар, ёшлар ўзлари меҳнат қилиб, ўзларини ва оилаларини боқишлари қарз ҳам фарздир. Бу уларнинг оталик ёки оналик бурчларидир.

Демак, кучли ижтимоий сиёсат ўзбек халқининг миллий анъанасидир. Унга подшоҳлар, хонлар, ҳокимлар, бой-бадавлат инсонлар ҳамisha аҳамият бериб, амал қилиб келганлар. Шу йўлдан борган давлат салтанатининг умри узоқ бўлган. Бу тарихда синалган ҳақиқатдир.

Ўзбекистон истиқлолга эришгандан кейин Президентимиз зикр қилинган ислом динининг, дин арбобларининг, тасаввуф илми яловбардорларининг таълимотларини пухта ўрганганлиги, атрофлича тадқиқ этганлиги 1992 йил 8 декабрь куни қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси маъно-мазмунидан яққол сезилиб турибди.

И. А. Қаримовнинг ўзи ҳам кўпчилик масалаларда ислом дини гоъларини эътироф этадики, бу унинг ўз динига меҳр-муҳаббатининг оқибатидир. Бу муборак ва қароматли инсонларнинг муътабар фазилатидир.

У ёзди: «Шу билан бирга бу Конституция, умумий мазмундан тортиб оддий бир бандига қадар, Хўжа Аҳмад Яссавий бобомиз даврида, буюк Амир Темур замонда шаклланган миллий тафаккурни, муқаддас исломий қадриятларни ўзида акс эттиради. Шу кўҳна

¹ Алишер Навоий. Маҳбубул-қулуб, Тошкент, Ф. Гулом номидаги Алабиёт ва санъат нашриёти, 1983, 86-бет.

замин одамлари кўнглида устувор бўлган адолат, ҳақиқат, иймон, олижаноблик, бағри кенглик, мардлик, тантлики каби уллуғ хислатлар бу муборак ҳужжатдан муносиб ўрин олган»¹.

Тўғрисини айтганда, ўтган ўн йилликлар даврида халқни қомфирқага эътиқод қўйишга мажбур қилишганди. Кейин у ҳам йўқотилди. Демак, эътиқод қиладиган нарса қолмади. Инсон эса эътиқодсиз, иймонсиз яшаш мумкин эмас. Президентимиз эса ўзбекларни ўзининг динига ва давлатининг истиқлолига эътиқод қўйишга даъват этди ва у шу ғоясига содиқ қоляпти. И. А. Қаримов «Ватанни севмоқ иймондандир» деган эътиқод рамзи акс этган миллий анъанавий шиорни янада юксакроқ кўтарди. Бу шиор асосида Ватаннинг дини ҳам, миллий қадриятлари ҳам, ҳуллас бутун тарихи яхлит ҳолда мужассамдир.

Шундай қилиб, ижтимоий масалалар бўйича юқорида қайд этилган миллий қадриятлар Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ўз ифодасини тўла топган. Чунончи: «39- модда. Ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга.

Пенсиялар, нафақалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг миқдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам миқдордан оз бўлиши мумкин эмас»². Бу моддага юқорида тилга олинган миллий, тарихий ақида ва анъаналар ёнига яна боқувчисидан маҳрум бўлган оилаларга ёрдам бериш ҳам қонун сифатида қўшилган. Бу ерда онла бошиқларидан ота ёки она вафот этса, унинг болаларига қонунда кўрсатилган ёшгача нафақа бериб туриш назарда тутилган. Худди шу боисдан ҳам, яъни ўзининг инсонпарварлик кафолати устуворлиги туфайли бизнинг Конституциямиз халқ олдида катта обрў-эътиборга эга. Қолаверса, унинг тарбиявий, маънавий-ахлоқий жиҳатдан кадр-қиммати ниҳоятда юксакдир.

Шунинг учун бутун ўзбек халқининг истиқлолга,

¹ Қаримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1993, 7- бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 16—17- бетлар.

мустақил Ўзбекистон давлати ва унинг Президентига ишончи, чексиз ҳурмати кундан-кунга ортиб бормоқда. Давлатнинг, ҳокимиятнинг ва Президентнинг инсонпарварлиги худди шу фазилат билан белгиланади.

Ислоҳотчиликнинг муҳим тамойили сифатида диққат-эътиборнинг ижтимоий сиёсатга қаратилгани бежиз эмас. Бу тўғрида И. А. Каримов шундай ёзади:

«Ислоҳотларимизнинг муҳим тамойилларидан бири— аҳолининг кам таъминланган табақаси, яъни қариялар, ногиронлар, болаларни муҳофаза остига олиш, уларни пухта ҳимоялашдир. Ёшларнинг билим олиши, касб-ҳунар эгаллаш, иш билан таъминланишида ҳар томонлама ёрдам бериш давлатимизнинг муқаддас бурчидир»¹.

Қўриб турганимиздек, халқни ижтимоий муҳофаза этиш кўлами тобора кенгайиб бормоқда. Қариялар, ногиронлар, уруш қатнашчилари, болалар, ёшларнинг билим олишига, бирор касб-ҳунарли бўлишларига қўмаклашиш каби вазифалар қўшилди. Улар эса айни чоқда тўла-тўқис амалга оширилмоқда. Бу чора-тадбирларни амалга ошириш давлатга жуда қимматга тушади. Унинг беқиёс оғир масала экани барчага аён. Қанча қийинчилик бўлишидан қатъи назар, давлат бошланган ишни ва айтилган сўзни охиригача олиб боришни мақсад қилиб қўйган. Бу оқилona тадбир туфайли халқ сўз билан ишнинг бирлигига ишонч ҳосил қилмоқда.

Зотан, сўз билан иш уйғунлиги маънавий-ахлоқий тарбиянинг самарали бўлиши учун асосий омилдир. Мустақил Ўзбекистон давлати худди шу йўлдан бормоқда. Давлатнинг инсонпарварлиги ҳам шунда. Давлат инсонпарвар бўлмас экан, унинг фақат ичкарида эмас, балки ташқарида ҳам нуфузи бўлмайди.

И. А. Каримов ўзининг президентлик фаолияти давомида худди шу оламшумул масалаларни ҳал қилиш бўйича иш олиб бораётгани бутун дунёга маълум. У ёзади: «Аҳолини, айниқса унинг ижтимоий ночор қисмини, ногиронлар, болалар ва серфарзанд оилаларни муҳофаза қилишни таъминлашга қаратилган кучли ижтимоий сиёсат юргизиш.

Давлат ўз аҳолисини, айниқса машаққатли ўттиш даврида муҳофаза қила олсагина, у инсонпарвар давлат

¹ Каримов И. А. Ижобий ишларимизни охирига етказайлик, Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 24-бет.

ҳисобланади»¹. Бу ўринда энди серфарзанд оилаларга ёрдам бериш кафолати келиб қўшилди. Президентимиз ўзбек оилаларининг фарзандни, болани севишини ва серфарзанд бўлишга мойиллигини жуда яхши билади. Шунинг учун ҳам у диққатни шу нарсага қаратмоқдаки, бу хайрли ишлари унинг шуҳратига шуҳрат қўшмоқда.

Ҳали сал юқорироқда ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг жуда қимматга тушаётгани хусусида сўз очгандик. Бу ерда биз масаланинг иқтисодий томонини кўзда тутаямиз. Бериш учун топиш керак. Бу диалектик — фалсафий қонун. Ахир, йўқ нарсага қаердан олиб берилади?! Бу, албатта, иқтисодий ислоҳот ва унинг сиёсат ҳамда ҳар қандай мафкурадан устуворлиги билан бевосита боғлиқдир.

Мана шу ҳақда И. А. Каримов бундай дейди: «Давлатнинг фаол ислоҳотчилик мавқеида бутун диққат-эътиборни иқтисодиётни соғломлаштириш муаммоларини биричи навбатда ҳал этишга, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботга риоя қилишга, эски иқтисодий муносабатларни бозор муносабатларига айлантиришга қаратиш ижтимоий барқарорлик учун мустаҳкам негизни вужудга келтиради»². Демак, соғлом иқтисодиёт йўқ экан, ҳуқуқ-тартибот устувор бўлмаса, иқтисодиётда бозор муносабатлари яхшиланмас ва тартибга солинмас экан, ижтимоий сиёсатни амалга ошириш учун имконият туғилмайди. Бошқача айтганда, маблағ топилмайди. Ижтимоий сиёсат, кўпинча пул-маблағ билан боғлиқдир.

Демак, «Бош вазифа — ижтимоий адолат жамиятнинг қадам-бақадам барпо этишдан иборат. Бозор муносабатлари бу жамиятнинг негизи бўлади» дейди И. А. Каримов Мисрдаги «Ал Аҳмад» мухбири саволларига жавобда. Такрор-такрор айтамикки, бозор иқтисодигина барча соҳада ислоҳотчиликни амалга оширишга ёрдам беради. Ана шундагина маблағ пайдо бўлади.

Давлатимиз сиёсатининг яна бир буюклиги шундаки, у Ўзбекистон аҳолисининг демографик таркибини алоҳида ҳисобга олиб иш тутаяпти. Чунки бизнинг мамлакатимизда қариялар, ногиронлар, етим-есирлардан таш-

¹ Уша асар, 48—49-бетлар.

² Каримов И. А. Биздан овоз ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 238-бет.

қари миллионлаб вояга етмаган норасида болалар бор. Тўғриси айтиш керак, мамлакатимизда ишловчи кам, еб-ичувчи, кийувчи кўп. Қолаверса, маблағ топиш ҳам осон эмас. Бундан келиб чиқадики, ижтимоий сиёсатни юргизиш ва бошқаришда анча-мунча камчиликлар бўлиши табиий ҳолдир. Бундан эса айрим кишилар фойдаланишга ва бизнинг мустақиллигимизга ва давлат сиёсатига раҳна солмоқчи бўладилар. Президентимиз масаланинг бу томонини ҳам назардан қочирмайди ва ёзади: «Ғанимлар нималар деб сафсата сотмасин, Ўзбекистон раҳбарияти ва халқининг тутган йўли қатъий ва мустаҳкам: биз доимо меҳр-мурувват, меҳр-оқибат, юртимизда тинч-тотувлик, хотиржамликни сақлашга содиқ бўлиб қолаверамиз. Ватандошларимиз бир-бирларига елкадош, аҳил-иноқ бўлиб яшашида, етим-есирлар, ногиронлар, қариялар ва болалар, қаровсиз ва муҳтож кишиларимиз ҳимоясини ташкил қилишда ўзимизнинг кучимизни ва меҳнатимизни ҳеч қачон аямаймиз»¹.

Демак, аҳилликда, ҳамкорликда, бирликда, ҳамжиҳатликда, ўзаро маслаҳат одобида ҳикмат кўп. Шу мўътабар омилларга амал қилган ҳар бир киши ва ҳатто давлатнинг ишлари олға юришаверади. Шундай экан, иқтисодий ислохотларни амалга оширишдаги бирдамлик, ҳамдамлик, иноқлик кучли ижтимоий сиёсатни рўёбга чиқаришда муҳим аҳамият касб этади.

Умуман олганда, И. А. Каримов сўзлари билан айтганда, «Аҳолининг муҳтож табақаларини ижтимоий ҳимоялаш сира кечиктириб бўлмайдиган, энг устувор вазифа, амалий ҳаракатларнинг энг асосий қондаси бўлиб келди ва шундай, бўлиб қолади»².

Ижтимоий сиёсатнинг устуворлиги қуйидаги маънавий, тарбиявий баркамоллик хусусиятларини таъминлаш билан бевосита боғлиқдир:

- давлат ва ўз халқига ишонч;
- мустақиллик келажагига ва унинг устувор ишларига ҳамкор ва ҳамдам бўлиш;
- мустақиллик ва унинг мафкурасига эътиқод;
- мустақиллик равнақи йўлида холис хизмат қилиш;

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 41-бет.

² Каримов И. А. Бундан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 49-бет.

— ютуқ ва камчиликларга бефарқ бўлмаслик, лоқайдлик касалидан қутулиш;

— халқнинг маънавий-ахлоқий анъаналарини пухта ўрганиш ва уларга нисбатан садоқат;

— Президент ва ҳокимият органлари чиқарган қарор ва қонулар ҳамда фармонларга педагогик жиҳатдан ёндошиб, аҳоли ўртасида тарғиб этиш;

— миллий қадриятлар ва анъаналарни авайлаб-асрашга рағбат ва шу қабилар.

Хулоса қилиб айтганда, олиб борилаётган кучли ижтимоий сиёсат иқтисодий ислоҳотлар устуворлиги учун тинмай меҳнат қилиш, шу ишга муносаб ҳисса қўйишни талаб қилади. Аҳолини ва ёшларни шу руҳда тарбиялаш шу куннинг асосий вазифасидир.

6-§. Бозор иқтисодига босқичма-босқич ўтиш сиёсати ва аҳолини фаровон қаетга ўргатиш принципи

Халқимизда «Аввал иқтисод — кейин сиёсат» деган нақл борки, жуда кўп йиллар мобайнида у инкор қилиб келинди. Ҳолбуки, иқтисодиёт барқарор бўлмаган жойда ҳеч нарса ҳақида ҳеч қандай гап бўлиши мумкин эмас. Бу асрлар давомида ҳал бўлган ва исбот қилинган ҳақиқатдир.

Энди иқтисод равнақи ва тараққиётни нима билан боғлиқ, у қайси омиллар ва усуллар билан ривож топади? деган саволлар туғилади. Иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг бешинчи тамойили ўша савол ва масалаларни ечишга имкон беради: **бозор муносабатларига ўтиш босқичма-босқич, эволюцион йўл билан амалга оширилиши керак.**

Иқтисод равнақи ва тараққиётни, *биринчидан*, шу соҳада ислоҳот ўтказиш ва унинг сиёсатдан ва мафкурадан устуворлигини тўла таъминлаш, *иккинчидан*, турли ишлаб чиқариш соҳаларида қонун ва ҳуқуқлар устуворлиги ва мустаҳкам интизом, *учинчидан*, ер ости ва ер усти бойликларини тўғри ишлатиш, *тўртинчидан*, бозор иқтисодиёти муносабатларини (ички ва ташқи) тубдан янгилаш ва соғломлаштириш, *бешинчидан*, кишиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан қайта тарбиялаш, *олтинчидан*, ислоҳотларимизнинг бешта тамойилнинг жадал суръатларда амалга ошириш ва шу қабиларга боғлиқдир. Шу зикр қилинган принципларнинг ўзини бир-бирдан ажратиш қийин. Улар диалектик бирликда ту-

шунлиши керак. Бошқача айтганда, улар бир-бирига боғланган занжир ҳалқаларидир.

Бунга И. А. Каримов қуйидагича баҳо беради: «Бешинчи тамойил олдинги тўрт тамойилнинг мантиқий ва узвий давоми бўлиб, унда ислоҳотларнинг изчиллик билан босқичма-босқич амалга оширилиши кўзда тутилган»¹.

Худди шунингдек, бозор муносабатлари тўғри йўлга қўйилса, ривожлантирилса, бозор иқтисодиётининг яқин ўн йилликларда рўй берган мутеълик услубларидан воз кечиб, тубдан ислоҳ қилинса, аждодларимизнинг бозор муносабатлари бўйича эришган мумтоз тажрибаларидан замонавий қонун-қоидалар асосида унумли фойдаланилса, давлат хазинаси бойиёди, халқ фаровонлиги тобора яхшилана боради. Халқ фаровонлиги — маданий-маърифий ривожланиш манбаидир.

Бозор муносабатларини ривожлантириш турли-туман йўллар орқали амалга оширилади ва унинг негизини ҳар хил мулкчилик шакллари ташкил қилади. Шу мулк шаклларининг барчаси тенг ҳуқуқли бўлмаган лозим. Бу ўз навбатида қонун билан кафолатланган. Аниқроғи, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасида шундай дейилади: «Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин»². Ҳалол ва тўғри, бошқача айтганда, қонуний йўл билан топилган мулк шахсий фаровонликни оширишга қодирдир.

Бозор иқтисодиётига ўтиш, уни ҳеч қандай зиён кўрмасдан амалга ошириш мумкинлиги ҳақида олим А. Саидов шундай дейди: «Бозор иқтисодиётига ўтиш—қуруқ мақсад эмас, балки биринчи навбатда халқ учун

¹ Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 273-бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 18—19-бетлар.

муносиб ва фаровон ҳаётни таъминлаш воситасидир. Бу ерда Шарқ турмуш тарзини, психологиясини, фалсафасини, буюк ислом фанини ҳисобга олмоқ керак. Бозор — бу психологиядир. Буни ҳисобга олмасдан бўлмайди. Шунинг учун бизнинг асосий вазифамиз ҳеч қандай ижтимоий ларзаларсиз, очлик-қашшоқлик кўрмасдан, кишиларга зиён-заҳмат етказмасдан ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг янги босқичига етиб келишдир. Шу маънода Ўзбекистон ўз йўлини танлаб олган ва шу йўлдан бормоқда»¹.

Шу ўринда бир нарсани яна алоҳида таъкидлаш лозимки, бозор иқтисодиётига шундоқ, ҳеч бойлик манбаига эга бўлмай ўтиш қийин, албатта. Бойлик ва табиий ресурслар, қолаверса, қадимий аجدодларимиз тажрибаларга бойлиги жиҳатдан бизнинг Ўзбекистонимизда бутунлай бошқача манзарани кўриш мумкин. Биз аниқланган минерал ресурслар заҳиралари қийматини мутахассислар жуда юқори баҳолашганини эшитганмиз. Шунингдек, кумуш, олтин, мис, вольфрам, табиий газ ва шу каби жуда кўп фойдалан қазилма бойликларни мавжудлигини биламиз. Шунингдек, бизнинг мамлакатимиз заминида анчагина ноёб металллар ҳамда стратегик материаллар ҳам бор.

Жумҳуриятимизда нефть, кўмир ва газ сингари ёнғилги-энергетика, сув ресурслари етарли. Қишлоқ хўжалиги соҳаси бўйича ҳам жуда катта имкониятлар бор. Мамлакатимиз пахта конидир. Энг асосийси, Ўзбекистоннинг ҳалол, мард, меҳнатқаш, фидойи, эътиқодли юксак, иймони бутун халқи бор. У ҳар томонлама чиниққан, сабр-тоқатли, қаноатли халқ. Бу халқ билан ҳар қандай мушкул ишларни ҳам ҳал қилиш мумкин.

Демак, Ўзбекистон бозор иқтисодпётига ўтишга тўла тайёр эди ва унинг муайян босқичидан ўтилди. Халқ эса бунга бора-бора ўрганиб борапти.

Бозор эркинликни суюди, хоналарда тузилган режаларни ёқтирмайди. Шунинг учун халқимиз «Уйдаги гап бозорга тўғри келмайди» деб бежиз айтмаган. Илгари, яъни СССР даврида «уйдаги гап» — турли даражадаги хоналарда тузилган режалар асосида иш юритиларди. Бу хусусда И. А. Қаримов шундай рейд: «Марказлаштирилган тартибда режалаштириш ва бошқарувнинг

¹ Саидов Акмал. Мустақиллик қомуси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 22-бет.

маъмурий-буйруқбозлик услубидан бозор иқтисодиётига ўтиш — бу мавжуд хўжалик юрптиш усулини янгилаш ёки такомиллаштириш эмас, балки тамоман янгича хўжалик юрйтиш тизимини жорий этишдир. Бу бир сифат ҳолатидан иккинчисига ўтишдир. Бу одамлар учун мутлақо янги ҳаёт фалсафасидир. Шунга кўра у бир вақтнинг ўзида бўладиган тadbир сифатида амалга оширилиши мумкин эмас, балки бир қанча босқичларни ўз ичига олувчи узоқ даврни талаб қилади»¹.

Жаҳондаги жуда кўп мамлакатлар бозор иқтисодиётига ўтиш йўллари амалда синаб кўрдилар. Кўпчилик Шарқий Европа давлатлари «шок терапия»си («Фалаж қилиб даволаш») усулидан фойдаланиб кўришди. Бу усул Югославия, Чехословакия, Руминия, Болгария ва Польша давлатларида қўллаб кўрилди. Натихада, бирида иқтисодий кўрсаткичлар пасайиб кетса, бошқасида ишлаб чиқариш таназзулга юз тутди, яна бирида пул қадрисизланиши рўй бериб, ички ва ташқи қарзлар кўпайиб кетди, бир хилларида эса саноат барбод бўлишга бориб етди. Энг ёмони, уларнинг деярли барчасида мамлакат парчаланди, бўлиниб кетди.

Демак, бозор иқтисодиёти ҳар қандай фармон ва фармойишлар билан амалга ошмайди. Буни узоқ вақт давом этадиган тарихий жараён дейиш мумкин. Бу ҳақда И. А. Қаримов шундай таълим беради: «Бозор иқтисодиётига ўтиш учун қонунларни қабул қилиш, мулкчилик барча шаклларнинг тенг ҳуқуқлилигини эълон қилишнинг ўзи етарли эмас. Бу қонунларни рўёбга чиқаришни таъминлайдиган чинакам воситалар зарур. Бу воситалар бирданига амал қилиб кетмайди, улар аста-секин такомиллашиб боради ва изга тушади. Бир ижтимоий-иқтисодий тузумдан иккинчисига ўтиш сохта инқилобий сакрашлар билан юз бериши мумкин эмас. Ҳар қандай инқилобий қарорлар жуда катта ижтимоий ларзаларни келтириб чиқаради»².

Ҳар жойнинг ўз қўшиғи, ўз ўлани бўлгани сингари Ўзбекистоннинг ҳам барча соҳалар учун ўзига мос ва хос шарт-шароити, миллий анъаналари, ажодларининг тажрибалари мавжуд. Ҳатто бозор иқтисодиёти соҳасида ҳам. Худди шу хусусиятлар асосида Ўзбекистон давлати бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишни мақ-

¹ Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 41—42-бетлар.

² Уша асар, 42-бет.

сад қилиб қўйди. Халқ эса бу ғояни қўллаб-қувватлади ва шунга амал қилиб, фидокорона меҳнат қилмоқда. Бу ўзбек халқининг юксак маънавияти ва янгича ҳаётини тўғри талқин қила билишига ёрқин далилдир. Халқ ҳар бир босқичдан кейинги босқич учун шарт-шароит яратилишини, таъминот воситаларининг тобора мукамалроқ бўлишини аста-секин тушуниб борапти. Мутахассисларнинг ҳам малакаси ошяпти. Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишнинг афзаллик томонлари шулардан иборатдир. Ҳар босқич жараёни ва оралиғида ишлаб чиқариш учун зарур бўлган ва керакли бўладиган технология билан таъминлаб бориш ишлари ҳисобга олинади ва тайёрлаб борилади. Бу борада эски тасаввурлар ўрнини янги замонавий тафаккур эгаллайди. Зотан, тафаккур бозор иқтисодиётининг калити десак янглишмаймиз. Президентимиз И. А. Қаримов сўзи билан айтганда, «Кишиларнинг тафаккурини, одат тусига кирган қондаларни ўзгартириш жуда муҳимдир»¹.

Бироқ кишилар тафаккурини ўзгартириш учун анча вақт керак бўлади. Қуруқ вақтнинг ўзи нимага керак? Шу вақт ичида кишиларга, ёш авлодга бериладиган мақсадли таълим-тарбия зарур. Мақсадли таълим-тарбия бериш учун тарбиячининг ўзи янги тафаккур, янги билимларни етарли даражада эгаллаши керак. Бунинг учун, бошқачароқ айтганда, шу педагогик жараёнлар учун вақт керак. Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишнинг сабабларидан бири худди шу маърифий-педагогик принцип билан бевосита боғлиқдир.

Энди бозорнинг маърифий-ахлоқий томонларини текшириб кўрайлик. Халқимиз аждоқларимизнинг бу борадаги қонун-қондаларини унутиб қўйганлигини очиқ тан олишимиз лозим. Мана, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларининг маъно-мазмунига, унинг ахлоқий томонига эътибор беринг: «Бозорларимизга четдан мол олиб келиш гўё Тангри йўлидаги жиҳод кабидир. Бозорларимиздаги нарсаларни уйда яшириб сақловчи одам гўё Тангрининг китобидаги худосиз кабидир»². Бу ҳадисни шарҳлаб бериш шарт эмас. Шу ҳадис ҳозирги кундаги чайқовчилар, олибсотарлар, виждонсиз дўкондорлар учун айтилгани шундоқ билиниб турибди. Улар халқ ва давлат зарарқунандаларидирлар.

¹ Уша асар, 44-бет.

² Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. Тошкент, «Фан», 1990, 80-бет.

Мутафаккир шоир Алишер Навоий олибсотарлар тўғрисида жуда топиб айтган: «Шаҳар олибсотари хиёнатчи, ўз фойдасини кўзлагани ҳолда элга қаҳатчилик тилайди, унинг мақсади элга зиён етказиш, орзуси арзон олиб, қиммат сотишдир. У оларда шойини бўз деб камситади; сотарда эса бўзни шойи дея вайсайди. Шолни тўрқа (котон деган нафис қимматбаҳо матодан тикилган кийим) ўрнида ўтказа олишда кечикиш йўқ, бўйрани кимхоб ўрнида пуллай олишда тўхташ йўқ. Дўконида инсофдан бўлак ҳамма мато мавжуд; ўз айбига иқрорликдан бўлак ноинсофликнинг барча тури кўплаб топилади. Мусофир савдогар билан бу бамисоли эр-хотин; балки бирини аскар, иккинчисини унинг хотини деса бўлади. Олибсотарга фойда-ю, харидорга нуқсонли мол, ҳар икки томондан ёлғон олт ичган даллолдир»¹. Чиндан ҳам олибсотарда инсоф ҳам, дин-диёнат ҳам, иймон ҳам, виждон ҳам йўқ. Унинг миясини ва вужудини хиёнат, алдамчилик, уятсизлик эгаллаб олган. Бундай олибсотарлар ҳозир ҳам етиб ортади.

Шунинг учун Президентимиз И. А. Қаримов ва ҳукумат олибсотарлардан қутулиш учун бозорда тайёр маҳсулотлар рақобатини кучайтириш масаласини кўндаланг қўйди. Бунда кичик корхоналарни кўпайтириш, уларнинг маҳсулот ишлаб чиқариши учун ёрдамни аямаслик ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришларига шарт-шароитлар яратиб бериш назарда тутилади, бу бир томондан, иккинчи томондан, ишбилармон, тадбиркор тижоратчиларнинг ташқаридан, яъни хорижий давлат бозорларидан кўпроқ мол олиб келишига ёрдам бериш назарда тутилади. Демак, мамлакат ичкарисидagi корхоналар ҳам, тижоратчилар ҳам молларини бозорга олиб чиқишади ва эркин нархда сотишади. Бу ҳолатда харидор молларнинг энг сифатлиси ва энг арзонини харид қилади. Сифатсиз моллар бозори чопмайди. Шундан кейин, табиийки, олибсотарга иш қолмайди.

Шу ўринда Хива хонлигида бўлган бир воқеа ва хон Феруз билан Янгиариқ ҳокими Қурбон бобо Оллоқули Охунд ўғли ўртасида бўлиб ўтган савдо-сотиққа оид сўхбатни келтириш жоиздир. «Бир куни Хива бозоринда савдогарлар олача сота бошлайдилар. Янгиариқ ҳокими Қурбон бобо Оллоқули Охунд ўғли (Қурбон қурд—

¹ Алишер Навоий. Маҳбул-қулуб. Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1983, 34-бет.

С. О.) эса бозордаги барча олачани икки баробар қимматига сотиб олади. Буни кўрган маҳрамлар бу тўғрида оқизмай-томизмай Ферузга хабар берадилар.

— Дарров Қурбон қурдни тутиб келтиринглар,— деди Феруз мулозимларига.

Қурбон қурднинг оёғини ерга тегизмай саройга тутиб келтирадилар.

— Толиб Маҳзум! Нега сиз юрт бузиб, бозорда нархни икки-уч баробар ошириб, халқни қон қақшатиб, менга бир оғиз сўз айтмайсиз? Гапиринг, нима гап?!

— Тақсир! Бир қошиқ қонимдан кечинг. Ўз гапимни Қурбон қурддан сўнг айтсам,— деди юраги така-пука бўлган Толиб Маҳзум.

— Сўз сенга Қурбон, гапир!

— Хон ҳазратлари, менинг гапим узоқ. Сабр билан тингласангиз, гапираман,— деди Қурбон хонга тик боқиб.

— Гапир!

— Тақсир. Халқни олача билан тўйдириб бўладими? Совуқдан, ташқи душман ҳужумидан, касал бўлишдан, очликдан, умуман Хивани дунё миқёсида кўрсатишга олача асосий ўрин тутмайди-ку?! Агар биз хонликда қўйни кўпайтирсак, гўштини еймиз, бошимизга чўғирма тикиб киямиз, ортиқчасини Гурьев орқали истаган мамлакатга чиқариб сотамиз. Пулига олтин оламиз, қурилиш ашёлари топамиз, озиқ-овқатимизни кўпайтириб, халқимизни боқамиз.

— Мақсадга ўт, гапни кўп айлантираверма!

— Хўп, мақсадга ўтаман, хон ҳазратлари! Мақсадим шуки, мен одамлар билан келишиб олдим. Эрондан Ашхобод орқали Хивага йигирма минг қўй олиб келаётирман. Уларни мен Тошҳовузда кутиб олиб, беш мингини Қақралига бермоқчиман, икки минг қўйни Янгибозордаги ерларимизда боқтираман. Минги Беговот қўлида, минги Ғозибоддаги ерларимизда, мингини Янгиариқда боқаман. Қолганларини халқимизга сотиш ниятидаман. Агар шундай қилсак, қўйчилик ривожланади, ҳамма гўштга тўяди, кийимли ҳам бўлади.

— Отангга раҳмат, Қурбон!— деди хон ҳокимнинг сўзларини диққат билан тингларкан»¹.

Шу парчадан Янгиариқ ҳокими Қурбон қурднинг

¹ Давлатёр Раҳим, Шоҳназар Матрасул. Феруз. Тошкент, 'Ғ. Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991. 95—96-бетлар.

тадбиркорлиги, ишбилармонлиги, шунингдек, халқпарварлиги яққол кўриниб турибди. Ўтмишда жуда кўп олимларимиз ва тасаввуф илмининг билагонлари қўй боқишнинг хосияти ҳақида кўп гапиришган ва шу ишга даъват этишган. Қолаверса, Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхоний соний — Ферузнинг халқ манфаатини кўзлаган тадбиркор ва ишбилармонларни доимо қўллаб-қувватлагани, уларга кенг йўл очиб бергани шу лавҳада аён бўлиб турибди.

Яна бир нарса. Қурбон қурднинг бозор иқтисодиёти бўйича ўзига хос услуби ижтимоий иқтисодиёт билан уйғунлашиб кетган. Чунки у ўша ишга халқни, давлатни, салтанатни назарда тутиб қўл урган.

Демоқчимизки, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш тамойилининг туб моҳиятини тушунтиришда, онгига сингдиришда, халқ оmmasининг ва ёшларнинг тафаккурини янгилашда юқоридаги каби лавҳалар катта тарбиявий аҳамиятга эга. Шу руҳдаги ва мазмундаги содда, тарихий лавҳалар, воқеа ва ҳодисалар методик қўлланма вазифасини ўташи мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш сиёсати, айниқса, И. А. Қаримовнинг бу мавзудаги фикр ва мулоҳозалари, асарлари аҳолини ва ёш авлодни фаровон мустақил ҳаётга ўргатишда муҳим роль ўйнайди. Худди шунинг ўзи мустақиллик тарбиясининг асосларидан бирини ташкил этади.

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИСТИҚЛОЛ ТАНТАНАСИ ВА ЕШ АВЛОДНИ
МУСТАҚИЛЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ**

IX—XII асрларда ҳозирги Ўзбекистон хоразмийлар салтанати сифатида бутун Хоразм, Мовароуннаҳр, Хуросон, Кавказ ҳудудларини ягона ва қудратли давлатга бирлаштирган эди. Натижада ўша даврларда фан, маданият, адабиёт ва санъат беқиёс ривожланди, ўлканнинг ўзига хос меъморчилиги шаклланиб, жуда катта қуришни иншоотлари вужудга келди, халқ хўжалиги юксак даражага кўтарилди.

Ўша даврда фан ва маданият шу даражада ривожландики, бизнинг диёримиз бу борада мисли кўрилмаган отуқларни қўлга киритди. Мусо ал-Хоразмий, Имом Муҳаммад ал-Бухорий, Аҳмад ал-Фарғоний, имом Исо ат-Термизий, Абу Райҳон ал-Беруний, Маҳмуд аз-Замахшарий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Абу Али ибн Сино, Баҳоуддин ал-Нақшбанд, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Абулғози Баҳодирхон сингари алломалар мамлакат маданий-маърифий соҳасини юксак чўққиларга олиб чиқишда муҳим ва асосий роль ўйнадилар. Қолаверса, Ўзбекистон педагогика фани асослари ўша фан ва маданият арбобларининг номи билан бевосита боғлиқдир.

1200 йилнинг биринчи чорагида шу тараққий этган мамлакатга Чингизхон бошлиқ мўғул истиклолчилари босиб кирди ва уни забт этди. Бироқ шайх Нажмиддин Кубро, Темур Малик ва Жалолиддин Мангуберди Хоразмшоҳларнинг мустақилликни сақлаб қолиш, ёвга қарши олиб борган афсонавий кураш лавҳалари халқ ёдида ҳозиргача сақланиб қолган, бошқача айтганда, уларнинг қаҳрамонликлари, жасурлиги ва мардлиги, беқиёс ватанпарварлиги ва инсонпарварлиги элдан-элга, тилдан-тилга ўтиб келмоқда.

Айниқса, Жалолиддин Мангуберди Хоразмшоҳнинг жасорати ва матонатини, ватанга садоқатини, халқига меҳр-муҳаббатини ҳеч нарсага қиёслаб бўлмайди. Ватани, халқини деб оқ сўз бериб боққан, тунлари алла эй-тиб ўстирган меҳрибон онасини, суюкли хотинини, азиз болаларини Жалолиддин ўз қўли билан сувга чўктириш-

га мажбур бўлди. У онаси билан маслаҳатлашиб, душман қўлига тушгандан кўра шу кўргиликни афзал кўради. Ватан, халқ ва мустақилликка нисбатан бўлган муҳаббат туйғусининг бундан юксаклиги намунасини тасаввур қилиш мумкин эмас.

Кейинчалик Ватанни мўғул истилочиларидан озод қилиш борасида Амир Темур жуда катта жасорат кўрсатди ва Ватан мустақиллигини тўла таъминлади. Шунинг учун ҳозир мустақил мамлакатда Амир Темур номи муносиб ўрнини топди, муборак номи янада абадийлаштирилди.

XIX аср иккинчи ярмиларига келиб, чор Русияси Туркистон мамлакатига қарши юриш қилиб, уни бутунлай босиб олди. Марказий Осиё давлатлари ва халқи 1991 йилнинг августигача тобелигу мутеликда яшади. Ўз ўйига ўзи хўжайинлик қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлди.

Босқинчи ва ҳукмрон давлат таъқиб, таъйиқи ҳамда зўравонлиги туфайли дину диёнат, миллий қадриятлар, одоб-ахлоқ анъаналари, муслмончилик ақидалари, ҳуқуқас, ўзбек халқининг ўзлиги оёқ ости қилинди. У миллий маданиятидан аста-секин маҳрум бўла бошлади. Ҳатто аҳвол шу даражага бориб етдики, ёшлар миллий қадриятларнинг ўзи нималигини тасаввур қилолмасдилар. Агар қариялар қадимий урф-одатлар, миллий байрам ва маросимлар ҳақида сўзласалар, ёшлар афсона сўзлаётирсиз, деб кулардилар.

Бунинг сабаби нимада? Уқ илдизи қаерда? Бу саволларга фақат мутелик, қуллик, тобелик деб жавоб бериш мумкин, холос. Халқ охир-оқибат иқтисодий ва маънавий инқирозга дуч келди. Иқтисодий ва маънавий инқироз шундай оғир дардди, уни даволаш жуда мушкул ишдир. Бу дарднинг давоси фақат мустақилликда кўринарди. Мустақиллик бутун ўзбек халқининг асрий орзу-умиди, холис нияти ва истаги эди. Бу ҳақда айниқса илғор зиёлилар ҳар доим ўйлашарди, лекин ўйларнинг тагига етолмай қийналишарди. Орзулар орзулигича, умидлар умидлигича қолиб кетарди.

Авваламбор. Шайх Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Амир Темур, Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхони Соний-Феруз руҳлари шод бўлиб, қолаверса, бутун ўзбек халқининг асрий орзу-умидлари рўёбга чиқди. 1991 йилнинг 31 августида Ўзбекистон парламент йўли билан мустақилликка эришди ва ўша

уни жумхуриятимизнинг мустақил бўлгани жаҳонга ёлдирилди.

Натижада, Ўзбекистон мустақиллигини мустақкам-дан, уни тобора ривожлантириш кучлари вужудга келди. Собиқ Иттифоқдан ажралиб чиққан республикалар ида биринчи бўлиб президентлик бошқаруви амалда орий қилинди, турли соҳаларда ҳар томонлама исло-тлар қилина бошланди, жамиятни тубдан янгилаш эра-тадбирларини кўришга жиддий киришилди. И. А. Каримов сўзлари билан айтганда, «Ўзбек халқи-нинг ажралмас ҳуқуқи — ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи рўёбга чиқарилди»¹.

Қарийб 130 йилдан ошиқ давр мобайнида мустамла-ачилик жабрини тортган, ер ости ва ер усти бойликла-дан бутунлай маҳрум бўлган, қуллик асоратида кун ечириб келган жабрдийда ўзбек халқи бир оз эркин афас ола бошлади. Наврўз байрамини кенг нишонлаш илларида халқимиз ўзлигини анча-мунча таниб, ҳақи-ят ва адолат борлигига иймон келтирди. Бу ҳодисалар энг халқ оммасининг уйғонишига туртки бўлиб хизмат илди.

Ўзбекистонни мустақил давлат сифатида биринчи-ардан бўлиб Туркия ҳукумати тан олди. Тили бир, или бир, дини бир давлатнинг ўзбек халқига бўлган урмат-эътиборининг олий нишонаси эди бу. Кейинча-ик Ўзбекистонни жуда кўпчилик хорижий мамлакат-ар мустақил давлат сифатида таний бошладилар ва йни чоқда дипломатия муносабатлари ўрнатишга жазм илдилар.

«Бу ўринда бир тарихий далилни эслаш лозимга хшайди. 1870 йиллар ўрталарида Хоразмшоҳ Сайид суҳаммад Раҳимхон Баҳодирхони Соний-Феруз Тур-ияга сафар қилиб, турк султони билан учрашади ва ариндошлик ипларини боғлайди, сиёсий, иқтисодий амда маданий алоқаларни ўрнатади. Турк шоир ва лимларини Хивага таклиф қилади ҳамда уларнинг сарларини Хоразм тошбосмахонасида нашр қилиш иш-арига бош-қош бўлади. Шу тарихий воқеа қарийб 15 йилдан кейин кароматли Ислом Абдуғаниевич Ка-имов томонидан такрорланди. У Туркия Президенти

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт ўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 3-бет. (Кейинги кўчирмаларда авс ичида шу китоб саҳифаси кўрсатилади).

марҳум Турғут Ҳозил билан дўстлашди, икки давлат ўртасидаги ҳар томонлама алоқаларни тиклади, мустақамлади. Бу далил Президентимиз дипломатиянинг тарихий асосларини, шунингдек халқ дипломатиясини пухта билганини ифода этади.

Халқарварлиги ва ватанарварлиги туфайли 1991 йили Ислам Абдуғанневич Қаримов умумхалқ сайлови йўли билан Ўзбекистоннинг биринчи Президенти қилиб сайланди. Унинг оқилона раҳбарлиги остида Ўзбекистон мустақилликка эришди ва бутун дунёга танилди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлиб кирди. Фақат шу ҳодиса учун ҳам Президентимизнинг номи Ўзбекистон тарихи саҳифаларига миллий қаҳрамон сифатида зарҳал ҳарфлар билан ёзилди¹.

Мустақил давлат барпо этилган экан, унинг ҳаракатга келтирувчи дастури бўлмоғи керак. И. А. Қаримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номи асари худди шу дастур вазифасини ўтайди. Чунки унда ҳукуматнинг ички ва ташқи сиёсатда қандай ишлар қай йўсинда бажарилиши аниқ ва равшан кўрсатилган. Шунингдек, «Ўзбекистон халқи жонажон ўлкадаги беқиёс бойликнинг абадул-абад ҳақиқий эгаси бўлиб қолди» (4- бет).

Ўзбекистоннинг беқиёс бойлиги деганда жумҳурият ҳудудида мавжуд моддий ва минерал ресурсларни, маданий ва тарихий ёдгорликларини, қадриятга оид барча тарбиявий ва маънавий имкониятларни тушуниш лозим. Муаллиф шу бойликларнинг Ўзбекистон халқ хўжалигини оёққа қўйиш, ривожлантиришдаги роли ва аҳамиятига асосий эътиборни қаратган. Шу саъй-ҳаракат ва эътибор замирида тарбия масаласи ётади, одоб деган мўътабар нарса туради. Тарбияли ва одобли киши авваламбор ўз оиласи фаровонлигини яхшилаш, қолаверса, давлат бойлигини ошириш учун кун сайин самарали меҳнат қилишга ҳаракат қилади. Зотан, оилалар моддий жиҳатдан қанча ўзига тўқ, бой-бадавлат бўлсалар, маданий турмуш ва маънавий камолот ҳам шунча яхшиланиб боради.

Демак, Ўзбекистон «Ер, ер ости бойликлари, бошқа табиий бойликлар, авлод-аждодаларнинг меҳнати билан яратилган иқтисодий, илмий-техникавий ва маънавий

¹ Сафо Очилов. Бир гап айтай қулоғингга. Хоразм вилоят Матбуот бошқармасининг «Хоразм» таҳририят-нашр бўлими, Урганч, 1993, 4- бет.

уч-қудрат ва имкониятлар миллий бойлик бўлиб, одамлар фаровонлигининг кафолати, ижтимоий тараққиёт ва равнақнинг асоси бўлиб хизмат қилади» (4-бет). Шундан ҳам жумҳуриятимиз замини қимматбаҳо металлларга кон мамлакатдир. Мустақилликка эришилгандан кейин олтин ва бошқа ноёб қимматбаҳо ер ости бойликларини қазиб олишмоқда. Лекин улар аввалги даврдаги каби бошқа чет томонга ташиб кетилмайди. Улар давлатимиз хазинасини бойитмоқда. Уша бебаҳо бойликлар ўзбек халқи қўлида, у ана шу бойликлардан тўла фойдаланиш ҳуқуқига эга. Шу ҳақ-ҳуқуқни сақлаб қолиш учун бир ўзбекининг фуқаролик бурчидир.

Ўзбек халқи ота-боболаридан қолган шундай бойликка эгаки, уни пул ёки олтинга гавҳар билан баҳолаш имкони эмас. Бу бойлик жумласига фан ва маданият, табиёт ва санъат, тарихий меъморчилик обидалари ва оразмий, ал-Беруний, Абу Али ибн Сино, Чағманий, аз-Замашарий, ал-Фарғоний, Форобий, Маҳмуд Кошғарий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Камолиддин Беҳзод, обур, Абулғози Баҳодирхон, Оғаҳий сингари жаҳон ани ва маданияти тараққиётига жуда катта ҳисса қўшган даҳо алломалар асарлари ўзбек халқининг фахр-фотиҳидир.

Ўзбек миллий қадриятларини, ахлоқ-одобини белгилаб берувчи муқаддас Қуръони карим, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари, шунингдек имом Бухорий, ат-Теризий, Нақшбанд, аз-Замашарий, Аҳмад Яссавий, улаймон Боқирғоний, шайх Нажмиддин Кубро каби ўртабар зотларнинг тарбия соҳасидаги бой меросини қўриқиб ва ташвиқ этиш мустақил давлатимиз зиёлиларининг асосий вазифасидир. Юқорида зикр қилинган иншо-ранг қимматбаҳо хазинани асраш, уни келгуси авлодларга бекаму қўст етказиш тўғрисида Президентимиз И. А. Каримов авваламбор юртбоши, қолаверса тарик олим ва фуқаро сифатида даъват этмоқдаки, бу ишлар унинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида ўз ифодасини тошган.

Муаллиф ҳар бир нутқда, ҳар бир сўхбатда, ҳар бир мақоласи ёхуд китобида Ўзбекистон бойликларини қўриқиб ҳаяжонланиб гапиради ва ташвиқ этади. Бунинг ўзига хос сир-асрори бор. Бу эндигина мустақилликка эришган ёш Ўзбекистон давлатининг келажакда имога қодирлигини кўрсатиш билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон мустақиллиги эълон қилини-

ни биланоқ Туркия, АҚШ, Ҳиндистон, Франция, Германия сипғари 130 дан ошиқ давлат бирин-кетин уни тан олдилар, қирқдан ошиқ хорижий мамлакатлар у билан дипломатия муносабатларини ўрнатди.

1992 йилда Ўзбекистон ҳаётида тарихий воқеа содир бўлди. Бу тўғрида И. А. Қаримов фахр ва ифтихор билан шундай дейди: «Тарихда илк бор, 1992 йилнинг 2 мартида Ўзбекистон халқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилотига қабул қилинди» (7- бет).

Бу Ўзбекистоннинг ташқи ва ички сиёсатида муҳим аҳамият касб этади. Бу унинг обрў-эътиборини белгиловчи ҳодисадирки, Ўзбекистон давлати шундан кейин Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти, Оврўпа қайта тиклаш ва тараққиёт банки, Қора денгиз мамлакатлари уюшмаси, Халқаро валюта банки, Халқаро меҳнат ташкилоти, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотига аъзо бўлиб кирди.

Натижада, муаллиф айтганидек, «Республикани ҳақиқатан ҳам, унинг миллий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, халқнинг азалий турмуш тарзи, анъаналари, урф-одатларни ва кўникмаларни, мавжуд беқиёс табиий бойликларини ҳар томонлама ҳисобга олиб, юксаптириш амалда мумкин бўлиб қолди» (8- бет).

Хуллас, мустақиллик ва унинг бугунги кундаги имкониятлари халқнинг турмуш тарзини яхшилашни, эрк-ҳуқуқини, миллий анъаналари ва маданиятини қайта тиклашни, инсоннинг шахс сифатида маънавий-ахлоқий камолотини таъминлашга ёрдам беради.

1- §. Истиқлол йўлининг шарт-шароити ҳамда заминини яратиш ва маънавий тарбиянинг истиқболи

Тарихдан маълумки, мустамлака занжири билан боғланган давлат эркинликка, озодликка осонликча эришолмаган. Бундай давлат ўн йилликлар оша, балки асрлар оша мустақилликка эришиш йўлларини, усулларини излайди, шу улугвор ва башарий мақсадни амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратишга бетиним ҳаракат қилади. Президентимиз сўзлари билан айтганда, «Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазият, одамлар ўртасида таркиб тонган муносабатлар, уларнинг дунёқараши, жумладан диний эътиқоди, руҳияти ва ҳуққатвор нормалари шуни тақозо этади» (9- бет).

Шу ўринда яна бир нарсани таъкидлаш лозимки, халқнинг эрк ва озодликка эришишга интилиши, унинг

йўл-йўриқларини қидириб топиши ва қулай вазият яратиш учун изланиши унинг маънавий камолоти, шижоати, мардлиги, ватанпарварлиги, ғурур ва ифтихори билан бевосита боғлиқдир. Маънавий баркамол халқ ўзи танлаган йўлнинг шарт-шароитини ва заминини яратишга интилади.

Маънавий баркамол инсон деганда нимани тушуниш керак? У, муаллиф кўрсатиб ўтганидай, инсоннинг «дунёқарашини, жумладан диний эътиқодини, руҳиятини ва хулқ-атвор нормаларини», қолаверса, ахлоқ-одоби билан бевосита алоқадордир. Умуман олганда, И. А. Қаримов ушбу китобда ўрганилиши, таҳлил ва тадқиқ этилиши лозим бўлган муаммоларни маънавий-сиёсий, маънавий-педагогик қарашлар билан диалектик бирлик сифатида қарайди. Шунинг учун бу асарнинг илмий-назарий ва амалий қиммати беқиёсдир.

Маънавий баркамол кишилар халқ тақдири ва фаровонлиги, Ватан тақдири ва унинг равнақини ўйлайдилар. Улар мутеликда, қарамликла яшашни истамайдилар. Бу кишилар келажакка, ҳурриятга, озодликка ишонч туйғуларини билан барҳаётдирлар. Шунинг учун муаллифлар доимо маънавий тарбияга алоҳида эътибор беришга қақиради. Ота-боболаримиздан мерос қолган миллий қадриятларнинг тикланиши, ойнаи жаҳон орқали эски ёзувга бағишланган ўқув тизимидаги кўрсатувларнинг изчил олиб борилиши, ўзбек давлатчилиги асосчиларининг номларини абадийлаштириш, тарихий ёдгорликларнинг таъмирланиши, ўзбек маънавияти ва маданияти вужудга келтирган алломаларимиз асарларининг муттасил чоп этилиши ва шу кабилар Президентимизнинг сўзи билан иш бир эканлигидан далолатдир.

Дунёдаги мамлакатлар у ёки бу шаклда озодликка эришганларини маълум. Худди шу тариқа улар тараққиёт йўлларининг ҳам ўзига хос шаклини танлаб, ривожланган мамлакатлар сафидан ўрин олганлар. Тинч ва парламент йўли билан мустақилликка эришган Ўзбекистон бошқа давлатларининг тараққиёт тажрибаларини пухта ўрганган ҳолда ўз шарт-шароитини, ўзига хос хусусиятларини асосида ижобий натижаларга эришмоқдаки, унинг бу далил қадамини халқаро ташкилотлар қўллаб-қувватламоқдалар ва ижобий баҳоламоқдалар. Лекин Ўзбекистон шунчаки тақлидчиликдан мутлақо йироқ эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Худди шу маънода

И. А. Қаримов: «Жаҳон ва ўзимизнинг амаллётимиздан олдинган барча унумли тажрибаларни рад этмаган ҳолда ўз ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий тараққиёт йўлимизни танлаб олиш республиканинг қатъий позициясидир. Бу — ўтмиш йилларнинг хатоларини, давлат тузилишининг шакл ва усулларига нисбатан мавжуд қарашларни идрок этиш натижасидир. . . Бу Ўзбекистон халқининг ижтимоий тараққиётга, муносиб турмуш шартига интилишидир» (10-бет),— дейди. Бироқ, ҳали бир неча ўн йиллар давомида одамлар қонига, онгига зўравонлик ва мажбур қилиш асосида жойлаштирилиб, кўникма ва малакага айлантирилган айрим бепарволик, лоқайдлик, мутелик, ўзибўларчилик ва шу каби салбий ақидаларни қисқа вақтда бартараф этиш қийин. Ўша чиркин иллатларни кишилар онгидан чиқариб ташлаш муаммоси ҳар бир зиёли олдида кўндаланг турибди. Бу муаммони ҳал этиш барча тарбия воситаларини сафарбар этишни талаб қилади. Бунда, асосан, барча ахборот воситалари, радио ва телекўрсатувлар, халқ таълими тизими муҳим аҳамият касб этади. Бу жараёнда шунчаки сўзлаш, гапириш ёки қуруқ ахборотларни бернш эмас, балки асрлар, бир неча ўн йилликлар мобайнида рўй берган ва айни чоқда содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларни аниқ далиллар, маънавият ва қадриятларнинг аҳволини қиёслаш асосида иш тутнш лозим. Бу нишонтириш куч-қудратига эгадир. Бу сиёсий-педагогик омиллардан унумли ва оқилона фойдаланишни тақозо этади.

Мустақилликка эришган ёш республикани ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва шарт-шароитлари тўғрисида муаллиф ёзади: «Ўзбекистоннинг чинакам мустақиллигига эришишдан иборат ўз йўли республикани ривожлантиришнинг қуйидаги асосий ўзига хос хусусиятлари ва шарт-шароитларини ҳар томонлама ҳисобга олишга асосланади.

Аввало, у аҳолининг миллий-тарихий турмуш ва тафаккур тарзидан, халқ анъаналари ва урф-одатларидан келиб чиқади» (11-бет).

Бунда олим қуйидаги миллий ақидаларни назарда тутади:

— ўзаро ҳамжиҳат ва жамоа бўлиб яшаш ҳамда меҳнат қилиш;

— катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат, эл-юртга муҳаббат;

- ота-онани қадрлаш, фарзандлик бурчини тўла адо этиш;
- оилага ва фарзандларга ғамхўрлик қилиш;
- миллат айирмаслик;
- бошқалар қайғусига шерик бўлиш, бир-бировга ёрдам бериш;
- ҳашарчилик анъаналарини тиклаш ва давом эттириш;
- Ватанга муҳаббат туйғусини янада ривожлантириш;
- ота-боболаримизга хос меҳнатсеварлик одобига содиқ қолиш;
- биллим олишга аҳамият бериш;
- устозу зиёлиларга, маърифатпарвар кишиларга ҳурмат-эҳтиром ва ғамхўрлик қилиш;
- ислом динига эътиқод туйғуларини тарбиялаш;
- ички ва ташқи сиёсатни кузатиб бориш ва унинг яхшиланишига баҳоли қудрат кўмаклашиш;
- маънавий-ахлоқий қадриятларни янада шакллантириш, ривожлантириш ва уларга тўла риоя қилиш;
- ислом дунёси билан муносабатларни яхшилаш, алоқаларни тиклаш ва ўзаро ҳамкор бўлиш;
- миллий маданиятни тобора ривожлантира бориш;
- умуман, миллий одоб-ахлоқ нормаларига тўла риоя қилиш;
- Ватан ва халқ тарихига ҳурмат билан қараш;
- тарихий меъморчилик обидаларини таъмирлаш ва кўз қорачиғидай асраш;
- таълим-тарбияга эътибор ва ғамхўрликни янада кучайтириш.

Кўрсатилган шу маънавий-ахлоқий ақидаларга амал қилиш ҳамда ўтмишдаги олиму фузалолару шоирларнинг беназир мероси «қанчадан-қанча авлодларнинг маънавий-руҳий онгини ва турмуш тарзини шакллантирган» ва у ҳамон таъсир кўрсатаётганини ҳаминиша ёдда тутган ҳолда уни амалда татбиқ этиш зарур. Бу мустақилликни ҳимоя қилишнинг асосий шартларидан биридир.

Ўзбек халқи болажонлиги, кўп болалиги билан бошқалардан кескин фарқ қилади ва ажралиб туради. Шу нарсани назарда тутган ҳолда юртбошимиз «Республикадаги ўзига хос демографик вазият — ғоят муҳим хусусиятлардан биридир» (12-бет), — дея алоҳида таъкидлайдики, бу жумҳурият халқ хўжалигини ривожлантиришда эътиборга олиниши зарур.

Зотан, Ўзбекистон аҳолиси тобора ўсиб бормоқда ва унинг асосий қисми, яъни ярмидан ортиғи қишлоқ жойларида истиқомат қилади. Улар, асосан, чорвачилик, деҳқончилик ва пахтачилик билан машғулдирлар. Жумҳурият умумий аҳолисининг 60 фонддан зиёдрогини болалар, ўсмирлар, қариялар ташкил қилади. Ўзбек халқи қўнимли халқ бўлиб, у ердан бу ерга кўчиб юрмайди.

Хулоса шуки, Ўзбекистонда истиқомат қилувчи аҳолининг озчилик қисми ишлаб чиқаришда ишлайди, лекин кўпчилиги болалар, ўсмирлар ва қариялар бўлгани учун меҳнат қилмасдан истеъмол молларни билан таъминланадилар. Бизнингча, бу жумҳуриятни тезкорлик билан ривожлантиришга монелик қилувчи хусусиятдир. Шунинг учун тараққиёт йўлини белгилашда шу нарсани ҳисобга олиш лозим.

«Республиканинг яна бир хусусияти — миллий таркибининг ўзига хослигидир» (12-бет). Жумҳуриятимизда этник жиҳатдан тўб аҳолиси ерлик халқ бўлиб, у жуда катта қатта устунлик мавқеига эгадир. Ўзбекистон ҳудудида ўз миллий аъёналарига, қадриятларига, миллий маданиятига эга бўлган юздан ошиқроқ миллатлар истиқомат қилишади. Буюк ўзбек халқи уларни ўз биродари, яқин дўсти, битта оила аъзоси каби кўради. Худди шу ғоя мусулмонларнинг муқаддас китоби — Қуръони каримда ҳам илгари сурилган.

Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримов юрт раҳбари сифатида барча халқларни дўст-биродар бўлиб яшашга доимий равишда даъват этиб келмоқда. Шунингдек, ҳукумат гоҳи-гоҳи учраб турадиган экстремистик кайфиятдаги айрим кишиларга қаттиқ зарба бериб турибди. Бу мусулмончилик ақидаю аъёналарига тўла амал қилишнинг анъанавий ва тантанавий намунасидир.

Ўзбекистон шундай жўғрофий маконки, у ерда азалдан бутун жаҳон савдо сўқмоқлари кесишган ва машҳур Буюк ипак йўли туташган. Худди шу республикамиз ҳудудида ташқи мамлакатлар билан турли алоқалар бошланган ва ниҳоят, яқунланган.

Шу тарихий далиллардан келиб чиққан ҳолда муаллиф «Республика қулай геостратегик мавқега эга» (13-бет) эканини алоҳида таъкидлайди. Ҳозирги шарт-шароитда ҳам Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатларининг қоқ марказида жойлашган. Шунинг учун у ташқи давлатлар, авваламбор ўзи учун, қолаверса, қўшни

мамлакатлар учун уларни ўзаро боғловчи мавқе ва аҳамиятга эгадир.

«Ўзбекистонда пслоҳотларни амалга ошириш йўллари ва ёндошувларини танлашга табиий-иқлим шароитларининг ўзига хослиги белгиловчи таъсир ўтказмоқда» (13- бет). Муаллиф бу ўринда нима учун табиий-иқлим шароитларини назарда тутмоқда?

Жумҳуриятимиз ҳудудида сув етишмаслиги ва таққислиги сезилса-да, унинг халқ хўжалигида пахтачилик етакчи ўринни эгаллайди. Умуман, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги асосан суғориш деҳқончилиги билан шуғулланиб келган.

Ўзбекистон Марказий Осиё жумҳуриятлари ичида пахта тайёрлаш бўйича етакчи ўринни эгаллайди. Етиштирилаётган пахта фақат унинг ўз эҳтиёжини қондирибгина қолмай, балки уни бошқа мамлакатларга ҳам сотиш имкониятига эгадир. Бизда иқлим шароити мевасабзавот ва поллиз маҳсулотларини ҳам керагидан ортиқ етиштириш имкониятини тақозо этади.

Демак, Ўзбекистон ўз истиқлол йўлини белгилашда, унинг учун замин ҳозирлашда, давлатимизнинг иқтисодий ва маънавий обрў-эътиборини янада ошириш ва мустақамлашда унинг табиий-иқлим шароитлари ҳам беқиёс аҳамиятга эгадир.

Бундан маълум бўладики, пахта жаҳон бозорига чиқиш имконини яратади. Шунингдек, бошқа ички имкониятлар ҳам борки, улар ташқи бозорда Ўзбекистон ўрнини мустақамлайди. Бу жуда қимматбаҳо минерал хомашёлар борлиги билан характерланади. Худди шу маънода И. А. Каримов: «Ўзбекистон республиканинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллигини ҳимоя қилиш имконини берадиган етарли потенциалга эга» (14- бет),— деб таъкидлайди.

Муаллиф шу ўринда фақат минерал бойликларга кўз тикиб ўтирмай, қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан тайёр истеъмол моллари етиштиришни таъкидлайди ва айрим муаммоларни, вазифаларни оидинлаштириб, шундай ёзади: «...халқ хўжалигининг асосан хом ашё етиштиришга йўналтирилганлигини бартараф этиш ва шу сабабли иқтисодий тузилмалари ҳаддан ташқари бир томонлама ривожланганлигига, собиқ Марказ ўтказиб келган яккаҳокимлик сиёсатининг натижаси бўлмиш қарамликка, яъни технология ва ресурс жиҳатидан бош-

қа республикаларга қарам бўлиб қолишга барҳам бериш ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда» (14- бет).

Бу фикр ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий, ҳам маънавий-педагогик аҳамиятга эгаки, у фуқаролар онгига сингир кетган «шундай бўлиши керак экан» деган ўй-андишани чиқариб ташлашга ёрдам беради. Ростини айтганда, илгари оддий одамлар қарам ва муте деган нарсани билмас ва хаёлига ҳам келтирмасдилар. Чунки бир неча ўн йилликлар давомида «тенг ҳуқуқлилик», «Иттифоқдаги барча республикалар халқлари баробардирлар» деган қарашлар улар миясига сингдирилган эди. Муаллифнинг юқорида баён қилинган фикр-мулоҳазалари оддий халқнинг маънавий жиҳатдан кўзини очишга, ҳақиқат ва адолатни равшан кўрсатишга ёрдам беради.

Ўзбекистоннинг келажаги, халқни мақсадли йўналишга ёппасига сафарбар қилишда миллий қадриятларга таянган ҳолда унинг ижтимоий онгини ўстириш гоёси муаллифнинг диққат марказида туради. У ёзади: «Кейинги ўн йиллар мобайнида маълум қадриятларга эга бўлган кишиларнинг муайян ижтимоий онги шаклланганлигини ҳам эътиборга олмаслик мумкин эмас» (14- бет).

Бунда, асосан, қуйидаги принципларга амал қилиш кўзда тутилади:

- бепул таълим ҳуқуқи;
- ижтимоий адолат ва тенглик;
- ҳуқуқий ҳимояланган меҳнат қилиш ҳуқуқи;
- текин тиббий хизмат олиш ҳуқуқи;
- инсоннинг мулкка эгалик қилиши ва шу кабилар.

Умуман «Янгилашиш ва ижтимоий тараққиётнинг ўзимиз танлаган йўли — мураккаб жараён бўлиб, республика ижтимоий турмушининг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий-маданий ва бошқа барча соҳаларини қамраб олади. Бу йўл мустақил Ўзбекистон ички ва ташқи сиёсатининг умумий стратегиясини белгилаб беради» (15- бет).

И. А. Каримов мустақилликка эндигина эришган республикамизнинг истиқлол ва тараққиёт йўлининг шарт-шароити ва заминини ўтмишни, тарихни, ўша даврлардаги тараққиёт босқичларини, миллий қадриятлар, урф-одатларни, жумҳуриятимизнинг жўғрофий ўрни, ер ости ва ер усти бойликларини ва шу кабиларни атрофлича қиёсий йўсинда таҳлил қилиш орқали

кўрсатган. Халқ таълими ходимлари уни ёш авлодга сингдиришда ўша тажрибага таяниши лозим. Шундагина шу фикрлар ёшлар онгига тезроқ етиб боради ва келажакда ўз самарасини беради.

2- §. Демократия ва ижтимоий адолат — ишонч руҳини тарбиялаш омили

Ўтмиш тажрибаларидан маълумки, ишонч бўлмаган жойда тараққиёт ва камолот, эзгулик ва рўшнолик, ҳақиқат ва адолат, поклик ва ҳалоллик, диёнат ва ҳаловат ва шу кабиларнинг илдиз отиши мумкин эмаслиги илмий-назарий ҳамда амалий жиҳатдан тўла далилланган. Ишонч яхшиликнинг шаклланиш, ривожланиш, баркамоллик калитидир. Ишонч йўқолган ердан иймон кетади. Ишончсиз умр — ёниб битган кўмир. Ишончсиз қалбада изтироб, қайғу-алам, умидсизлик кайфияти уя қуради. Демак, одамлар руҳидан ишончсизликни чиқариб ташлаб, ишонч уруғини сениш, уни ундириш, ўстириш ва камолга етказиш биринчи галдаги вазифадир. Юз йиллар давомида илдиз отган бу қабоҳатни тезлик билан бир зумда йўқотиш осон иш эмас, албатта.

Шунинг учун Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримов, биринчи навбатда, мамлакат ичкарисида ва ташқарисида демократия ва ижтимоий адолатни қарор топтиришга алоҳида эътибор бермоқда. Чунки у истиқлол ва тараққиёт йўлининг асосий принципларидан биридир. Қолаверса, ҳақиқат ва адолат бўлмаган жойда ишонч бўлмайди. Бошқача айтганда, адолат ва ҳақиқат ишонч қасрининг калитидир. Янги ташкил тоingan ёш мустақил Ўзбекистон давлати учун одамларнинг одамларга, одамларнинг давлатга, давлатнинг одамларга ишончи жуда муҳимдир. Худди шу нарса давлатлараро муносабатларда ҳам қарор топиши зарур. Билъакс, тараққиёт ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Демак, ишончни кўкартирувчи, ўстирувчи, мева тугдирувчи табаррук замин, бу — демократия ва адолатдир, бошқача айтганда, оғинмай амал қилинувчи, ҳамма учун баробар кучдаги мустаҳкам қонундир. Бу қонун ҳукумат томонидан чиқарилади ва муҳофаза қилинади. Ана шундагина халқ шу қонунга ишонади, давлат билан бирга бўлади.

Зикр қилинган фалсафий, ижтимоий ва тарбиявий

Ҳоҷлар асосида муаллиф шундай ёзади: «Ўзбекистон — келажак буюк давлат. Бу — мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу — инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъи назар фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир» (15—16-бетлар). Халқ бўлмаса, давлат бўлмаслиги ҳақиқат. Шунинг учун давлат сиёсати, у чиқарган қонунлар халққа хизмат қилиши зарур. Шу маънода, авваламбор, халққа хизмат қилувчи, уни олға етакловчи адолатли жамиятни қуриш лозим. Бу мустақил Ўзбекистоннинг асосий вазифасидир. Бу вазифанинг ниҳоятда оғир ва энгиллик томонлари мавжуд. Оғирлиги шундан иборатки, одамлар онгига собиқ Иттифоқдаги ўн беш республика бир бўлиши керак, улар иқтисодий жиҳатдан бир-бирлари билан боғлиқ, ажралиб яхши ҳаёт кечиришолмайди, деган кўникмалар, ақидалар сингиб қолган. Мустақилликнинг дастлабки йилларида рўй бераётган моддий ва иқтисодий қийинчиликлар келажакка ишонч руҳини сингдиришга халақит бераётганини тан олиш лозим.

Энгиллик томони шундаки, халқ «социализм узил-кесил ғалаба қилди», «коммунизм қурамыз», «халқ 80-йиллар бошида коммунизмда яшайди» деган ваъдаларга аллақачонлар ишонмай қўйган эди. Қолаверса, халқ илгари мутеликда, қарамликда яшаётганини ҳис қилиб қолган эди. Миллий қадриятларининг оёқ ости қилинганини сезганди. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг қишлоқ жойларида деҳқонларга кўпгина ерлар хусусийлаштириб берилди, миллий қадриятлар қайта тикланди, миллий урф-одатлар, анъаналар изга тушиб кетди, ҳар кимга динга эътиқод қўйиш ҳуқуқлари берилди ва шу каби халқ руҳини тетиклаштирди, онгини ўстирди. Кўрилаётган шу каби тадбирлар Ўзбекистонда янги жамиятни қуришга, барпо этишга жуда катта ёрдам бераётганини тан олиш керак.

Демак, янги жамиятни шакллантириш, ривожлантириш ва такомиллаштириш учун Президент ва ҳукумат томонидан амалга оширилаётган ишларни халқ ўртасида кеиғ тарғиб ва ташвиқ қилиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Илгари Шўро тузуми ва комфирқа ҳукмронлик қилган даврда шаҳарларда, қишлоқларда доимий равишда бажарилмаган ишлар бажарилди ёки қилинди, деб тар-

ғиб ва ташвиқ қилинарди. Бу ёлғон ишга бутун оммавий ахборот воситалари жалб этиларди.

Шаҳарларнинг ҳар бир корхонасида, муассасаларида, ташкилотларда сиёсий ўқиш кунлари бўларди. Қишлоқларга «агитбригада»лар муттасил жўнатиларди, ҳар бир дала шийпонида, жамоа хўжаликларида, фермаларда «агитаторлар» доимий ишларди. Уша «агитбригада»лар, «агитатор»лар, «сиёсий ўқиш»лар мутелик, қарамликка маҳкум этувчи ғояни гулга ўраб беришарди ва халқ мияси заҳарланарди. Бу — қизил империянинг ғоявий қуроли эди.

Ҳозир мустақил Ўзбекистонда қандай ишлар амалга ошириляпти? Давлатимиз юритаётган ички сиёсат, амалга ошириляётган барча ишлар халқнинг хоҳиш-иродаси, фуқароларнинг моддий фаровонлигини ошириш, миллий қадриятларни қайта тиклаш ва шу кабилар билан бевосита боғлиқдир. Бизнингча, шу оламшумул тарихий ишлар ва режалаштирилган вазифалар старликча тарғиб ва ташвиқ қилинмаётганга ўхшайди. Ростини айтганда, тарғибот ва ташвиқот халқ онгини ўстиришда, келажакка ва орзу-умидларининг тантана қилишига ишонч руҳини тарбиялашда асосий омил ҳисобланади. Мустақилликнинг, айниқса, дастлабки даврида бу ўта муҳим тарбиявий воситадир. Бизнингча, вилоят ва туман ҳокимиятларидаги мафкура билан шуғулланувчи бўлимлар, қишлоқ жойларидаги маданият уйлари ва клублар, халқ таълими ходимлари Ўзбекистоннинг истиқлол ва тараққиёт йўллари режаларини тарғиб ва ташвиқ этишда узвий ва доимий фаоллик кўрсатишлари лозим. Бу, илмий-педагогик тил билан айтганда, фаол тарбиявий жараёндир.

Мустақил давлат фуқароларининг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб беришини тарбиявий жараёнда амалга ошириши осон кечади, деб ҳисоблаймиз. Отабоболаримиздан мерос бўлиб қолган тарихий тажрибалар шунини тақозо этади.

Инсон руҳиятида ва педагогик қарашларида яна бир нарса борки, у инсонни дадил олға қадам ташлашга доимо даъват этиб туради. У ҳам бўлса — кафолатдир. Бирор киши бошқа кишига бирон ишни қилишга ундаса, у шу ишнинг яхшилиқ билан тугашига, натижаси ижобий яқунланишига кафил бўлиши керак. Айниқса, давлатни бошқаришда кафолат муҳим аҳамиятга эгадир.

Президентимиз И. А. Қаримов таъкидлаганидек,

«Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишни кафолатлаши керак» (16-бет). Ана шундагина янги таркиб топган тузумга нисбатан халқнинг меҳр-муҳаббати уйғонади.

И. А. Қаримов ўша кафолатлар ва уларнинг маъно-мазмунига бирма-бир тўхталади. Чунончи: сиёсий соҳада «... халқнинг турмуш тажрибасига, республика аҳолисининг миллий ва маданий анъаналарига, барча ижтимоий гуруҳлари ва қатламларининг манфаатларига мос келадиган ҳақиқий демократия принципларини қарор топтириш. Халқ ҳам бевосита, ҳам ўз вакиллари орқали давлат ҳокимиятини амалга оширишда тўлиқ имкониятга эга бўлиши лозим» (16-бет). Муаллиф «Халқнинг турмуш тажрибаси»га урғу берар экан, бизнингча, илгариги тузумларда халқ қандай кун кечирган, бугун қандай, келажакда қандай бўлади?— деган саволларга жавоб бериш ва уларни қиёсий ўрганишни назарда тутати. Чунки халқ қайси тузумда турмуши яхши бўлган, қайсинисида янада яхшироқ бўлади?— деган саволга жавоб топа олади. Шунингдек, демократик принципларни таркиб топтиришда аҳолининг миллий ва маданий анъаналари муҳим ўрин эгаллайди. Бу ўринда асрлар давомида тўпланган фалсафий-педагогик тажрибалар назарда тутиляпти.

«— Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти ваколатларини ажратиш асосида миллий давлатчиликни барпо этиш. Жамиятнинг сиёсий тизимини, давлат идораларининг тузилмасини тубдан яхшилаш, республика ҳокимияти билан маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатлари ва вазифаларини аниқ белгилаб қўйиш, адолатли ва инсонпарвар қонунчиликни вужудга келтириш лозим бўлади» (16-бет). Бу ерда гап «кучли ижроия ҳокимият» тўғрисида борапти. Чиқарилган қонун ва фармонлар, қарорлар бажарилмаса, тузум, жамият тараққиёти, турмуш фаровонлиги ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Кучли ижроия ҳокимият фаолият кўрсатмаса, мамлакатда бош-бошдоқлик, тартибсизлик, жиноятчилик кенг томир отади, умуман ҳаёт издан чиқади. Шунинг учун кучли назорат ва кучли ҳокимият жуда зарур;

«— барча фуқароларнинг қонун олдидаги ҳуқуқий тенглигини ва қонуннинг устунлигини, жамият манфаатлари ҳимоя қилиниши ва аҳолининг хавфсизлигини кафолатлайдиган ҳуқуқий давлатни барпо этиш. Қону-

нийлик ва ҳуқуқ-тарғибот тантана қилмаса, шахнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, қаттиқ интизом, ички уюш-қоқлик ва масъулият устивор бўлмаса, қонунлар ва анъаналар ҳурмат қилинмаса, ҳуқуқий давлатни тасав-вур этиб бўлмайди» (17-бет). Қонун ҳамма учун тенг ва у ҳаммиша устун бўлмаса, унинг обрўси қолмайди. Агар қонун шундай ноилож аҳволга тушиб қолса, яъни обрўси қолмаса, уни чиқарган ҳуқумат халқ эътибори-дан чиқа бошлайди. Шунинг учун давлат — халқ — қо-нунга яхлит диалектик бирлик сифатида қараш лозим. Уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди;

«— Ўзбекистонда туғилган, унинг заминида яшаёт-ган ва меҳнат қилаётган ҳар бир киши, миллий мансуб-лигидан ва эътиқодидан қатъи назар, республикамиз-нинг тенг ҳуқуқли фуқароси бўлишга муносибдир, деган инсонпарварлик ва ватанпарварлик қондасини рўёбга чиқариш...» (17-бет). Бу банд ҳуқуқий давлат учун жуда зарурдир. Унинг тарбиявий аҳамияти катта. Бу ерда Ўзбекистон ҳудудида яшаётган барча фуқаролар-га жуда катта ҳуқуқ бериш баробарида масъулиятлар ҳам юклайди. У миллатидан қатъи назар, Ўзбекистонни ватаним деб қараш ва унинг бутун қондаларига итоат этишга мажбур, чинакам ватанпарвар бўлиши шарт. Борди-ю Ватанга ёмон ният билан ташқи куч таъсир этса ёхуд этмоқчи бўлса, ўша куч кимнинг миллатига мансуб бўлишидан қатъи назар, унга қарши ўзбеклар билан ёнма-ён туриб курашиши зарур;

«— озчиликдан иборат миллатларнинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг маданияти, ти-ли, миллий урф-одатлари ва анъаналари сақланиши ҳамда ривожланишини кафолатли таъминлаш, давлат тузилмалари фаолиятида ва жамоат турмушида фаол қатнашиши» (18-бет). Ўзбек халқи азалдан байналми-лал халқ. У бир умр миллат ажратган эмас. Чунки бу фазилат қонун сифатида ҳатто Қуръони каримда ва пайғамбаримиз ҳадисларида қайд қилинган. Худди шу нарса Президентимиз назаридан четда қолган эмас. Бу Ўзбекистонда яшовчи барча миллатларнинг дўстлиги, иноқлиги ва биродарлигини таъминловчи энг буюк ка-фолатдир;

«— бир мафқуранинг, бир дунёқарашнинг яккаҳо-кимлигидан қатъиян воз кечиш, сиёсий ташкилотлар, мафқуралар ва фикрлар хилма-хиллигини тан олиш. Биронта ҳам мафқура мутлақ ҳақиқатни биллишга даъво

қилиши мумкин эмас. Маънавийлик ва инсонпарварлик, республика ҳудудида яшаётган барча халқларнинг анъаналари ва урф-одатларини, дини, тили ва маданиятини ҳурмат қилкиш қоидаларига устиворлик берилиши» (18-бет). Шу фикрлардан Президентимизнинг сиёсий ташкилотлар, мафкуралар, фикрлар хилма-хиллигига кенг йўл очпиш тарафдори экани аён кўриниб турибди, лекин у уларнинг яккаҳоқимлигига тубдан қарши. И. А. Каримов бу фикрга ўтмишдаги, айниқса, собиқ қизил империя давридаги тажрибаларнинг аянчли натижаларини таҳлил этини асосида келганлиги сезилиб турибди. Мустақилликнинг дастлабки даврида шу ҳудуддаги айрим фирқа ва халқ ҳаракатлари ҳам ўз фикрини зўравонлик билан ўтказиш йўлини танладилар. Натижада улар тез орада халқ назаридан қолди. Худди шунинг учун ҳам мазкур фикр сиёсий-тарбиявий аҳамиятга эга;

«— чиннакам демократиянинг зарур ва қонуний таркиби сифатида кўп партиявийликни амалда шакллантириш. Айни вақтда ҳокимиятни зўравонлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўйган, республиканинг давлат мустақиллигига, ҳудудий яхлитлиги ва хавфсизлигига қарши чиқадиган, миллий ва диний адоватни авж олдирадиган, конституциявий тузумга, халқнинг демократик эркинликлари ва маънавий негизларига тажовуз қиладиган партиялар ва жамоат ҳаракатлари қонундан ташқари бўлиши керак» (18-бет).

Олдинги банднинг маъно ва мазмуни бу бандда янада кучайтирилган ва тўлдирилган. Халқ сиёсий-тарбиявий жиҳатдан янада шаклланиши, камолотга етказилиши лозим. Ривожланган бошқа мамлакатларда ҳам кўп партиявийлик сиёсати мавжуд. Лекин ўша партиялар халқ, ватан, давлат манфаатидан четга чиқмайдилар. Миллий анъаналар ва қадриятларни ҳимоя қиладилар, ҳеч бир ишни зўравонлик билан амалга оширмайдилар. Халқ қайси партиянинг дастури ва амалдаги иши унинг манфаатини кўзласа, унга эргашади. Хуллас, партиялар конституцияда белгилаб берилган қонунлардан четга чиқмайдилар. Бу кўп партиявийликнинг асосий принцидир. Бизда эса «Эрк» демократик партияси ва «Бирлик» халқ ҳаракати давлат арбобларини ҳақоратлаш ва уларга тухмат тошини отишдан ҳам қайтмадилар.

Зикр қилинган «Эрк» демократик фирқаси ва «Бир-

лик» халқ ҳаракати раҳбарлари, айниқса Салой Мадаминов ноҳолис, алдамчилик каби ахлоқсиз, миллий одобимизга зид йўллар билан шон-шухрат орттириб, давлат ҳокимиятини эгалламоқчи бўлди. Тўғриси айтиш керак, дастлаб халқнинг айрим кичик бўғинлари унинг ҳийла-найрангларини тўғри ва адолатли баҳолай олмади.

Бироқ одамлар кейинроқ С. Мадаминовнинг мансабпарастлигига, манфаатпарастлигига, молпарастлигига, шухратпарастлигига иймон келтирди, унга ишонмай қўйди. Чунки у фисқу фасод йўлидан борди, ҳақиқат йўлидан чекинди. Бу хусусда буюк аллома Абул Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий шундай башорат қилган: «Кўпинча фисқу фасод қилувчилар бир нарсани гумон қилиб, уни ҳақиқат деб ҳисоблар, ҳолбуки пировардида унинг нотўғри эканлиги равшан бўлар»¹. Чиндан ҳам «Эрк» демократик фирқаси ва «Бирлик» халқ ҳаракати ва уларнинг раҳбарларининг тутган йўли адолат ва ҳақиқатдан йироқ экани халққа равшан бўлди. Шунинг учун халқ уларга эргашмади.

И. А. Каримов янги тузумнинг иқтисодий соҳадаги қондалари хусусида фикр юритар экан, у Ўзбекистон мустақиллигини ҳимоя қилишдаги қафолатлардан бири эканига урғу берди. Зотан, «барқарор ва жўшқин ривожланиб боровчи иқтисодиётни барпо этиш» зарурдир. Иқтисодий бойлиги кучли давлат ҳар нарсага қодирдир. У барча мамлакатлар билан иқтисодий алоқа ва муносабатлар ўрнатишга қурби етади.

Иқтисодий соҳадаги қоидада «тайёрга айёр» бўлиш каби эскп ақида ва анъана бутунлай рад этилади. Бунда тадбиркорлик, ишбилармонлик, ташаббускорлик, ҳалолликни қўллаб-қувватлаш ва шу кабиларга кенг йўл очилиши орқали бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш, уни янги-янги тажрибалар асосида ривожлантириб бориш кўзда тутилади.

Бизда бозор иқтисодиётига бошқача қарашлар, яъни у турли қинғир йўллар билан пул топишдан иборатдир, деган қарашлар ҳам пайдо бўлди. Бу салбий тушунча ва қарашлар бозор иқтисодиётига бутунлай ёт нарсалардир. Олибсотарчилик, чайқовчилик бозор иқтисодиётига ҳалал берувчи тўсиқлардир. Бу моддий жиҳатдан

¹ Аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва таржимон Убайдулла Уватов). Тошкент, «Камалак», 1992, 57-бет.

ҳам, иқтисодий жиҳатдан ҳам, сиёсий жиҳатдан ҳам, маънавий-тарбиявий жиҳатдан ҳам янги ҳуқуқий демократик давлат қурилишига зиён етказувчи касофатдир.

Инсон мулк эгаси бўлиши керак. Бу мулк бошқа мулкчиликлар билан тенг ҳуқуқли мавқе касб этиши лозим. Уларнинг барчаси давлат томонидан тенг ҳимояланиши зарур экани янги тузум қондасига киради. Бу муаллиф қарашларидаги инсонпарварлик ғоясининг устунлигини яққол кўрсатади.

Илгарилари корхона, муассаса ва ташкилотлар юқоридан берилган буйруқлар, топшириқлар асосида иш тутишарди. Дейлик, пойабзал фабрикаси фақат туфли ишлаб чиқаради. Ортган майда қирқим материаллар чиқиндига чиқиб кетарди. Ҳозир эса ўша «чиқинди» материаллардан камар, сумкалар, ҳамён ва шу кабилар ишлаб чиқариш мумкин. Муаллиф «корхоналар ва ташкилотларнинг мустақиллигини кенгайтириш»га эътиборни қаратар экан, бизнингча, худди шу эркинликларга йўл очишни назарда тутган. Бу педагогика фани тили билан айтганда, тежамкорлик одобига риоя қилиш ва зараркунандалик каби ахлоқсизликка қарши курашнинг худди ўзгинасидир.

Иқтисодий соҳа қондасига инсонларнинг меҳнат қилиш, дам олиш, ишсизлик содир бўлса, ижтимоий муҳофаза ҳуқуқ ва қонунлари кираднки, булар инсонпарварлик туйғуларин билан йўғрилган. Дейлик, бир корхона тугатилди ёки иш ўринлари қисқартирилди. Ўша корхонада нафақага (пенсия) яқинлашган ишчи ва хизматчилар бор. Уларни муддатидан олдин пенсияга чиқариш белгиланганки, бу янги тузумнинг беқиёс афзаллигидан далолатдир. Бу инсон қадр-қимматини улуғлаш тадбиридир. Муаллиф ғояларининг инсонпарварлиги, халқпарварлиги, қадриятпарварлиги ҳам шунда.

Шунингдек, бу соҳада, яъни ижтимоий-иқтисодий соҳада қариялар ва уларнинг нафақаларига нисбатан ўта ғамхўрлик ғоялари илгари сурилади. Бунда нархнаволарнинг ўсиши билан нафақанинг миқдори ҳам ортиб бориши кўзда тутилади. Зотан, мусулмончилик ақидаларида қарияларни, бева-бечораларни, етим-есирларни, майиб-мажруҳларни сийлаш, уларга, ёрдам бериш улуғланади. Президентимизнинг фикр ва мулоҳазаларида, режа ва дастурларида шу қондаларга жиддий эътибор берилган.

Хусусан у ҳар бир фикрни айтар экан, халқнинг бугунги кунн ва келгуси авлод тақдирини ўйлайди ва бу ҳақда сидқидилдан қайғуради. Бу фикрларнинг ҳурлиги, донолиги ва пурмаънолиги ҳам шунда. Унинг бу хилдаги фикрлари табиат ресурсларидан оқилона фойдаланиш, исрофгарчиликка йўл қўймаслик, атроф-муҳитни кўз қорачиғидек асраш билан бевосита боғлиқдир.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, онла ва давлатни бошқаришда тежамкор бўлиш ва ортиқча исрофгарчиликка йўл қўймаслик муҳим аҳамият касб этади. Қомусий олим аз-Замахшарий бу тўғрида жуда топиб айтган: «Мол-мулкни беҳуда исроф қилиш куфрона «неъматдир», ўйламасдан бойлигини сарфлаш тўлиқ таназзулга олиб келади»¹. Худди шунингдек, табиат неъматларидан унумли ва оқилона фойдаланиш ҳам аз-Замахшарий фикрининг мантиқий маъно ва мазмунини ташкил этади. Чунки у инсон учун яратилган неъматдир.

Шу маънода юртбошимиз қўйган «Бошқа давлатларнинг иштирокида Оролни қутқариш, Орол бўйидаги экологик шароитни соғломлаштириш борасида самарали чора-тадбирларни амалга ошириш, мазкур минтақанинг иқтисодий ва ижтимоий соҳасидаги фалокатли оқибатларини бартараф этиш» билан бевосита боғлиқ масалани кўтариб чиқиши ниҳоятда тарихий аҳамиятга эгадир. Зотан, табиатни кўз қорачиғидек асраш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ота-боболаримиздан қолган муборак ва муқаддас анъанадир.

Тарихдан маълумки, қачонлардир аллакимлар томонидан Оролни қуритиш режаси тузилган ва бу аста-секин амалга оширилган. Далилларни очиқ-ошқора айтиш расмга айланди. Бу яхши. Шунинг учун бу ўринда бир далилни келтиришни лозим топдик. Туркистон генерал-губернатори фон-Кауфман бундан 123 йил илгари (1872 йил 14 ноябрда), Русия подшоси Александр II га мактуб йўллаб, шундай фикрни илгари сурган эди: Хевага юриш бошлаб, хонлик пойтахтини эгаллашга унинг қўшинларини янчиб ташлаш орқали чор қўшинларининг куч-қудратни намойиш қилиш пайти етганлигини айтди. Шунингдек, Кауфман «Биз Оролни ўйлашимиз керак. Биз шундай қилишимиз зарурки, Амударё

¹ Аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва тажримон Убайдулла Уватов.) Тошкент, «Камалак», 1992, 49-бет.

билан Сирдарёнинг сувлари Оролга етиб бормасин. Бу сувлар пахта учун ишлатилсин. Оролга эса Снбирдан сув келтириш лозим. Ана шундагина Туркистонни мустамлака сифатида тутиб туришимиз мумкин бўлади» — дейди¹. Чор ҳокимияти вакили Кауфман табиат неъматини — Орол денгизини қуришти ҳақида ўйласа, И. А. Қаримов уни қайта тиклаш ҳақида қайғуради.

Мана икки хил манзара ва икки хил шахс. Бири халқнинг абадий қуллиги ва тобе бўлиб қолишига ҳаракат қилади, иккинчиси эса халқ рўшнолиги, фаровонлиги, сиҳат-саломатлиги ҳақида қайғуради. Президентимиз ғояларининг, фикрларининг инсонпарварлиги, халқпарварлиги, ватанпарварлиги, илоҳийлиги ҳам шунда. Демак, ёшлар одобини, ахлоқини шакллантириш ва ривожлантиришда ўша ғояларга таяниш лозим деб ўйлаймиз.

Шу ўринда Орол муаммоси билан боғлиқ бир масалани эслаш тарбиявий жиҳатдан ўринли. Халқ нойиблари ва Президент сайловини ўтказиш жараёнида айрим кишилар халқни қийнаб келаётган шу оғриқли фалокатдан ўз манфаати учун фойдаланмоқчи бўлдилар ва фойдаландилар. Улар Орол фожиасини айни кунларда фаолият кўрсатаётган, яъни ишлаб турган раҳбарларга тўнқашдек разилликдан ҳам қайтмадилар. Улар халқ нойибни қилиб сайланишдан ёки катта амалга умид билдириб, овоз берилишидан олдин Оролни дарҳол тиклашга, ҳамма ёқни саранжом-саришта қилишга ваъда беришди. Лекин бу тўғрида уларнинг муайян режа ва амалий дастурлари йўқ эди. Бу, педагогик тил билан айтганда, одобсизлик ва ахлоқсизликнинг худди ўзгинаси эди. Қуруқ ваъдабозлик, алдамчилик одобсизликнинг ёрқин намунасидир. Республикамиз раҳбари «Бошқа давлатлар иштирокида Оролни қутқариш» мумкин деган реал фикрни илгари сурди. Чунки уни тиклашга бир давлатнинг кучи етиши қийин. Қолаверса, бу муаммо бирданига, яшин тезлигида ҳал бўладиган осон иш эмас.

Умумтаълим мактабларида жўғрофия фани дарсла-рида ва экологик тарбия машғулотларида муаллиф фикрларидан фойдаланиш самарали аҳамиятга эгадир. Далиллар ва бу соҳадаги ҳар хил фикрларни қиёсий

¹ Давлатёр Раҳим. Шихназар Матрасул. Феруз. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991, 32- бет.

Ўрганиш муҳимдир. Жўғрофия ва экология машгулоти ўқитувчилари тегишли дарс ва машгулотлар жараёнида фон Кауфманнинг разилона режалари, уларнинг туб маъно-мазмуни, моҳияти ва оқибат-натижалари билан ўқувчиларни обдан таништирадилар. Харитадан Аму-дарё ва Сирдарёларнинг жойлашиш ўрни, қишлоқ хўжалигидаги аҳамияти тўғрисида сўзлаб, Орол денгизи ҳақида ҳикоя қиладилар. Шундан сўнг Кауфман фикрларининг Марказий Осиё минтақаси халқлари учун ниҳоятда хавфли оқибатларга сабабчи эканини тушунтирадилар. Шу хавф-хатардан қутулиш учун Президентимиз ва ҳукуматнинг Орол денгизини қутқариш борасида амалга ошираётган умумбашарий фаолиятининг аҳамияти тўғрисида сабоқ берилади. Ўша далиллар қиёсий равишда таҳлил қилинади. Бу педагогик усул ёшларнинг ватанпарварлик, инсонпарварлик қарашларини янада ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Бу ёшлар маънавий ахлоқи ва одобининг шаклланишида ва такомиллашувида муҳим роль ўйнайди. Зотан, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашда маънавий-ижтимоий тарбия зарурий омилдир.

Ўзбекистон мустақиллигини таъминлаш ва янгича тузумни барпо этишда ижтимоий ва маънавий кафолатлар муҳим ўрин тутади. Чунки бу нарса инсон онгига, тафакқурига сингиши лозим. Бошқача айтганда, инсон миясини эзгу фикрлар билан тўйғазиш зарур. Албатта, бу ижтимоий-маънавий тарбия билан бевосита боғлиқдир.

Инсон ҳаётини иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маънавий жиҳатдан кафолатлаш деганда, биринчи навбатда, инсонпарварлик гоёларига таяниш лозим. Чунки ўша нарсаларнинг барчаси инсон учун, унинг бахт-иқболи, истиқболи учун хизмат қилади. Шуни назарда тутган ҳолда муаллиф инсонпарварлик масаласига қайта-қайта урғу беради. Бу ерда инсон қадр-қиммати юқори даражага кўтарилган. Ўтмишда доноларимиз ва халқ «Қорнимга эмас, қадримга йиглайман» деб бежиз айтмаган. И. А. Қаримов инсон қорнини тўйғазиш билан бирга унинг қадр-қимматини жойига қўйишни бир бутун масала сифатида қарайди. «Ўзбекистоннинг кундалик ҳаётида инсон ҳуқуқларининг Умумий декларациясида мустаҳкамланган меъёрларни изчиллик билан, оғишмай қарор топтириш» (20-бет) унинг бош маслаги ҳисобланади.

Жаҳон халқлари маънавияти тарихидан маълумки, ота-боболарининг кимлигини, ўзи мансуб халқ тарихини, умуман, ўзлигини билмаган кишида ғурур бўлмайди. Ғурури йўқ одам кўпроқ тобеликка мойилдир. Ўзбек халқига унинг ўзлигини танитиш ниҳоятда муҳимдир. Шу жиҳатдан, муаллиф сўзлари билан айтганда. «Ўзбек халқи яратган ва миллий бойлик бўлган санъат асарларини топиш ва Ўзбекистонга қайтариш» давлат аҳамиятига эга вазифадир. Юртбошимиз шу фикрлари орқали бутун фан аҳлини, халқни маданият тарихини чуқур ўрганиш ва пухта тадқиқ этишга, шунингдек, халқнинг маданият бойлиги қайси жойларга олиб кетилгани ва қарларда сақланаётганини анқлашга ва уларни Ўзбекистонга олиб келишга умумий сафарбарлик эълон қиляпти.

Мисол сифатида бир далилни келтирайлик. 1873 йили Туркистон генерал-губернатори фон Кауфман Хоразмни забт этган пайтда асрлар давомида Хоразмшоҳларга тегишли бўлган кумушдан ясалган тахт Санкт-Петербург шаҳрига мажбуран олиб кетилган. Бу ҳанузгача ўз эгаси — ўзбек халқига қайтарилмади.

Ҳозирги кунда қанча-қанча шунга ўхшаш маданий ва тарихий ёдгорликлар, фан, адабиёт ва санъатга оид асарлар қўлёзмалари Русия ва бошқа хорижий мамлакатларда чанг босиб ётибди. Буларнинг барчаси ўзбек халқининг маданий меросидир. Уларни олиб келиш ва тадқиқ этиш, шу тадқиқотларни халққа тақдим этиш маънавият ва ахлоқийликни қайта тиклашнинг ёрқин намунасидир. Чунки ўша халқ меросида ўзбекларнинг ўтмиш маънавияти ва ахлоқий анъаналари тарихи ўз аксини топгани шак-шубҳасиздир.

Шунингдек, Самарқанд, Хива, Қўқон, Кўҳна Урганч, Ҳазорасп каби шаҳарларни таъмирлаш, эски ҳолига қайтариш каби ишлар, тадбирлар ёшлар онгига миллий ғурурнинг сингдиришда самарали таъсир қилади. Зотан, миллий ғурур ва ифтихор ватан мустақиллиги ҳақида қайғуришга ундайди. Демак, маънавий тарбия мустақилликни ҳимоя қилиш гаровидир. Мустақиллик тарбияси асоси ва унинг бошланғич босқичи миллий тил масаласини ҳал қилишга бориб тақалади. Чунки ўзининг тили ва маданиятига эга бўлмаган одамлар тўдаси халқ ва муайян миллат бўлолмайди. Бундай одамлар тўдасида миллий ифтихор туйғулари ҳам бўлиши мумкин эмас. Халқимизда «Тилга эътибор, элга эътибор»

деган доно ҳикмат борки, унинг ахлоқий-маънавий ва руҳий-тарбиявий аҳамияти беқисдир. Муаллиф «...ўзбек тилини ривожлантириш, бу тилнинг давлат мақомини изчил ва тўлиқ рўёбга чиқариш» ҳақида қайғурар экан, ўзбек халқининг яқин ўтмишдаги тил билан боғлиқ аянчли аҳволи туфайли содир бўлган дардига малҳам қўйиш ва бу муҳим, долзарб иш эканини алоҳида таъкидлайди. Бу ғоя ўзбек миллатига бўлган чексиз ҳурмат, эътибор, эътиқод одобининг ёрқин намунасидир. Шунингдек, муаллиф бошқа халқлар маданияти ва тилларига ҳурмат билан қараш зарурлигини алоҳида уқтиради. «Тил билган — эл билади» дейди доно халқимиз. Бошқа халқларнинг тилини билмиш кишига ҳар томонлама наф келтиради. Демак, И. А. Каримов ўтмишда ўтган алломаларимизнинг тил ҳақидаги доно фикрларига содиқ қолиш ғоясини илгари сурмоқда. Бу ғоянинг илдизлари узоқ тарихга бориб етади. Қомусий олим аждоқларимиз ўз тилидан ташқари бир неча тилларни билмишган ва ўша тилларда илмий тадқиқот ишларини ёзишган, ижод қилишган. Бу аждоқларимизнинг бола тарбиясида тил ўргатишга алоҳида эътибор берганликлари натижасидир. Узоқ ўтмиш тарихидан қишлоқ мактаб ва мачитларнда, шунингдек мадрасаларда тил ўргатиш асосий вазифа қилиб қўйилган. Ўша даврларда болалар ҳам тил ўрганишга нисбатан ўзларида юксак масъулият сезишган, виждонан ҳаракат қилишган.

Виждон ва дин эркинлиги маънавий юксалиш омилларидан биридир. Чунки «Бугунги кунда дин барча иллатлардан, ёлғон ва риёкорликдан покланишга, юксак ахлоқий негизлар ва маънавий фазилатларни қайта тиклашга кўмаклашмоқда» (21-бет). Динга кенг йўл очилгандан сўнг кўпгина ёшлар кўчада беҳуда копток тегиб юришдан, текканга тегиб, темаганга кесак отиб юриш каби иллатлардан ўзларини тийиб, масжидларга бориб, намоз ўқиб, одоб-ахлоққа оид сабоқлар олиб келаётганлари сир эмас. Улар «Ислому — ота-боболаримизнинг дини, мусулмонларнинг онги, туриш-турмушининг моҳияти, ҳаётининг ўзи» (21-бет) эканини аста-секин тушуна бошладилар. Бу ҳозирги кунда миллий тарбия аъёналарини қайта тиклаш ишлари ривожига салмоқли таъсир қилмоқда. Бугунги болаларни бирор нарсани қилишга, бажаришга мажбур қилиб бўлмайди. Шунинг учун уларнинг онгига, руҳига таъсир қилиш йўлларини

излаб топиш зарур. Шу маънода Президентимиз «виждон ва дин эркинлиги» тўғрисидаги фикрларни топиб айтган.

Виждон ва дин эркинлиги фуқароларнинг тинч-тотув яшашларига, ўзларини ўзлари тарбиялашларига самарали таъсир ўтказиши. Шу нарсаларга ижтимоий муҳофаза масаласи ва кафолати қўшилса, ёшу қарияларнинг келажакка ишончини орттиради. Шу боисдан И. А. Каримов аҳолининг энг ночор қатламларини, кексалар, ногиронлар, етим-есирлар, кўп болали оналар, ўқувчи-ёшларни давлат томонидан ижтимоий муҳофаза қилишга эътибор бериш ҳақида қайғуришни алоҳида таъкидлайди. Бу масала энг тараққий этган мамлакатларда аллақачон ҳал бўлган. Президентимиз эндигина ташкил бўлган мустақил Ўзбекистонда дастлабки кунлардан бошлаб шу муаммони ҳал этиш ва бу борадаги камчиликларни ўз вақтида бартараф этишга асосий диққатни қаратди. Ижтимоий муҳофаза инсонларнинг соғ-саломатлиги билан бевосита боғлиқдир.

Халқимизнинг соғлом ўсишида ижтимоий муҳофазалаш муҳим аҳамиятга эга эканини таъкидлаш лозим. «Соғлом танда — соғлом ақл», дейди доно халқимиз. Инсоннинг соғ-саломатлиги ҳақида гап борганда, унга тиббий хизмат кўрсатиш масаласи кўтарилади. Одамлар умрини узайтириш, чақалоқлар ўлимини қисқартириш ҳам худди шу муаммо билан боғлиқдир. Президентимиз И. А. Каримов яна оналик ва болаликни муҳофаза этиш тўғрисида зарур чора-тадбирлар кўришга чақиради. Чунки, инсон соғлиғи — мустақил Ўзбекистон тараққиётининг омилдир.

Тиббий ёрдамни яхшилаш учун малакали тиббий ходимлар тайёрлаш тўғрисидаги фикрлари ва ғамхўрлиги туфайли тиббиёт илмгоҳлари ёки куллийетлари очилганки, бу халқнинг ҳар томонлама маънавиятини янада ўстиришга ёрдам беради. Бу илм даргоҳлари яқин келажакда мустақилликни мустаҳкамлаш ишига, албатта, яқиндан ҳамкор бўлади.

Қолаверса, биз таҳлил қилаётган «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида республика ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат вакиллари ўзбеклар билан ёнма-ён умумий таълим олиш ҳуқуқига эга экани, шунингдек, ижодкорликка кенг йўл очиш ҳамда иқтидорли ва истеъдодли одамларга барча шарт-шароитларни яратиб бериш лозимлиги таъкидланади.

Худди шу нарсалар қонун йўли билан кафолатланган.

Умуман олганда, «фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаш, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни қарор топтириш мана шундай сиёсий, давлат ва конституциявий тузумга эришиш калитидир» (22- бет).

Мазкур рисолади Ўзбекистон халқи ва унинг анъаналари, инсонпарварлиги тўғрисида адолатли фикр билдирилган: «Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки онласининг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларининг, қўшнилариининг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир» (23- бет). Ҳақиқатан ҳам, ҳар бир ота-она ўзларини асло ўйламайди. Топган-тутганини авайлаб-асраб фарзандига қўяди, тўйларга яратади, эл-юртга едириб-ичиради, уй-жойлар қуради. Бу унинг шодлиги ва муродидир. «Топганинг тўйингга буюрсин» деган ҳикмат ҳам шундан қолган бўлса ажаб эмас. Ўзбек кишиси, муаллиф таъкидлаганидек, ўзини эмас, аввало онласининг ғамини ейди.

Президентимиз «Оила—жамиятнинг негизи», деб уқтирар экан, шу фикр асосида кичик оилалар ўзига тўқ яшаса, катта оила — давлат тўқ бўлади, кичик оилаларда бир-бировга ҳурмат, меҳр-оқибат, яхшилик ва эзгулик қарор топса, мамлакат тинч бўлади деган пурҳикмат маъно мавжуд. Шунинг учун ҳам Президентимиз оила ва унинг фаровонлиги, оиладаги тарбия масалаларини юқори ўринга қўяди, одамларнинг талаб- эҳтиёжларини қондириш масаласини кўндаланг қўяди.

Инсон қайси тузум ва жамиятда яшамасин, у ўз эҳтиёжларини қондиришни талаб қилади ва шунга қараб интилади. Эҳтиёжларнинг қондирилганлиги, бу тинчлик, тараққиёт ва меҳр-оқибат, иззат-ҳурмат барқарорлиги демакдир. Агар одамларнинг эҳтиёжлари қондирилмаса, диёнат ўрнини хиёнат, эзгулик ва яхшилик ўрнини ёвузлик, тўғрилиқ ўрнини ўғрилиқ эгаллайди, халқ ўртасида тинчлик ва осойишталик йўқолади. Бу хусусда рус тараққийпарвар олими Н. Г. Чернишевский ёзади: «...ёвуз сифатларни намоён қиладиган энг кучли манба — эҳтиёжларни қондиришдаги воситаларнинг етишмаслигидир, одам агар бир нарсадан деярли маҳрум этилса, ўзига керак бўладиган нарсасиз қолмаслик

учун қабоҳатга қўл уради, яъни бошқаларга ёмонлик қилади»¹.

Демак, халқнинг талаб-эҳтиёжларини қондириш ҳар бир тузум ва жамиятнинг асосий вазифаси бўлмоғи лозим. Ана шундагина ҳар қандай қабоҳатга, ёвузликларга барҳам бериш мумкин. Биринчи галда моддий эҳтиёжлар масаласи кўндаланг туради.

Оиланинг ҳаёт ва турмуш даражаси яхши бўлса, унда ўсаётган ёш авлоднинг кўнгли ва руҳи баланд бўлади, ҳеч нарсадан ўкинмасдан униб, ўсади. Бу авлод ўша яхши турмуш давлат ва тузумнинг шарофати эканини англаб олади, у билан фахрланади, мустақилликнинг имкониятларига тушуниб етади. Зотан, ҳар бир инсон ўз давлати билан, халқининг фаровонлиги билан фахрланиб яшаши керак. Ана шундагина халқ ватанини, давлатини, унинг қонунларини кўз қорачиғидай асрашга ҳаракат қилади. Зотан, «Мустақил ўзбек давлати — халқимизнинг тарихий ютуғидир» (23- бет). Бас, шундай экан, «Мамлакатимиз тупроғида яшаб турган ва ўзини ватанпарвар деб ҳисоблаган ҳар бир киши унинг яхлитлиги ва бирлигини асраб-авайлаши шарт» (23- бет). Худду шу гоёни ёш авлод онгига, қулоғига мустаҳкам қилиб қуйиш лозим. Чунки келажак, яъни мустақил Ўзбекистоннинг келажаги, истиқболи уларнинг фидойилиги, жасорати, билим-заковати, саховати, меҳнати ва матонатига бевосита боғлиқдир. Бугун бироз қийинчиликлар бўлаётган бўлса, тинимсиз меҳнат, ижобий яратувчанлик туфайли ёрқин кунларга етишиш муқаррар эканлигига ёшларни ишонтириш лозим.

Аслида Ўзбекистон ҳукумати бугун гуллаб-яшнаб турган юксак тараққиёт босқичларини эгаллаб турган демократик давлатлар сафидан муносиб жой олишни асосий вазифа қилиб қўйган. «Мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Конституцияси бунинг ҳуқуқий кафолати бўлиб хизмат қилади» (24- бет).

Хуллас, халқ онгига, биринчи навбатда, мустақилликнинг ўзи нима эканини, давлат мустақиллиги афзаллигини сингдириш, қолаверса, бизнинг мамлакатимиз демократия ва ижтимоий адолат қонунлари асосида шаклланаётганини тушунтириш зарур. Бу халқнинг келажакка ишонч туйғуларини тарбиялашда муҳим аҳа-

¹ Чернишевский Н. Г. Танланган педагогик асарлар, Тошкент, «Ўқитувчи», 1989, 171- бет. .

мият касб этади. Бундай педагогик-тарғибот ишларини умумтаълим мактабларида, корхоналарда, ташкилотларда, муассасаларда, қишлоқ деҳқонлари орасида, олий ва махсус ўрта ўқув юртларида изчил ва муттасил олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Ватан барча зиёлилардан шу олижаноб ва мўътабар вазифани амалга оширишни кутади.

3- §. Миллий манфаат, ташқи сиёсат ва ҳамкорлик одоби

Ташқи мамлакатлар билан ўзаро муносабатлар, ҳар томонлама алоқалар замирида халқнинг иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқа миллий манфаатлари туради. Бошқача айтганда, халқ эҳтиёжини қондиришда ташқи сиёсат муҳим роль ўйнайди. Мол айирбошлаш, савдотик, ҳамкорликдаги қурлиш ишлари, ишлаб чиқариш корхоналарини, завод ва фабрикаларни барпо этиш ва шу қабилар халқлар турмушини яхшилашга хизмат қилиши лозим. Лекин буларнинг барчаси тенг ҳуқуқлилика асослансагина яхши натижалар беради.

Шу нуқтаи назардан Ўзбекистон давлати мустақилликка эришган биринчи кунданок Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлиб кириш, жаҳон ҳамжамиятига кириш сингари сиёсий масалани ҳал қилиш ишини дарҳол бошлаб юборди. Жуда узоқ йиллар орзу қилиб келинган мақсадга тўла эришди. Ўзбекистоннинг ўша манфаатлари ҳақида муаллиф шундай ёзади: «Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос келадиган кўп томонлама фаол ташқи сиёсатни амалга ошириш — давлатимизнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, иқтисодий қийинчиликларни бартараф этиш ва халқ турмушини яхшилашнинг зарур шарти ва ғоят муҳим воситасидир» (24-бет).

Ташқи сиёсат ҳақида фикр юритилар экан, мустақиллик ва қарамлик тушунчаларини ойдинлаштириш учун Ўзбекистоннинг илгариги, яъни «қизил империя» давридаги бу борадаги аҳволи хусусида тўхталиш мақсадга мувофиқдир. Миллий республикалар, хусусан, Ўзбекистон ўзининг табиий ва минерал бойликларига хўжайинлик қилолмасди. Қўлида бойлиги, чет эл валютаси бўлмаган давлат хорижий мамлакатлар билан алоқа ўрнатиши мумкин эмас. Тайёр маҳсулот ёхуд хом ашё ташқи бозорга чиқариб сотилсагина сармоя оқиб келади. Ўз-

бекистонга бундай ҳуқуқ берилмаган эди. Умуман олганда И. А. Қаримов сўзлари билан айтганда, «Ўзбекистон Республикаси учун мустақил ташқи сиёсат юритиш — давлат фаолиятининг янги ва амалда қўлланилмаган йўналишларидан биридир» (24-бет). Миллий республикаларга халқаро майдонга чиқиш, чет эл давлатлари билан ҳар қандай муносабат ўрнатиш, савдо-сотиқ сиёсатини юритиш бутунлай ман қилинган эди.

Валюта тизимини марказ бошқарарди. Ўзбекистонда етиштирилган барча қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, ер ости бойликлари қазиб олиниб қаёққа кетиши, улардан келган соф фойда қаердалиги ва ундан кимлар фойдаланаётгани бутунлай сир тутилди. Чет элдан келган техника ва технология, халқ истеъмоли молларидан фойдаланиш борасида ҳам Ўзбекистон марказга бутунлай қарам эди. Бу ҳақда сўраш у ёқда турсин, сўз очиш ҳам мумкин эмас эди. Ҳатто бир фуқаро чет элга сайёҳ сифатида чиқмоқчи бўлса, у қанча-қанча чигирниқлардан ўтишга мажбур эди ва у донмий равишда ҳуфёна кузатишларди.

Яқинда қишлоқ хўжалиги соҳасида раҳбар бўлиб ишлаган фахрийлардан бири билан шўро тизими даври ва ҳозирги мустақиллик тўғрисида суҳбатлашиб қолдик. У шундай ҳикоя қилди: «Мен раислик қилаётган жамоа хўжалигида аҳолини қишда полиз маҳсулотлари билан таъминлаш мақсадида 2 гектарлик иссиқхона қурмоқчи бўлдим. Жамоа хўжалиги бошқаруви аъзоларининг қарори мавжуд эди. Туман раҳбар ташкилотларидан ҳам оғзаки розилик олинди. Бироқ бу иссиқхонани қуришга расмий равишда рухсат беришмади. Шу масалани ҳал қилиш учун шундай қийинчиликларга дуч келдимки, буни таърифлаш ва тасвирлаш қийин.

Хуллас, кейин билсам, шу 2 гектарлик иссиқхона қуриш учун марказ — Маскўпдан рухсат олиш керак экан. Маскўпга бориб, қанча-қанча идораларга кириб, не-не одамларга қуллуқ қилиб, ялиниб-ёлвориб рухсат олдим. Ва, ниҳоят, қанча азоб-уқубатлардан кейин шу иссиқхонани қуришга муваффақ бўлдим.

Ҳозирги хўжалик раҳбарлари ўз жамоаси билан келишиб олса бас, фойда келтирувчи барча имкониятлардан фойдаланишлари мумкин. Мустақиллик шарофати бу».

Бу далиллар илгари Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсат борасида барча ҳақ-ҳуқуқлардан

махрум этилганини кўрсатади. Демак, ўз-ўзидап аёнки, Ўзбекистон давлати хорижий мамлакатлар билан дипломатик алоқалар ўрнатиш тажрибасига эга бўлмаган ҳолда мустақилликка етиб келди. Қолаверса, мустақил Республикамиз дастлабки даврда ўз дипломатларига, шунингдек ташқи сиёсий, иқтисодий ва маданий фаолият соҳасида етарли малакали мутахассис ходимларига ҳам эга бўлмаган.

Бундан кейин чиқадиган хулоса шуки, ташқи сиёсат борасида ҳеч қандай малака ва кўникмалар ҳам бўлмаган. Чет эл корхоналари билан Ўзбекистон корхоналари ўртасидаги ҳамкорлик одобининг қай аҳволда эканини ҳам тасаввур этиш мумкин эди.

Мустақил Ўзбекистон давлати олдида ташқи сиёсат билан боғлиқ жуда кўп муаммолар кўндаланг турарди. Энг асосийси, чет эллар билан алоқа ва муносабатлар ўрнатиш, ташқи сиёсатни бошлаш ва уни амалга ошириш йўллари белгилаб олиш муҳим вазифа эди. И. А. Қаримов ташқи сиёсатни амалга ошириш йўллари негизини кўрсатиб берди. Улар қўйидаги принциплар асосига қурилиши лозим, деб таъкидланади.

— Ўзбекистон энди ўз мустақиллигини тўла сақлаган ва ҳимоя қилган ҳолда миллий давлат манфаатини кўзлаши ва бировга тобе бўлиб қолмаслиги;

— Ўзбекистон ядросиз минтақа бўлиши, тинчлик ва хавфсизликни ҳимоя қилиши ва мустаҳкамлаши, ҳар қандай можароларни тинч йўл билан бартараф этиши;

— халқаро сиёсатда тенг ҳуқуқлилик ва ўзаро манфаатдорлик, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қондасига тўла риоя қилиши, «тенглар орасида тенг бўлиши»;

— тинчликсевар давлатлар билан алоқаларни кенг йўлга қўйиши;

— Халқаро ҳуқуқ нормаларини тан олиб, унга тўла риоя қилиши.

Муаллиф кўрсатиб берган бу улуғвор вазифаларни ўзаро ҳамкорлик одоби нормалари ва принциплари деб қарамоқ керак. Бир киши, иккинчи киши ва бошқалар билан икки томонлама манфаатли қандайдир вазифаларни амалга оширар экан, ўзаро муомала-муносабатда бўлади, ниманидир келишиб, тегишли қарорга келади. Булар муомала-муносабат ёхуд дипломатия одоби доирасида амалга оширилади.

«Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли»

китобида Президент И. А. Каримов Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) мамлакатлари билан муносабатни ривожлантириш, унинг аъзоси бўлиш заруриятини қуйидагича изоҳлайди: «Оёққа мустаҳкам туриб олиш, иқтисодийга жўшқин тус бериш, халқимиз ва ўлкамиздаги мавжуд имкониятлардан тўла-тўқис фойдаланиш учун ижтимоий-сиёсий барқарорлик, чегараларнинг хавфсизлигини таъминлаш зарур. Республика ичкарисида куч-қудратимиз ишончли ва мустаҳкам бўлиши керак. Хонадонимизни авайлаб-асраб, мавжуд чегараларни сақлаб қолиш учун қудратли потенциалга эга бўлган Россия томонидан мадад ҳам зарур» (31-бет).

Бу фикр ва мулоҳазаларнинг маъносини тўғри ва кенгроқ миқёсда тушуниш учун бир катта оила мисолига мурожаат этиш мумкин. Дейлик, катта оиладан кичик бир оила ажралиб чиқди. Янги ажралиб чиққан оилада равон ҳаёт ва турмуш учун ҳамма нарса етарли эмас. У оёққа туриб кетгунча аввалги оиладан қўл узолмайди. Қолаверса, у қўни-қўшнилари билан алоқа ўрнатини, мустаҳкамлаши зарур. Ана шундагина янги оила тобора ривожлана боради ва тез орада оёққа туради.

Худди шунга ўхшаш Ўзбекистон ҳам ҳар томонлама ўзини ўнглаб олгунча ва иложи борича кейин ҳам Русия ва бошқа МДҲ мамлакатлари билан алоқаларни янада яхшироқ мустаҳкамлаши, дипломатия муносабатларини кенгроқ ривожлантириши лозим эди ва шундай бўлиб қолиши керак. Бу зарурат, тадбир оила ва давлат юритиш одобига кирди.

Аввал таъкидлаганимиздек, янги тузилган, ташкил топган давлатнинг оёққа туриб олиши ва тараққий этиши учун қўшни мамлакатлар билан ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам маданий алоқани ривожлантириш зарур. Бўйсиз ҳеч бир соҳада ижобий натижаларга эришиш қийин. Бундай мустаҳкам алоқанинг маънавий аҳамияти ҳам чексиз. Демак, Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорликни янада ривожлантириши лозим. Бу ҳақда юртбошимиз И. А. Каримов шундай ёзади: «Мустақил Ўрта Осиё Республикалари ва Қозғистон билан дўстона, қардошлиқ муносабатларини мустаҳкамлаш, улар билан қалин ижтимоий-иқтисодий муносабатларни чуқурлаштириш ва янада ривожлантириш, илмий ва маданий ҳамкорликни кенгайтириш Ўзбекистон ташқи сиёсатининг ғоят муҳим устивор йўналиши

ҳисобланади. Ҳамкорликка интилиш шу минтақа мамлакатларига тарихан хосдир. Буни умумий чегараларгина эмас, балки аввало миллий маданиятларнинг, тил, урф-одатлар ва анъаналарнинг яқинлиги белгилаб берган» (32- бет).

Тўғри таъкидланганидек, ўзбек, қозоқ, қирғиз, тожик, туркман халқлари тарихан бирга яшаб келишган. Ери бир, суви бир, ҳавоси бир хил халқ. Қолаверса, тили бир, дили бир, дини бир, эътиқод-қадрияти бир хил халқ. Шунинг учун бу халқлар бир-бири билан тил топишиши, ўзаро иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқаларни тобора ривожлантириш ва мустаҳкамлаш борасида ҳамкорлик қилишга имкониятлари жуда катта. Марказий Осиё мамлакатларининг бирлиги ташқи сиёсатни, аниқроғи, жаҳон давлатлари билан алоқа ўрнатишларида муҳим аҳамият касб этади. Бу эса, такрор айтамизки, Марказий Осиё халқлари ҳар қандай ҳолат ва вазиятда ҳам ўзаро дўстлик, қон-қардошлик ришталарини янада мустаҳкам боғлашлари зарурлигини тақозо этади.

Марказий Осиё халқлари ўртасида тарихдаги бирлик анъанаси қайтадан тикланиб, ота-боболаримизнинг бу борадаги урф-удумлари давом этиши ва бу анъана ёш ва кейинги авлодга мерос бўлиб ўтиши лозим. Шу мақсадга тўла-тўқис эришмоқ учун умумтаълим мактаблари аждодлар анъаналарига ҳурмат, қон-қардошлик, дўстлик, байналмилал тарбияга алоҳида эътибор беришлари керак. Токи ёшлар Марказий Осиё халқлари бир халқ бўлиб яшаганига, умуман, бир халқ эканига тушуниб етсинлар, қалбларида такрор бирлашиш туйғулари, ғоялари вужудга келсин. Агар шундай бирлик рўёбга чиқса, ёшларни бу қадимий Туркистон халқи ҳарбий жиҳатдан ҳам, иқтисодий жиҳатдан ҳам, маданий жиҳатдан ҳам тезкорлик билан жаҳон саҳнасининг тўридан ўрин олгани мукаррарлигига ишонтириши зарур. Бу ишда, албатта, изчил ва доний тарбиянинг имконияти ва аҳамияти чексиз.

Ҳамкорлик инсоният ҳаёти ва турмушида муҳим ўринни эгаллайди. Унинг маъно ва мазмуни чуқур, ҳаракат чегараси ва қамрови жуда кенгдир. У кичик-кичик гашвишдан тортиб, жуда катта даҳшатли офатларни ҳам бартараф этишда асқотиши турган гаи. Шунинг тўғри англаган ва чуқур ўрганган муаллиф асосий диққат-эътиборни Орол денгизи фожиасига қайта-қайта қарат-

моқда. Бу ўринда у минтақалараро, чегарадош мамлакатлар, қолаверса, мусулмон Шарқи мамлакатлари ҳамкорлигига бекдайд. Чунки Орол денгизи фожиаси фақат Ўзбекистонга эмас, балки зикр қилинган мамлакат халқларига ҳам зиён етказмоқда. Уша мамлакатлар об-ҳавосига, экологиясига салбий таъсир ўтказмоқда.

Шунингдек, Туркия Жумҳурияти билан яқин алоқадан газлама ва тайёр кийим-кечак ишлаб чиқариш, кичик ва ўртача корхоналар қуриш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича мутахассис ходимлар тайёрлаш ва шу кабилар бўйича ҳамкорлик қилиш каби манфаат кутилган. И. А. Каримов Араб мамлакатлари, Хитой ва Ҳиндистон каби буюк давлатлар билан тикланган алоқани янада яхшилаш, савдо-сотиқ, саёҳат ишларини кескин ривожлантириш, меҳмонхоналар қуриш, дори-дармонлар ишлаб чиқариш, ходимларни чет элларда ўқитишни тўғри йўлга қўйиш сингари муаммоларга эътиборни қаратди. Шу муносабат билан у ёзади: «Ўзбекистон ташқи сиёсатининг кўп томонламалиги ва очиқлиги иқтисодий ривожланган мамлакатлар билан мустаҳкам ўзаро муносабатларни ўрнатишга қаратилган ёндашувларни белгилаб беради» (36-бет).

Кўриниб турибдики, Президентимиз ёрдам сўраш ҳақида умуман оғиз очмайди. У ўзаро ҳамкорлик, ташқи сиёсатнинг кўп томонламалиги ва очиқлиги, бошқача айтганда, томонларнинг ўзаро манфаатдорлиги, адолатли ва демократик ҳамкорлик ҳақида гаирилади. Зотан, бу омиллар ҳамкорлик одоби учун ғоят муҳим воситалардир. Президентимиз «Ҳисобли дўст айрилмас» деган халқ ҳикматиға тўла амал қилган ҳолда фикр юритадики, бу ҳамкорлик одобини белгилаб берувчи шартлардан биридир.

И. А. Каримов ўзаро алоқалар ўрнатиш масаласида фақат Марказий Осиё, Осиё қитъаларидаги мамлакатлар билан чегараланиб қолмай, балки Ғарб олами билан ҳамкорликни мустаҳкам ўрнатиш ҳақида қайғуради. «Дўсти кўпнинг юки ерда қолмайди» деган халқ ҳикматиға риоя қилинаётгани кўриниб турибди. Ҳозирги кунда Америка Қўшма Штатлари, Германия, Испания, Франция, Италия, бошқа етакчи давлатлар билан тенг ҳуқуқли ўзаро ҳамкорлик қилиш учун янги имкониятлар очилдики, мамлакатимизда шу ҳамкорлик туфайли замонавий технологиялар, табиий хомашёдан

ҳар томонлама фойдаланиш йўллари очила бошлади, шунингдек банк ва бошқарув соҳасида мутахассислар гайёрлаш масалалари изга тушиб кетди (36-37-бетлар).

Ўзбекистон ҳозирги кунда жуда кўп ривожланган мамлакатлар билан алоқалар ўрнатдики, бунда у ҳамкорлик, ташқи сиёсат ўрнатиш тажрибаларини эгаллаб олмоқда. Бу — ўзбек халқининг зукколиги, давлат бошқарувининг қадимий, тарихий услублари, муомала маданияти қонида борлигидан далолат. Билъакс, шу қисқа уч-гўрт йил ичида бундай муваффақиятларга эришиш мушкул эди.

Давлатимиз раҳбари ташқи сиёсат соҳасидаги савдо, иқтисодий, илмий ва маданий алоқаларда устиворлик нималарга берилишини бирма-бир аниқ қилиб кўрсатади:

— экспорт имкониятларини ривожлантириш ва мустақамлашга; импорт моллар билан рақобатга дош берадиган маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхоналар фаолиятини яхшилаш ва жадаллаштиришга, жумҳуриятнинг валютага бўлган эҳтиёжини ҳисобга олиб, вақтинча пахта, тола, пилла, рангли металллар, капролактама, карбамид ва бошқа маҳсулотларни асосий экспорт ресурслари сифатида сақлаб қолишга;

— хорижий ҳамкорлик, шериклар билан тўғридан-тўғри алоқа ўрнатилишида эркинлик беришга;

— корхоналарнинг ташаббускорлик ишларига маблағ сарфлаш ва инновация фаолиятини рағбатлантиришга;

— хорижий кредитлардан, экспортдан олинган валюта маблағларидан халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарувчи корхоналарни ҳар томонлама жиҳозлаш, замонавий технология билан таъминлашда фойдаланишга;

— дипломатия ишлари, халқаро ҳуқуқ ва ташқи иқтисодий фаолият соҳалари, банк тизими ва бошқа янги гузилмалар учун малакали мутахассис ходимлар тайёрлашга, чет элларда талабалар ва зарур мутахассисларнинг малака оширишларига имкониятларни излаб олиш ва тўғри йўлга қўйишга;

— халқаро иқтисодий ва молиявий ташкилотлар, кўмончи, Халқаро валюта фондига, Халқаро қайта тиклаш ва ривожланиш банкига, Осие тараққиёт банкига ёзро бўлишга.

Шу устивор йўналишлар амалга оширилса, жумҳуриятимиз иқтисодиётини жаҳон иқтисодий ҳамжамия-

тига уйғунлаштириш учун иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий имкониятлар яратилади (37—40- беглар). Янада равшанроқ айтганда, шу устивор йўналишларнинг кўпчилиги аллақачон амалга ошди. Ўзбекистон давлати жаҳон мамлакатлари ичида ўз ўрнини топмоқда. Халқ фаровонлигини яхшилаш учун зарур бўлган заводлар, корхоналар қурилмоқдаки, улар Ўзбекистон тараққиёти йўлида қисқа йиллар ичида ижобий таъсирини ўтказади.

Бу ташқи сиёсатда ҳеч қандай тажрибага эга бўлмаган, дипломатик муносабатлар соҳасида қарийб етмиш йил ичида ҳеч қандай фаолият кўрсатмаган ва бу соҳада малакали мутахассислар етишмаган Ўзбекистоннинг катта ютуғидир. Шу ютуқларни чуқур таҳлил қилиш ва олий ўқув юртларида тарғиб этиш, ўрганиш келажак учун муҳим аҳамиятга эгадир. Шунингдек, бу билан келгуси авлодни ҳамкорлик одоби руҳида тарбиялаш ишлари тўла-тўқис амалга оширилади.

4- §. Мустақил иқтисодий сиёсат ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялашнинг асоси сифатида

Ҳар қандай сиёсат халқнинг биринчи галда моддий ва маданий аҳволини яхшилашга хизмат қилиши керак. Зотан, моддий жиҳатдан тўла таъминланган инсон ҳар қандай ишни бажаришга қодирдир. Шунинг учун Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримов халқ манфаати тўғрисида гапирар ва қайғурар экан, у биринчи навбатда иқтисодий сиёсатни назарда тутди. «Халқ манфаатларига жавоб берувчи мустақил иқтисодий сиёсат — Ўзбекистонни мустақил ривожлантиришнинг ажралмас шартидир» (41- бет).

Мустақил иқтисодий сиёсат ҳақида гап кетар экан, шу соҳа бўйича яқин ўтмишдаги сиёсатга назар ташлаш ҳам амалий, ҳам назарий, ҳам тарбиявий аҳамият касб этади. Утгаи етмиш йил мобайнида республика тақдирини Ўзбекистондан ташқарида ҳал қилишди. Ўзлари хоҳлашган қарор ва буйруқларни чиқаришди ва фармонлар, қарорлар жумҳуриятимиз шарт-шароитига мосми ёхуд мос эмасми, барибир, уларни амалга оширишга мажбур қилишди. Демак, халқ хўжалигининг барча соҳаларида бир томонламалик кайфияти вужудга келди. Натижада, Ўзбекистон технологияси, халқ хўжалигининг кўп соҳалари ривожланмай қолди. Шунинг учун

бугунга келиб, мамлакатимиз ёқилғи, асбоб-ускуналар, технология, кўпгина хомашёлар, шунингдек ҳаёт учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларнию халқ истеъмоли молларини ҳам четдан келтиришга мажбур бўлиб турибди.

Илгаридан мавжуд бўлган айрим технология эса тубдан эскирган, ибтидоийдир. Шу технология воситасида ишлаб чиқилган маҳсулотлар эса жаҳон рақобатига дош беролмайди. Мамлакатимиз табиий ресурслари ва экологиясига тўраларча муносабатда бўлишгани оқибатида Ўзбекистон табиати, атроф-муҳити жуда қаттиқ талафот кўрди. Худди шу талафотлар халқнинг турмуш даражасини кескин пасайишига олиб келди.

Қолаверса, «қайта қуриш» кампанияси бошланиб, у ўрта йўлда қолиб кетди, пул-валюта ҳамда банк тизимида содир бўлган воқеалар, пулнинг қадрсизлиши миллий жумҳуриятлар, чунончи, Ўзбекистон иқтисодиётига қаттиқ зарба бўлиб тушди. Мамлакат ҳар томонлама инқирозга юз тутди ва шундай оғир аҳволда мустақилликка етиб келди. Энди бозор иқтисодиётига ўтиш учун тубдан ислоҳот ўтказиш, шунингдек халқ турмушини янада пасайишдан сақлаш сингари масалаларни ҳал қилиш зарур эди.

Бироқ Ўзбекистонда шу йўқотиш ва илгаридан қолган асоратларни бартараф қилиш, ривожланган давлатлар сафига ўтиб олиш имкониятлари мавжуд эди. Шу имкониятлардан бири бозор иқтисодиётини тўғри йўлга қўйиш билан боғлиқдир. Шу хусусда И. А. Қаримов «...айрим мамлакатларда иқтисодий ривожланиш ва аҳолининг турмуш даражаларидаги тафовутларга қарамай, жаҳон ҳамжамияти ривожланишининг ҳозирги босқинчига бозор иқтисодиёти жуда мос келади ва самарали ҳаракат қилади» (43-бет), деб таълим беради.

Бунда ташаббускорлик ва ишбилармонликни рағбатлантириш, қўллаб-қувватлаш зарур. Шу ўринда уюшган бозор фаолияти халқнинг ижодий имкониятига кенг йўл очишини алоҳида назарда тутиш лозим.

Одатда, кўпинча мард ва шижоатли кишилар тадбиркор ва ишбилармон бўлишлари мумкин. Бундай инсонлар ҳаёт ва турмушда ўз йўлларини топиб кета олади. Бундай инсонлар тўғрисида ва шундай бўлишга даъват этиб, Амир Темур дейди: «Ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби, азми қатъи, тадбиркор ва хушёр бир киши, минг-минглаб тадбирсиз, лоқайд кишилар»

дан яхшидир»¹. Демак, ишбилармон ва тадбиркор кишилар ватанимиз мустақиллигини ривожлантиришда, бозорларни тўлдиришда муҳим ўринни эгаллайдилар.

Шу зикр қилинган чора-тадбирлар, ташаббускор ва тадбиркорлар умуман, халқ оммасининг мустақиллик тўғрисидаги қарашларини шакллантиришга имкон беради. Шу ижобий қарашлар эса, айтилган пайтда, бозор иқтисодиётига ўтиш механизмини фаоллаштиришга кўмаклашади. Демак, бир вақтнинг ўзида сўз ва иш бирлиги, уйғунлиги натижасида кенг халқ оммасининг мустақиллик туйғулари ривожлана боради. Натижада халқнинг онгига сингиб қолган боқимандалик кўникмалари аста-секин барҳам топиб боради. Тарғибот ва ташвиқот ходимлари, айниқса, халқ таълими ходимлари — ўқитувчи ва тарбиячилар боқимандаликнинг тараққиёт, ривожланиш ва юксалиш кушандаси эканини халқ, энг асосийси, ёш авлод онгига синдиришлари керак.

Бизнингча, бу янги мустақил давлат ривожланиши ва тараққиёти йўлининг асосий қоидаларидан биридир. Чунки «олма пиш, оғзимга туш» қабилида яшаш, турмуш кечириш инсоният тараққиётини тобора сусайтиради ва тубанликка судрайди.

Боқимандалик энг зарарли, фожияли иллатдир. Айниқса, бу иллат кўникмага айланиб кетса, одам бошига битмас-туганмас кулфатлар келтиради. Боқимандаликнинг ўзи нима? Бу — берса — ейман, бермаса — ўламан, қабилида яшаш ва фикрлаш тарзи. Ота-боболаримиз бундай иллатга қарши кескин кураш олиб боришган. «Ётиб сганга тоғ ҳам чидамас», «Қўлда берганга қуш тўймак» каби ҳикматлар боқимандаликни қораловчи, меҳнатни улуғловчи, ишбилармонлик ва ташаббускорликка илҳомлантирувчи ва рағбатлантирувчи руҳ билан суғорилган.

Ўтган етмиш йил мобайнида ўзбек халқи боқимандаликка мойил бўлиб, бу иллат унинг қон-қонига сингдирилган эди. Аслида халқ кечани-кеча, кундузни-кундуз демай меҳнат қиларди. Хомашё тайёрлаб, бошқалар қўлига топширарди. Шу хомашёдан тайёрланадиган маҳсулотни талаб қилиб олишга ҳуқуқи йўқ эди. Берсалар — оларди, бермасалар — ўтирарди. Бу — боқимандаликнинг энг аянчли ва фожияли туридир. Меҳнат қилсаю роҳатини ўзи кўрмаса. Халқнинг турмуш тарзи

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 11-бет.

дам, тарбияси ҳам, хуллас, бутун фаолияти шунга йўналтирилган эди. Мажбурий меҳнат қилиш кайфияти ишларнинг вужудини қамраб олганди. Натижада, кўпинча сифатсиз маҳсулотлар ишлаб чиқиларди.

Ихтиёрий ва мажбурий меҳнат тўғрисида улуғ рус олими Н. Г. Чернишевский топиб айтган: «...инсон фақат овонлигга олиб келувчи ягона йўл фақат ихтиёрий меҳнатдир; фақат шундай меҳнатгина яхши самаралар беради, ташқаридан мажбур қилиш билан бўладиганлар қандай ишлар жуда ёмон чиқади (қайд бизники — Д. О.), инсон фақат ўзи хоҳлаб ишлаганидагина яхши иш чиқади»¹. Демак, ихтиёрий меҳнат туфайли ишлар самараси ортади, ишлаб чиқилган маҳсулотлар сифати ошиланади. Шунингдек, бу кайфият одамлар руҳига ингиб қолган боқимандалик сарқитларини сиқиб чиқаришга кўмаклашади.

Ҳозирги бозор иқтисодиёти даврида одамлар онгига ингиб кетган ўша кайфият, кўникмага айланиб кетган иллат анча қийинчиликлар туғдираётгани сир эмас. Одамлар онгидан «халқни давлат боқиши керак, ҳамма арсани давлат бериши лозим», «меҳнат қилиш шартмас» деган руҳни, тушунчани чиқариб ташлаш муستаклилик тарбиясини асосий вазифаси бўлмоғи лозим.

Шундай шарт-шароитда, ўтиш даврида ижобий ва албий ҳолатлар бўлиши табиий ҳолдир. Бу нарсани чиқ айтиш керак. Бу хусусда И. А. Қаримов шундай таълим беради: «Бозорга, айниқса, унинг шаклланиш босқичида узоқ ва чуқур иқтисодий инқирозлар, шисизликнинг ўсиши, пулнинг қадрсизланиши, кўпгина орхоналарнинг синиши ва ишбилармонларнинг хонаайрон бўлиши, аҳолининг моддий таъминот жиҳатидан ескин табақалашуви, ҳуқуққа зид ҳатти-ҳаракатлар ва жиноятларнинг ўсиши ҳосилдир. Бозорнинг бу иллатларини билиш, уларга тайёр туриш, уларни бартараф қилиш юзасидан тўғри ечимлар топа билиш керак» (44-ет).

Чиндан ҳам иқтисодий инқирозлар рўй берди ва даъм этапти, ишсизлар сони кўпайди, айрим корхоналар ш фаолиятини тўхтатди, аҳоли моддий жиҳатдан табалланди, ғайриқонуний ҳатти-ҳаракатлар ва жиноятчи-

¹ Чернишевский Н. Г. Танланган педагогик асарлар, шкент, «Ўқитувчи» 1989, 265-бет.

лик ўсди, пул қадрсизланиши бўлиб ўтди. И. А. Қаримов шу ҳолатларни бундан қарийб икки йил бурун кўра билди ва яширмасдан очиқ-ойдин айтди. Яна у «Бозорга ўтиш муқаррар»лиги, «Бу—давр амри, объектив реаллик» экани, «Айни вақтда бозор фақат мақсад эмас, балки янги қадрияларни шакллантириш, одамлар фаровонлигининг сифат жиҳатидан тубдан юқори даражасига эришиш услуби ва воситаси» эканини олдиндан башорат қилди. У ниманики айтган бўлса, барчаси бўлаяпти. Чунки унинг фикрлари қиёсий таҳлиллар, тадқиқотлар, беҳисоб изланишлардан сўнг айтилади.

Тарихдан маълумки, бизнинг мамлакатимиз хоразмшоҳлар ва теурийлар салтанати даврида ташқи давлатлар билан очиқ ва эркин бозор туфайли, қолаверса, ички бозор равнақи орқали ҳар томонлама, турли соҳада тараққиёт чўққиларини эгаллаган. Бир ижтимоий тузумдан иккинчи ижтимоий тузумга ўтиш даврида қатор қийинчиликлар бўлиши илгаридан маълум. Шунинг учун халқ сабр-қаноатли бўлиб, матонат билан меҳнат қилиши зарур. Ҳозирги илгор мамлакатлар тажрибаси ҳам шуни кўрсатади. Улар ҳам ҳозирги юксакликка осонликча эришган эмаслар. Шу тарихий тажрибаларни муаллиф қиёсий ўрганган ва юқоридаги илмий хулосага келган.

Бир нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар бир мамлакатнинг ўз ички турфа имкониятлари бўлади. Дейлик, деҳқончилик, ер ости бойликлари, бозори чаққон табии ресурслари, жўғрофий ўрни ва шу қабилар. Бошқача айтганда, ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Шу ўзига хослик тараққиёт йўллари билан белгилаб беради. Муаллиф Ўзбекистоннинг ҳам ўзига хос хусусиятлари борлигини ва улардан қандай фойдаланиш мумкинлигини чуқур ва атрофлича тадқиқ ва таҳлил этган.

У бозор иқтисодига ўтишда «шок терапияси» йўлини номақбул ҳисоблаб, бунга мавжуд иқтисодий вазият ва кўпгина оилалар турмуш даражасининг пастлигини тўғри асос қилиб кўрсатади. Шунга кўра кишилар онгида мустақкам ўрнашиб олган тасаввурларни ўзгартириш учун эҳтиёж ва тақлифнинг мутаносиблигига асосланган қонунларни дарҳол кучга киритишни тавсия этган. Шунингдек, муаллиф бозор иқтисодиётига сакрашлар йўли билан эмас, балки аста-секин босқичма-босқич ўтиш лозимлигини алоҳида таъкидлайди, бозор иқтисодиёт

учун зарур шарт-шароитни яратиш, одамларни жиддий ўзгаришларга руҳан тайёрлашга эътибор бериш зарур, деб ҳисоблайди. Бу жуда тўғри ва тарбиявий аҳамиятга молик фикр, чунки шу нарса амалга оширилмаса, бозор иқтисодиёти ҳақидаги ғояга путур етиши мумкин.

«Энг муҳими,— дейди муаллиф,— ҳамма бозор муносабатларига асосланган ривожланган жамиятни қуриш — бу узоқ мураккаб жараён эканлигини, уни доимий равишда чуқур идрок қилиш ва зарур ҳолларда тузатишлар киритишни талаб қилишини англамоғи керак. Кишиларнинг тафаккурини, қотиб қолган тушунчаларни ўзгартириш айниқса муҳимдир» (46-бет).

И. А. Каримов асариди, айниқса, бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида давлатнинг инсонпарварлиги ғояси илгари сурилади. Давлат инсонпарварлиги деганда, ёрдамга муҳтожларга, етим-есирларга, болаларга, ўқувчи ва талабаларга, нафақахўрлар ва ногиронларга, ёлғиз оналарга, кўн болали ва кам таъминланган оилаларга, хуллас, ижтимоий ночор қатламларга муттасил кўмак бериб туриш назарда тутилади.

Худди шу инсонпарварлик ва халқпарварлик ғояларини умумлаштириб, муаллиф ёзади: «Бозор механизмларини жорий этишдан олдин инсонларни ижтимоий ҳимоя қилиш тадбирлари амалга оширилмоғи лозим» (47-бет).

Шунингдек, И. А. Каримов ҳозирги даврда давлатнинг ўзига хос ички қонуниятлар асосида, халқ манфаатларини назарда тутган ҳолда иқтисодий муаммоларни ҳал этишини ягона сиёсий мақсадга, яъни мустақил демократик давлатни қарор топтиришга бўйсундириши ҳаётини муҳим ва объектив зарурият экани ҳақида таълим беради. Бу фикр ватанпарварлик, инсонпарварлик ва халқпарварлик ғоялари билан чамбарчас боғлиқдир. Шу ғояни бутун Ўзбекистон халқи онгига сингдириш долзарб масала ҳисобланади. Чунки давлат мустақиллигининг туб моҳияти ҳам шундадир. Қолаверса, Президентимиз сўзлари билан айтганда, ички иқтисодий стратегия ҳар қандай сиёсий мафкура таъсиридан бутунлай холи бўлиши керак. Бошқача айтганда, иқтисодиётни ўта сиёсийлаштириб юбориш халқ хўжалигини парокандаликка олиб бориши мумкин. Сиёсий конъюнктуравий манфаатларни иқтисодиётдан устун қўйиш натижасида ишлаб чиқариш, техника соҳасида ниҳоятда қоқликка юз тутилгани бугун аён кўриниб турибди. Шу

оғир қийинчиликни ҳозир Ўзбекистон ўз бошидан кечирмоқда.

Давлат бугунга келиб инсон ўзининг ҳаёт ва турмуш шароитини яхшилаши учун ва бу борада ўзини намоён қилиш имкониятини яратишга алоҳида эътибор бермоқда. Чунки иқтисодий ва жамиятни ривожлантириш манбаи шунда кўринади. Давлатимиз юритаётган иқтисодий сиёсатнинг олий мақсади шундан иборатдир. Бу иқтисодий сиёсат кенг кўламда тарғиб ва ташвиқ қилиниши яхши самара беради. Айниқса, ёш авлодни шу руҳда тарбиялаш келажак учун замин ҳозирлайди.

Зотан, «Ички сиёсатнинг етакчи принципларидан бири ҳар бир кишининг, корхоналар, тармоқлар, минтақалар ва умуман давлатнинг манфаатларини монанд равишда уйғунлаштиришни таъминлашдан иборатдир» (48-бет). Чиндан ҳам халқ манфаати билан давлат манфаатини бир-бирдан ажратиш мумкин эмас. Бизнингча, халқ билан умумдавлат манфаатини яхлит диалектик бирлик сифатида қарамоқ лозим. Давлат бойлиги орта борар экан, унинг халқро миқёсда обрўси ўсади. Давлатнинг юксак обрў-эътибори ташқи алоқаларнинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Ташқи мамлакатлар билан яхши иқтисодий муносабатлар халқ фаровонлигини оширишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Ҳар бир киши оиласининг фаровонлигини ошириш учун ишбилармон, ниҳоятда тадбиркор бўлиши лозим. Билъакс, у тобора қашшоқлаша бориши мумкин. Шунинг учун, яъни оилалар ўз турмуш даражасини яхшилаши учун давлат ишбилармонликни ривожлантиришга, улар сафини кенгайтиришга диққат-эътиборни қаратмоқда. Бунда инсонларнинг моддий ва маънавий рағнақи назарда тутилади. Лекин бу нарсаларнинг барчаси қонун чегарасида бўлиши лозим. Зотан, қонун халқ фаровонлигини, манфаатларини ҳимоя қилади.

И. А. Каримов халқ фаровонлигини ва манфаатларини тўла ҳисобга олиб, «Республиканинг барча фуқаролари ва юридик шахсларига ташаббус кўрсатиш ва ишбилармонликни ривожлантириш учун, хўжалик фаолиятининг қонун томонидан ман этилмаган барча турларини амалга ошириш учун тенг имкониятлар яратиш» (51-бет) лозимлигини алоҳида таъкидлайди. У ана шу фикрини ривожлантириб, асосий диққат-эътиборни бозор иқтисодиётида соғлом рақобат муҳитини яра-

тишга, меҳнатни рағбатлантиришга қаратади. Шу масалаларни ҳал этиш республика равнақи ва тараққиётини янги босқичга кўтаришда муҳим аҳамият касб этади.

Буниинг учун, олимнинг таъкидлашича, биринчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва улар билан боғлиқ саноат тармоқлари ривожлантирилиши лозим. Бошқача айтганда, иқтисодиётнинг аграр секторини ривожлантириш бозорга ўтиш қийинчиликларини бартараф этишга ёки осонлаштиришга ёрдам беради.

Бутун Ўзбекистон аҳолисининг олтмиш фоизи қишлоқда яшайди ва уларнинг қарийб кўпчилиги деҳқончилик билан шуғулланади. Статистик маълумотларга қараганда, республика миллий даромадининг қирқ тўрт фоиздан кўпроги қишлоқ хўжалигидан келади. Демак, республика қишлоқ хўжалиги давлатимиз таъминотининг асосини ташкил қилади.

Республикаимиз асосий таъминотининг тенг ярмига яқин қисмини етиштираётган қишлоқ аҳолисининг кадр-қимматини жойига қўйиш масаласи Президент диққат марказида туради. Тўғриси айтганда, қишлоқ тўқ бўлса, бутун жумҳуриятимиз тўқ бўлади. Қишлоқ аҳолиси фаровонлиги оширилса, деҳқон шунча рағбат ва кўтаринки руҳ билан меҳнат қилади. Натижада жумҳурият бойлиги ортади, шаҳарликлар дастурхони тўкин бўлади, экспорт ресурслари кўпаяди, маҳсулотлар сифати яхшиланади, саноат хомашёси тўкин бўлади. Шунинг учун аграр масалага муаллиф юксак баҳо бериб, дейди: «Республиканинг бутун аграр сиёсатида ерга эгалик қилиш ҳақидаги масала айниқса муҳимдир» (52- бет).

И. А. Қаримов асосий диққат-эътиборни қишлоқда бозор муносабатларини такомиллаштириш, яхшилаш масаласини тадқиқ этар экан, ёзади: «Қишлоқда бозор муносабатларини ривожлантириш, деҳқонда ернинг эгаси эканлиги туйғусини қайта тиклаш — мерос қила олиш ҳуқуқи асосида ерни абадий фойдаланиш учун бериш йўлидан бориш керак. Энг муҳими, қишлоқ хўжалигини юритишнинг шундай механизмининг яратиш керакки, бу ҳар бир деҳқонга ўз меҳнатининг самараларидан мустақил баҳраманд бўлиш имкониятини берсин. Ана шундагина деҳқон ўзини ҳақиқатан ҳам ернинг чинакам эгаси деб билади» (53- бет).

Ростини айтиш керакки, одамлар ўз шахсий мулкига

нисбатан юксак эътибор билан қарайди, уни асраб-авайлайди, унга нисбатан узоқни кўзлаб муносабатда бўлади. Деҳқон шахсий ерига ота-боболаридан анъана бўлиб қолган усуллар билан ишлов беради, уни сунъий эмас, балки табиий ўғитлар билан озиқлантиради. Ва, ниҳоят, ундан унумли фойдаланади, ерни толиқтирмайди.

Демак, юқорида баён этилган фикр ниҳоятда тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб, у деҳқонларда меҳнат одобини шакллантиришда, ерга нисбатан муносабатини янада яхшилашда муҳим аҳамиятга эгадир. Маълумки, деҳқон умри бўйи ҳалол меҳнат билан яшаган. Унга меҳнати эвазига даромад, меҳнатига лойиқ даромад келса, бас. У ўзининг меҳнатсиз яшаши мумкин эмаслигини яхши тушунади. Зотан, «Меҳнат инсонни уч балодан сақлайди: юрак сиқилишидан, ахлоқий бузилишдан, муҳтожликдан»¹.

Иқтисодчи олим ўша иқтисодий тараққиёт йўли билан бевосита боғлиқ тарбиявий аҳамиятга эга бўлган фикрини янада давом эттириб, шундай ёзади: «Қишлоқ таркибини тубдан қайта кўриб чиқиш керак бўлади. Хўжаликлар хомашёни эмас, балки пахта толаси, уруғлик, қайта ишланган бошқа маҳсулотларни сотишлари керак. Бу меҳнат натижаларидан тўлароқ фойдаланиш, олинган даромадни адолатли тақсимлаш имконини беради. Қишлоқда, биринчи навбатда, ишчи кучлари ортиқча бўлган жойларда кичик мустақил корхоналарнинг кенг тармоқли қайта ишлаш шохобчаларини ташкил этиш зарурдир» (56-бет).

Бу пурмаъно сўзлар замирида қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш борасидаги ғамхўрлик турибди. Бу — биринчидан, иккинчидан, кичик корхоналар деҳқоннинг ўзи етиштирган хомашёдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва ундан келган соф даромаддан ўзи фойдаланиш каби имконият туғилади. Учинчидан, хусусий мулкка нисбатан муносабатнинг шаклланиши юксак даражага кўтарилади. Тўртинчидан, деҳқоннинг янада кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқаришга бўлган қизиқишини, тадбиркорлик, ижодкорлик, ишбилармонлик тафаккурини ривожлантиради. Энг муҳими, қишлоқ хўжалигида ишлатиладиган техникага муносабатни яхшилайти.

¹ Оз-оз ўрганиб доно бўлур. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988, 110-бет.

Унинг умрини узайтиришга ҳаракат қилади. Сувдан тежамкорлик билан фойдаланиш йўллари излаб топади.

Иккинчидан,— дейди олим,— бозор таркибини шакллантиришга ва уни изчил ривожлантиришга ҳар томонлама ёрдам кўрсатилади. Бунда тадбиркорлар ҳуқуқини кафолатлашнинг ҳуқуқий негизини шакллантириш вазифасини юқори поғонага кўтариш таъкидланади.

Тадқиқотда солиқ тизимини тартибга келтириш чуқур ўрганилади. Бунда фақат солиқ олиш эмас, балки солиқ идораси тадбиркорларга молиявий фаолиятга ҳар томонлама ёрдам бериши назарда тутилади. Қолаверса, нарх-навоми сунъий равишда ўстириб юбормасликка, шунингдек соғлом рақобат муҳитини таркиб топтиришга ва яхшилашга эътиборни ошириш масаласи кўндаланг қўйилади. Зотан, бу йўл ва усул бозор таркибини ва бозор тизимини такомиллаштиришга имкон беради.

Учинчидан,— деб таълим беради И. А. Қаримов,— иқтисодиёт барқарор мавжуд бўлган шароитдагина бозорга муваффақиятли ўтиш мумкин. Хўш, барқарор мавжуд шароит деганда нимани тушуниш керак?

— бозорга ўтиш даврида вужудга келган ноқулай вазиятни бартараф этиш йўлини;

— зарур бўлиб қолганда шошилиш, баъзан нооммабоб чора-тадбирлар кўришни;

— ишлаб чиқариш кўрсаткичи ёки ҳажми камайиб кетишининг олдини олишни;

— пул қадрсизланишини тўхтатишни;

— аҳоли турмуш даражаси пасайишининг олдини олишни;

— кам таъминланган оилаларга, нафақахўрларга, талабаларга, ногиронларга муттасил ёрдам бериб туриш ва шу кабиларни тушуниш керак (60- бет).

Юқоридаги вазифалар амалга оширилсагина бозор иқтисодиётига ўтишга барқарор шароит яратилади. Бу нарса халқпарварлик сиёсатининг амалга ошишида муҳим аҳамият касб этади. Қолаверса, халқнинг бозор иқтисодиётига ишонч туйғуларини таркиб топтиришга ёрдам беради.

Шунингдек, «иқтисодиётни барқарорлаштириш — бу бозорни шакллантириш йўлидаги зарурий ва муқаррар босқичдир» (60- бет). Бунда республика бюджетни тақчиллигини иложи борича бартараф этиш, корхона ва ташкилотларга дотация беришни камайтириш, бюджет-

ни кўпинча давлатнинг долзарб эҳтиёжларига сарфлаш, қолаверса, корхоналар ишлаб чиқаришни ривожлантиришга ишлатиш, пул муносабатларини мустақамлаш ва такомиллаштиришга эътиборни кучайтириш лозим. Ички бозорни ҳимоя қилиш давлат аҳамиятига эга вазифа эканини ҳамisha назарда тутиш керак.

Халқни озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш ва бошқа зарур, кечиктириб бўлмайдиган кундалик эҳтиёжларни қондириш, ёшларни иш билан таъминлаш республика иқтисодиётини қайта қуришга самарали таъсир этувчи омиллардир. Бу чора-тадбирлар ўз навбатида жумҳурият аҳолиси онгининг ўсишига, меҳнатга бўлган муносабатни янада яхшилашга кўмаклашади. Шу муҳим масалаларни оғишмай ҳал қилиш тўғрисида И. А. Қаримов ёзади: «Тўртинчидан, Ўзбекистон иқтисодиётининг бир томонлама хомашёвий йўналишига қатъий барҳам бериш республика ички сиёсатининг энг муҳим стратегияси ҳисобланади» (62- бет). Чиндан ҳам фақат хомашё сотиш билан шуғулланиш давлатни ва халқни қашшоқ аҳволга тушириб қўйиши мумкин. Бу халқ хўжалигини бутунлай қайта қуришни тақозо этади.

Президентимиз юқорида зикр қилинган ишларни амалга ошириш ходимлар тайёрлашни жадаллаштиришни талаб қилади, деб таъкидлайди. Айрим соҳаларда, айниқса, техника билан боғлиқ заводларда маҳаллий ходимлар етишмайди. Шунинг учун мамлакат фаровонлигини ошириш ва ички бозор иқтисодиётини ривожлантириш учун кўпроқ маҳаллий ходимлар тайёрлаш зарур. Демак, республикада таълим-тарбияни тўғри йўлга қўйиш биринчи навбатдаги вазифа ҳисобланади.

Бу хусусда И. А. Қаримов шундай ёзади: «Нафақат умумий маълумот ва тарбияни, балки кадрларнинг касбкорга йўналиш олишини, уларни тайёрлаш ва малакасини оширишни ўз ичига олувчи ягона узлуксиз миллий таълим тизимини яратиш вазифаси қўйилмоқда. Бунда Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусиятлари, халқнинг миллий-руҳий турмуш тарзи, таълимда бутун жаҳон ва Шарқ тажрибасининг энг яхши ютуқлари ҳар томонлама эътиборга олиниши керак. Олий ва ўрта махсус таълимнинг бутун тизимини тубдан қайта қуриш, талабалар ўқийдиган мутахассисликлар таркибини жиддий ўзгартириш керак бўлади» (64- бет).

Мутахассис ходимлар тайёрлаш халқ таълими ҳамда олий ва ўрта махсус таълим тизими билан бевосита боғлиқдир. Шу боисдан олим бозор иқтисодиётига ўтишда таълим-тарбиянинг ролига алоҳида аҳамият беради.

Умуман олганда, ёш авлод онгига мустақиллик руҳини сингдириш ва мустақил турмуш йўл-йўриқларини ўргатиш ниҳоятда муҳимдир. Бу иқтисодий-ижтимоий ва маънавий тарбиявий аҳамиятга ҳам эгадир. Шунинг учун мустақил иқтисодий сиёсат ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялашнинг асоси бўлиб қолиши керак. Бу иқтисодий жиҳатдан ҳам, сиёсий жиҳатдан ҳам, маънавий жиҳатдан ҳам янги мустақил Ўзбекистон давлатининг равнақи ва тараққиётида салмоқли ўринни эгаллайди.

III Б О Б.

МУСТАҚИЛЛИК БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ВА ЕШЛАР ТАФАҚҚУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ — БУЮК МАҚСАД

1991 йилгача Ўзбекистон келажаги ҳақида жуда кўп гапириларди. Лекин аллақандай мавҳум, мужмал ва мантиқсиз коммунизм тузуми қурнлажагидан ваъда бериларди. Халқнинг қўл-оёғига эса, тобелик кишанлари урилиб, қуллик панжаралари ортига етакланарди. Бу асл ҳақиқат жимжимадор, ранго-ранг гулларга ўралиб ўта сир тутилди. Аслида, ўша ваъдалар сароб бўлиб, халқ фикрини чалғитиш ва унинг ишончини қозониш учун ўйлаб топилган уйдирмалар экан.

Энг ёмони шундаки, шу уйдирмалар етмиш йил давомида мактабда болалар, ўқув юртларида ёшлар, дастгоҳлар атрофида ёш ишчилар, далаларда ёшу қарилар онгига сингдирилди. Хуллас, таълим-тарбия, мафкура, тарғибот-ташвиқот ишлари фақат шу нарсага қаратилди. Агар шу мафкура ихтиёрий равишда қабул қилинмаса, мажбурий равишда зўрлаб сингдирилди ва ўтказилди. Шунинг учун халқнинг кўпчилик қисми ўша комфирқа ва шўро тузуми мафкурасига бора-бора ишониб қолди, ишонмаган қисми эса турли йўللар билан қирғинбарот қилинди. Натижада одамлар фақат тошшириқни бажарувчи ва ҳеч қандай фикрлаш қобилиятига эга бўлмаган манқуртларга айланишди.

Манқуртлар бугунги кун, келгуси кун ёки ўтмиш ҳақида ўйламайди. Улар эзгулик билан қабиҳлик, диёнат билан хиёнат каби инсон руҳидаги жараёнлар ўртасидаги тафовутларнинг фарқига етмайдилар. Буйруқ берилса, у яхшими-ёмонми, бекаму кўст ортиги билан бажараверади. Манқуртлар халқларнинг нурли келажаги ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмас.

Фикрлаш, ўйлаш ва таҳлил қилиш қобилиятларидан маҳрум кишиларга таъсир қилиш жуда оғир. Улар, айниқса, инсон учун жуда зарур бўлган маънавият, қадрият, эрк, ҳақ-ҳуқуқ деган муқаддас ва мўътабар эҳтиёжларнинг қадрига етолмайдилар.

Шунинг учун 90-йиллар бошига келиб, Ўзбекистон мустақил давлат сифатида эълон қилинган (1991 йил 31 август) дан кейин «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» деган шиор юксак кўтарилди. У ҳар бир ёшу қа-

рининг кўзи олдида машъал каби порлаб турибди. У эллараро, юртаро бугунги кун ва келажак нурини таратиб турибди.

Ўзбекистон мустақилликка эришди. Энди ёш мустақил давлат олдида муҳим вазифа турибди. Бу Ўзбекистон давлатининг пойдеворини янада чуқурроқ қуришдан иборатдир. Худди шу нарсани амалга оширишни бутун ўзбек халқининг, айниқса, ёш авлоднинг иймон-эътиқодига айлантириш лозим. Бунда, албатта, халқ таълими ходимлари зиммасига катта масъулият юкланади.

Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари, мактабгача тарбия муассасалари тарбиячилари ёш авлодни ватанпарварлик, халқпарварлик ва инсонпарварлик руҳида тарбиялаш учун дастлаб ўқув қўлланмаларидан, бошқа турли-туман адабиётлардан ва ҳаёт тажрибаларидан фойдаланадилар. Ўзбекона миллий тарбия анъаналарини шакллантиришда «Авесто» намуналари, Қуръони карим ва Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари, шунингдек имом Муҳаммад ал-Бухорий, имом Исо ат-Термизий, Аз-Замахшарий, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд, Паҳлавон Маҳмуд, Навоий сингари алломаларнинг асарлари муҳим аҳамиятга эгадир.

Маълумки, ҳозирги замон ёш авлодини бугунги кун талаблари асосида тарбиялаш зарур. Бу талаблар техника асрининг ўзига хос хусусиятлари, қарийб бир ярим асрлик қулликдан сўнг эришилган мустақиллик шаклшамойили, бозор иқтисодиётининг муайян босқичлари ва шу кабилар билан боғлиқдир.

Таълим-тарбия ишларини зикр қилинган масалалар билан қўшиб олиб боришда мустақил Ўзбекистон давлатининг биринчи Президенти Ислон Абдуғанневич Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат», «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг», «Буюк мақсад йўлидан огишмайлик», «Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари», «Биздан озод ва обод Ватан қолсин», «Ҳалоллик ва фидойилик — фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин» сингари асарлари методологик жиҳатдан муҳим илмий-педагогик омил бўлиб хизмат қилади. Чунки бу асарлар халқ хўжалигининг барча соҳаларини ўз ичига қамраб олган ва уларда шу соҳалардаги муаммоларни ҳал қилишнинг йўл-йўриқлари ёрқин мисоллар асосида очиб берилган.

1- §. Болаларда Ўзбекистон келажакига ишонч руҳини тарбиялаш

Президентимиз Ўзбекистон келажакига буюк давлат бўлишига қатъий ишонч билдириб, халқни шу йўлдан боришга дадил даъват этяпти. У бу ҳақда шундай дейди: «Бугун диққат қилсак, истиқлол қўлга киритилганидан сўнг биз ўз кучимизга, қудратимизга кўпроқ, ишона бошладик. Шу тўғрисида барчамиз вазминлашиб, ўз қадр-қимматимизни теранроқ англай бошладик»¹. Шу жумлада сермаъно ва сермазмун фалсафий-педагогик фикрлар ўз ифодасини топган.

Кимки бошлаган ишини ишонч билан давом эттирса, шу жараёнда учрайдиган қийинчиликларга дош бериб, уларни бартараф қилолса, ижобий натижаларга эришиши шубҳасиздир. Шунинг учун китоб муаллифи имкониётлари куч-қудратга ишонч руҳини юксалтиришга алоҳида эътибор берган. Тўғрисида айтганда, ўзбек халқи тобелик ва мутелик пайтида миллий қадриятларнинг қайта тикланишига, иқтисодий, сиёсий ва маданий эркинликка эришишига деярли ишонч қолмаган эди. Бу орзулар орзулигича қолиб кетаётганди. Мустақиллик қарор топгандан кейин халқ дунёқарашида кескин ўзгаришлар рўй берди, буюк келажак сари барча соҳаларда дадил қадамлар қўйила бошланди. Педагогика тили билан айтганда, халқ ишонч одобини эгаллашга интила бошлади.

Болаларда ишонч одобини тарбиялаш унинг ўқишларида, шахсий ҳаётида, келгуси иш фаолиятида, жамоа орасида қатъий ҳаракат қилишида катта аҳамиятга эга. Дарвоқе, ишонч бўлмаган кишида қатъийлик бўлмайди. Қатъийлик ва ишонч бўлмаса, бошланган ҳар қандай иш самара бермайди. «Ўзбекистон — келажак буюк давлат» деган жумлада шу теран фикр ўз ифодасини топган.

Маълумки, бола «ўзингга ишон, бошқаларга ишон» деган шунчаки гап билан шу насиҳатга амал қилавермайди. Мақсадига эришиш учун боланинг ҳис ва туйғуларига таъсир қила билиш лозим. Ҳозирги кунда нафақат болалар, балки катталарнинг ҳам ҳис-туйғуларини шакллантириш зарур. Бусиз онгни ўстириш, дунё-

¹ Қаримов И. А. Ўзбекистон — келажак буюк давлат. Т., «Ўзбекистон», 1992, 4—5-бетлар. (Кейинги кўчирмаларда қавс ичиде фақат шу китоб саҳифаси кўрсатилади.)

қарашни шакллантириш, бировни келажак сари онгли равишда эргаштириш қийин. Муаллиф бундай дейди: «Истиқлол туфайли кишиларимизнинг Ватанга, она заминга меҳрли муносабати шаклланиб борапти. Шунини очиқ айтишимиз зарур: илгари бутун собиқ СССР харитасини қамраб олган ватан туйғусини онгимизга сингдириш тамойили кучли эди.

Бугун эса Ватанимиз муайян чегара ва қиёфа касб этди» (4-бет).

Ҳар бир онгли кишида Ватан ва муқаддас заминдан фахрланиш туйғуси мавжуд. Уни ривожлантириш, шакллантириш ва ёш авлодни миллий қадриятлар асосида тўғри тарбиялаш муҳим вазифадир. Муаллиф шу нарсани кўзда тутаяпти. Болаларда Ватан туйғусини тарбиялашда унинг ўтмиши: маданият тарихи, чегараси, муайян даврлардаги мавқеи, ота-боболаримизнинг жаҳон фан ва маданияти соҳасидаги ўрни ҳақида маълумот бериш муҳим аҳамиятга эга. Ана шундагина «Бугун Ватаннинг ҳар бир асл фарзанди ўзини ота юртининг ажралмас бўлаги деб ҳис этади ва бундан фахрланади» (4-бет). Бу вазифани кўпроқ тарих ва жўроғофия дарсларида бажариш қулай.

Муаллиф ишонч ҳақидаги фикрларини тобора ривожлантириб боради. У ишониш, ишонтириш ва шунга олиб келувчи омиллардан сабоқ беради. «Таъкид этнш лозим бўлган яна бир жиҳат борки, бу—танланган йўлга ишончимиз. Бу — халқнинг улуғ мақсадимизга ишонгани» (5-бет). Асарда ишончга қуруқ ваъдалар билан эмас, балки аниқ режа ва амалий ишлар орқали эришиш мумкинлиги уқтирилади. Қишлоқ жойларида кишиларга экиш учун томорқа бериш, уй-жой қуриш учун ер ажратиш, аҳолини газ, сув билан таъминлаш каби қатор амалий ишлар болаларнинг кўз олдида содир бўлиб турибди. Шаҳар жойларда уйларнинг, катта-кичик корхоналарнинг ва шу кабиларнинг хусусийлаштирилиши, хусусий савдо-тижорат ишларига кенг йўл очилиши ва ҳоказолар ёшлар тарбиясига ижобий таъсир ўтказиши табиий.

И. Каримов ўзбек халқининг миллий бойлиги — пахта ҳақидаги тўлақонли фикрлари билан ўртоқлашар экан, улар Ўзбекистон давлатининг мустақилликка эришиши биланоқ тўғридан-тўғри амалиётга татбиқ этилганини алоҳида таъкидлайди. «...Ўзбек пахтасини кимдир қаёққадир олиб бориб, қайсидир нархда кимгадир сотиш пайда бўларди. Бир эътибор беринг-а, қанчалар мав-

ҳум бу гаплар! «Кимдир», «қайсидир», «қайсидир», «кимгадир» ва «қайсидир» — яқин ўтмишда биз гувоҳ бўлган савдолар ана шу сўзларда ўз ифодасини топган эди. Биз меҳнатимиз мевасидан ўзимиз баҳраманд бўлолмасдик» (6-бет).

Пахта Ўзбекистон ерларида экиларди, ўстириларди, қанча-қанча машаққатли меҳнатлар эвазига мўл ҳосил олиларди, ҳатто чигитдан ажратилиб, соф тола ҳолатига келтириларди. Кейин эса ўша «кимдир» унга эгалик қиларди. Асл меҳнаткаш эса олиш-сотиш, умуман хўжайинлик қилиш ҳуқуқидан маҳрум эди. Шу ҳақда гап очиш мумкин эмасди. Қим гап очса, унинг пешонасига «миллатчи», «халқ душмани» сингари қора ёрлиқлар ёпиштирилиб, исталган жазолар қўлланиларди. Бу офат одамлар руҳиятига, маънавиятига шундай таъсир қилардики, уларда келажакка, ҳақиқатга ишонч руҳи йўқоларди. Энди эса ўзбек халқи ўз пахтасидан ва бошқа бойликларидан қандай фойдаланса, бу унинг ўз ихтиёрида эканига ишонч ҳосил бўлмоқда. Бу ошкора далил келажакка умид боғлаш мумкинлиги ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилди. Бу — биринчидан.

Иккинчидан, «Ҳаётимизда бўлаётган ўзгаришларнинг илдири халқимизнинг маънавий уйғонишидир. Она тилимизнинг азалий ҳақ-ҳуқуқлари тиклангани, ҳақиқий ўзбекона урф-одатларимизнинг ҳаётдан ўрин олаётгани, қадриятларимизнинг ўз ўрнини топаётгани ҳам одамлар кайфиятига ижобий таъсир кўрсатмоқда» (6—7-бетлар). Яқин-яқингача бирор киши ишга кирмоқчи бўлса, аризани русча ёзарди, варақалар ўша тилда тўлғазиларди. Ёки бирор идора ёхуд ташкилотга ниманидир сўраб аризани рус тилида ёзишга мажбур эди. Агар у тилни билмаса, кимларгадир пул бериб, ортиқча харажат қилиб ариза ёздиришга мажбур бўлгани сир эмас. Мустақиллик муносабати билан ўзбек тилига давлат мақоми берилди. Бу тарихий ва адолатли тадбир авваламбор ўзбек халқини маънавий жиҳатдан руҳини кўтарди, қолаверса, таржималар учун ортиқча харажатлардан озод қилди. Бошқача айтганда, халқ ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан манфаатдор бўлди.

Муаллиф беқиёс тарбиявий аҳамиятга молик бўлган миллий қадриятларни тиклаш ва юксалтириш тўғрисидаги адолатли фикрларини ўртага ташлаган. У «Наврўз тиклангани, ҳайитлар тиклангани жуда савобли ишлар бўлди» дея қониқниш ва фахр-ифтихор билан гапи-

ради. Қуръони карим ва Муҳаммад пайғамбаримиз ҳадисларида халқни биргалашиб, дўстлашиб яшашга чақирилади. Чунончи, Қуръони каримда Фуссилат сура-сининг 15-оятда шундай дейилади: «Бас, (Эй Муҳаммад), мана шунинг учун яъни аввалги қавмлар фирқа-фирқа бўлиб кетганлари сабабли йўлдан озганлари учун (Сиз ўз умматларингизни бирлик — иттифоққа) даъват қилинг ва ўзингизга буюрилгани янглиғ Тўғри йўлда бўлнинг ҳамда уларнинг (мушрикларнинг) ҳавойи нафсларига эргашманг! Айтинг: «Мен Оллоҳ нозил қилган ҳар бир Китобга иймон келтирдим ва сизларнинг ўртангизда (мендан сўраб келган муаммоларингизни ҳал этишда) адолат қилишга амр этилдим. Оллоҳ Парвардигоримиз ва Парвардигорингиздир. Бизларнинг амалларимиз ўзимиз учун, сизларнинг амалларингиз ўзларингиз учундир. Бизлар билан сизларнинг ўртангизда бирон жанжал йўқдир. Оллоҳ (қиёмат Кунда) барчамизни жамлар ва ёлғиз Унга қайтиш бордир».

Дейлик, Наврўз — бирдамлик, ҳамдамлик, дўст-иноқлик, биродарлик, қолаверса миллий янги йил байрами. У хушчақчақлик билан ўтади, тансиқ таом — сумалак пиширилади, ўйин-кулги авжида бўлади. Шу байрамга келиб, эски гиналар унутилади, йил давомида икки киши ўртасида нифоқ чиққан бўлса, улар дўстлашади.

Қурбон ҳайит ва Рўза ҳайит маросимларида ҳам халқ бир жойга тўпланиб, ота-боболарни эслашади, улар шаънига дуо ўқилади. Одамлар бир-бирлари билан дардлашади, бир-бирининг кўнглини кўтаради. Уша байрам ва маросимлар беқиёс тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Энг асосийси, бирдамлик, ҳамдамлик, биродарлик, тинчлик, дўстлик ўша байрам ва маросимларнинг туб негизидир. И. Қаримовнинг «... жумҳуриятимизда бугунги энг катта бойликни — тинчликни барқарор этишга» (7-бет) асосий кучни йўналтираётгани барчага аён.

Халқимизда «Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака кўтарилади» деган нақл бор. Бунга халқимизнинг ўзи гувоҳ бўлиб турибди. Кавказ, Озарбайжон, Тожикистондаги ноҳус воқеалар, уруш-жанжаллар ёмон оқибатларга олиб бораётгани маълум. Асарда қандай йўл билан бўлмасин, юртда тинчликни қарор топтириш ҳақидаги тарбиявий ўғит ва йўлланмалар ўз ифодасини топган. Ҳар бир дарса синфдан ташқари барча тадбирларда шу олижаноб ғоя, тинчликсеварлик сиёсати

болалар онгига сингдирилиши лозим. Зотан, тинчликсиз ҳеч нарсага эришиб бўлмайди.

Ўзбекистон мустақилликка эришиш арафасида ва ундан кейин бир неча ойлар давомида мамлакатимиз ичкарисида нотинчликка дахлдор айрим нохушликлар бўлиб турди. Воқеалар ва ҳодисалар ҳақидаги турли маълумотларни жамлаб, уларни атрофлича таҳлил қилиб, ўша айрим безориликларни баъзи муккасидан кетган шуҳратпарастлар, амалпарастлар уюштирганига қаноат ҳосил қилдик. Улар гўё асл ватанпарвар, халқпарвар сифатида майдонга чиқдилар-у, энг улуғ амални эгаллаш каби мақсадига эришолмагач, ўзларининг муккасидан кетган порахўр, товламачи эканликларини, шунингдек баъзилари эса халқ мулкани ўзлаштириб юрганини, Ватанни шуҳрат, амал ва мол-мулк олдида «сариқ чақага» олмасликларини эл-юртга ошкор қилиб қўйдилар. Қолаверса, эндигина туғилган мустақил юрт равнақиға баҳоли қудрат ёрдам бериш ўрниға, ўзларини четға олдилар. Бундай кимсаларни янги туғилган чақалоғини ахлатхонаға улоқтириб, кўздан ғойиб бўлган «она»ларға қиёслаш мумкин, холос.

Эл-юртда нотинчлик, қарама-қаршилик кайфиятларини, айрим низоларни туғдирган кимсалар ҳам ўшалар эканини давр ва вақт кўрсатди. 1991—92-йилларда янги туғилган давлатимиз ва унинг ҳудудида тинчликни сақлаш энг муҳим вазифа бўлиб қолган эди. «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» китоби муаллифининг саъй-ҳаракати, донолиги туфайли ўша долзарб ва қийин муаммо ҳал этилди. Шунинг учун муаллиф «биз жумҳуриятимизда бугунги энг катта бойликни — тинчликни барқарор этишға эришдик» деб фахрланади. Шу муаммонинг ҳал этилиши бутун ўзбек халқининг фахридир.

И. Қаримовнинг тинчлик сиёсатини нафақат ўз халқимиз, қолаверса бутун жаҳон халқи ва мамлакатлари тан олди. Умуман олганда, тинчликни ҳимоя қилиш, унинг тантанаси учун кураш туйғусини болалар онгига сингдириши халқ таълими ходимларининг биринчи галдаги вазифаларидан ҳисобланади. Бу вазифани амалға оширишда муаллифнинг тинчлик ҳақидаги фикрлари қўлланма ва йўлланма бўлиб хизмат қилди ва бундан кейин ҳам хизмат қилади.

Асарда педагогик фикрлар, ҳал қилиниши лозим бўлган масалалар ойдинлаша боради. Муаллиф ёзади: «Мус-

тақилликнинг олий мақсади — ўзбек халқининг иззатини жойига қўйиш.

Биз яхши англаймизки, ўз иззати ва қадрини билган инсон миллат ажратмайди» (8-бет). Бу пурмаъно фикрлар эндигина туғилган давлат учун сув билан ҳаво каби жуда зарурдир.

Алпон-талпон юраётган гўдакни тўғри ва равон юришга ўргатиш ёки биринчи марта чиқаётган гўдак тишларининг текис, чиройли ривожланиши тўғрисида ғам-хўрлик қилиш ва шу қабилар ота-онанинг муҳим вази-фаси. Муаллиф юқоридаги сўзлари орқали ёш давлатимиз фуқароларига байналмилалчиликнинг нақадар юксак инсоний туйғу эканидан сабоқ берапти.

Мусулмон дунёсининг муқаддас китоби Қуръони каримда ва Муҳаммад пайғамбаримиз ҳадисларида ҳам миллат ажратиш гуноҳи азим экани қайта-қайта уқтирилади. Муҳаммад алайҳиссаломнинг ахлоқ-одобга оид Ҳадисларида шундай дейилади: «Қимки мусулмон мамлакатда яшовчи бошқа динга мансуб кишини ҳақорат қилса, қиёмат куни ўтдан ясалган қамчи билан урилади»¹. Бу ерда миллат ажратиш азалдан мусулмон ва ислом ақидаларига ётлиги, қолаверса, байналмилал тарбиянинг муҳим ўрин тутгани алоҳида таъкидланган. Демак, муаллифнинг байналмилал тарбияга оид сўзлари ҳақли равишда давлат миқёсида ҳал қилиниши зарур бўлган даражага кўтарилди. Буни халқимиз қўллаб-қувватлади.

Муаллиф муборак фикрларини изчил равишда ривожлантириб боради. Маълумки, мамлакатда тинчлик, дўстлик, байналмилал тарбияни меҳр-оқибат билан боғлиқ тушунчаларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Шу маънода у асоссиз равишда бадном этилган миллат вакилларининг обрў-эътиборини тиклаш масаласини кўндаланг қўяди. Мусулмончиликнинг ўлган кишилар ёмонми, яхшими, улар қабрига тош отилмайди, деган мўътабар ҳикмати борки, И. Қаримов бунга алоҳида эътибор берган.

Ўзбек халқи фаровонлиги, унинг маданияти равнақи учун бор кучини сарф этган бир улуғ зот бор эдики, у оламдан ўтгандан сўнг қабрига, руҳига тош отувчилар кўпайиб қолган эди. Натижада Шароф Рашидов

¹ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари, Т., «Фан» нашриёти, 1990, 152-бет.

номи бадном қилинди. Балчиққа отилган шу тиллани артиб, тозалаб жойига қўйган улуғ зот «Ўзбекистон— келажаги буюк давлат» китобининг муаллифи бўлди.

Синфхоналарда, синфдан ташқари ишларда меҳр-оқибат, қадрият, эътиқод билан боғлиқ мавзуларни ўтганда худди шу далиллар таҳлил қилинса, таълим-тарбия самараси ошади, албатта. Муаллифнинг меҳр-оқибат ҳақидаги назарий-педагогик фикрлари бошқа мисоллар билан ҳам далилланиши мумкин. Чунончи, миллий ақидаларни ўзида тўла мужассам қилган инсон, даврнинг нозик бўлишига қарамай Хоразм, Андижон, Самарқанд вилоятларида миллий қадриятларни тиклашда фидойилик кўрсатган, Ал-Хоразмий, Огаҳий, Беруний, Аваз Утар, Бобур, шунингдек қатор бахшилар номларини абадийлаштиришда эҳтиётлик билан иш кўрган ўзбекнинг ажойиб фарзанди Бектош Раҳимовнинг бошдан кечирган оғир саргузаштларини ҳикоя қилиб бериш жуда ўринли бўлади. Ва, ниҳоят, адолат ва ҳақиқат мустақиллик туфайли қарор топди, Бектош Раҳимов қадри тикланди, ҳурмати жойига қўйилди. Бу мустақил Ўзбекистон давлати олиб бораётган меҳр-оқибат хусусидаги сиёсати ҳамда шу ҳақидаги Президент фикрларининг тантанасидир.

Таҳлил қилинган илмий-назарий, илмий-педагогик, фалсафий-педагогик қарашлар, фикрлар «биз ўзимизнинг истиқлол ва тараққиёт йўлимизни танлаб олдик, бу эса Ўзбекистоннинг қатъий йўлидир» (9-бет) дейишга тўла асос бўлади. Зотан, инсон, умуман халқ мустақилликнинг маънавий жиҳатларини ўз қалбида акс эттириши лозим. Шунингдек, маънавий-маданий қашшоқ халқ халқ сифатида шаклланиши мумкин эмас. Ҳар бир муаллим, ҳар бир тарбиячи бунга ҳеч қачон ёдидан чиқармасдан фаолият кўрсатиши керак.

Мактабларда ўқувчиларга, ўрта махсус билим юрларида тингловчиларга, олий ўқув юрларида талабаларга берилаётган назарий билим маҳаллий мисоллар, ёшлар атрофида, яъни кўз ўнгида содир бўлаётган воқеа ва ҳодисалар таҳлили ёрдамида берилса, ўргатилса, у тез ва пухтароқ эгалланади. Муаллиф илгари сурган илмий-педагогик ғояларни ёшлар онгига сингдиришда, бизнингча, худди шу ақидага амал қилиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

2- §. Уқувчиларда янгича моддий ва иқтисодий фаровонлик ҳақидаги туйғуларни тарбиялаш

Президентимиз Ўзбекистон келажаги буюк давлат экани ҳақида таълимот берар экан, у халқ ва давлат равнақи ҳамда фаровонлигининг мазмуни, иқтисодий қирраларини назардан қочирмайди. Зотан, халқ ва давлат бойлиги унинг халққаро миқёсдаги мавқеини белгилаб беради.

Агар одам оч бўлса, унга табиики, ҳеч нарса ёқмайди. Шунинг учун у қорнини тўйғазиш тўғрисида дастлаб ўзи ҳаракат қилиши ва унга давлат ёрдамлашиши (шарт-шароит яратиш борасида) керак. Бунда виждонан меҳнат қилиш, ишбилармонлик ва тадбиркорлик муҳим аҳамият касб этади. Шу фикр бутун бошли халққа ҳам тегишли.

Деҳқон ўз жамоа хўжалигида, чорвадор ўз фермасида, ишчи завод ва фабрикасида, муаллим ўз таълим-тарбия муассасасида, хуллас, ҳар бир инсон ўз ўрнида сидқидилдан меҳнат қилиши лозим. Бу билан у энг аввало ўз оиласи, кейин жамоаси ва давлат бойлигини оширади. Натижада бозорларда мўл-тўкинчилик, хусусий ва давлат дўконларида ҳамма нарса сероб бўлади. Бу нарх-навонинг пасайишига олиб келади ва охир-оқибат халқ фаровонлиги тобора яхшилана боради.

И. Каримов худди шу нарсани назарда тутиб, бозор иқтисодиётига ўтиш ва бозор муносабатларини тўғри йўлга қўйишни халқнинг моддий-маиший аҳволини яхшилаш йўл-йўриқларидан бири сифатида қарайди. Бозор иқтисодиётининг асосий шарти фуқаролар билан корхоналар ташаббускорлиги ва тадбиркорлигига тенг ва кенг имконият яратишдир. Муаллиф ёзади: «Бозор муносабатларини босқичма-босқич ривожлантириш таъминланмоқда. Мулкчиликнинг хилма-хил шакллари вужудга келтириш, рақобатни авж олдириш, бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик усуллари қатъиян воз кечиш, иқтисодий омиллар ва воситаларни кенг жорий этиш бозор муносабатларининг ўзагидир» (10-бет).

Бозор иқтисодиётига ўтишда, маълумки, банк тизими, миллий банк ва тижорат банклари, айрим мулкларни давлат тасарруфидан чиқариб хусусийлаштириш, кооперативлар ташкил қилиш муҳим босқичлар ҳисобланади. Шу ишларни оғишмай амалга ошириш-

нинг, ҳаётга татбиқ этишнинг тарбиявий аҳамияти жуда катта. Чунки бозор иқтисодиёти даврида хусусан, келажакда халқнинг ўз хусусий мулкига эга бўлишга, ундан истаган қулай мақсадларда фойдаланиш имкониятига эга бўлишга ишончи орта боради. Бу ҳолат ва вазият давлат халқ хўжалигининг ҳар томонлама тезкор ривожланишига ёрдам беради.

Маълумки, бутун Ўзбекистон халқини озиқ-овқат, мева-сабзавот ва полиз маҳсулотлари билан таъминлашда қишлоқ хўжалик ходимлари, яъни деҳқонлару чорвадорлар муҳим ўрин тутаяди. Шунинг учун И. Каримов мазкур асарда қишлоқ муаммоларига асосий диққат-эътиборни қаратади. Унинг «Қишлоқ миллий бойлигимизнинг муҳим манбаидир» (20-бет) деган сўзлари шу фикримизнинг ёрқин далилидир.

Асарда мамлакатнинг барча соҳалар бўйича иқтисодий раўнақи, ижтимоий турмуш даражаси, халқнинг фаровонлиги, мамлакат тараққиёти ва ривожланиши қишлоқ хўжалигида эришилаётган ютуқлар билан бевосита боғлиқлиги алоҳида таъкидланади.

Муаллиф тўғри эътироф этганидек, қишлоқ шундай оғир ва мураккаб соҳаки, унга «давлат томонидан ёрдам берилмаса, унинг оёққа туриши амримаҳол» (21-бет). Мамлакатимиз бозорларининг ободлиги, халқ дастурхонининг тўла-тўқинлиги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан боғлиқдир, албатта.

Муаллиф: «Иқтисодиётнинг деҳқончилик соҳасида ҳам бозор муносабатлари тобора авж олиб бормоқда» (11—12-бетлар) деб ёзади. Деҳқонларга томорқа майдонлари беришни кўпроқ амалга ошириш, чорвадорларга фермер хўжалиқларини ташкил этиш ва ривожлантиришда ёрдам бериш умумдавлат аҳамиятига эгадир. Бу масалаларнинг ҳал этилиши нафақат катталар ўртасида, балки ёшлар тарбиясида ҳам салмоқли ўрин эгаллайди.

Дейлик, бир оила ўнта қорамол олиб кичик фермер хўжалиги ташкил қилди. Оила бошлиғи қорамолларни яхши боқиб, кўпроқ насл етиштириш — сонини ошириш, кўпроқ сут ва гўшт маҳсулотлари етиштириб сотиш ва фойда орттиришга ҳаракат қилади. Бу ўз навбатида ишчи кучи ва меҳнат унвдорлигини талаб этади. Натижада, фермер оиладаги ҳар бир кишининг кучидан тўғри фойдаланиш чораларини кўради. Мактабда ўқиётган болаларини ҳам кучига яраша меҳнатга

жалб этади. У кўча-кўйда бекор юрмай, дарсдан бўш вақтларида фойдали иш билан машғул бўлади. Бу болада меҳнатга бўлган ижобий муносабатни шакллантиради. Бу — биринчидан. Иккинчидан, бола оилада мўл-кўлчилик яратиш сирларини ўрганади. Ва, ниҳоят, аста-секин унда оила тебратиш малакалари ошиб, бу борада муайян кўникмалар ҳосил бўла боради.

Демак, қишлоқ жойларида бозор муносабатларини тезкорлик билан амалга ошириш оиланинг моддий фаровонлиги ва маънавий-тарбиявий камолотида муҳим аҳамият касб этади. Лекин бу ишни тўғри ва оқилона ташкил қилиш билан бевосита боғлиқ.

Мазкур асарда деҳқонларга томорқа ерларини кўпроқ ажратишга диққат-эътибор қаратилган. Бунинг иқтисодий ва тарбиявий манфаати катта. Ҳамма гап шу назарий-пльмий фикрларни тўғри тушуниб, ҳаётга оқилона татбиқ этишда.

Дейлик, бир оилага бир гектар ер ажратиб берилди. Ҳақиқий деҳқон ундан тўғри фойдаланиш йўллари биледи. У бир қарич ерни ҳам бекор қолдирмайди. Халқ учун керакли маҳсулот етиштиришга ҳаракат қилади. Аввало, у ерни тўйдириш тадбирини кўради. Кейин у шахсий хўжалиги ва бозорда тезроқ ўтадиган сабзавот ва полиз маҳсулотларини етиштиради. Деҳқон ўша еридан бир йилда икки марта, иложи бўлса, уч марта ҳосил етиштириш сирларини излаб топади. Рамзий қилиб айтганда, у доимо ер билан «мулоқотда» бўлади. Буларнинг замирида яна меҳнат турибди. Илгари кўчада бекорга копток тепиб юрган ёки ишсиз қолиб, безорилик қилиб юрган болаларни ота-оналар мажбурий равишда фойдали меҳнатга жалб қилишади. Бу тадбир туфайли қишлоқда майда безорилик, майда ўғирлик, ахлоқсизлик сингари тарбиямиз анъаналарига ёт бўлган унсурлар тобора камайиб, йўқолиб боради.

Хуллас, вилоят, туман ҳокимиятларида мафкура билан шуғулланувчи ходимлар, халқ таълими ходимлари, мактаб ўқитувчи ва тарбиячилари бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида тарғибот ва ташвиқот ишлари билан фаол шуғулланишлари лозим. Лекин улар дастлаб муаллифнинг китобида ифода этилган фикрларни тўғри таҳлил ва талқин қилишлари, маҳаллий шарт-шароит билан тўғри боғлай билишлари керак. Иш ёки хизмат хоналарида савлат тўкиб ўтириш билан иш битмайди.

Президентимиз ташқи иқтисодий алоқалар ва улар-

нинг натпжаларига, уларни эркинлаштириш чора-тад-бирларини амалга оширишга эътиборни қаратди. Унинг диққат марказида хорижий сармоя ёрдами ва иштирокида қўшма корхоналар ташкил қилиш туради. Бунда ҳам маҳаллий халқ назарда тутилади. Қурилган қўшма корхона маҳсулотидан, яъни ишлаб чиқарилган нарсалардан аввало шу ерлик халқ манфаатдор бўлади, халқ иш билан таъминланади, яна қўшимча даромад ўзида қолади.

Мактабларда ташқи иқтисодий алоқалар, муносабатлар, ташқи бозор муносабатлари, уларнинг шакл ва мазмуни тўғрисида муайян таълим-тарбия ишларини олиб бориш долзарб масаладир. Бунда ўқувчиларнинг диққат-эътиборини биринчи галда чет тилларни қунт билан ўрганиш, қолаверса ўша халқ тарихи, маданияти билан яқиндан танишишга қаратиш лозим. Чунки бу билимлар келажакда шу болалар ичидан етишиб чиққан ишбилармон ва тадбиркорлар фаолиятида муҳим омил бўлиб хизмат қилиши аниқ.

Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ташқи ва ички бозор муносабатларини муваффақиятли амалга оширишдан халқ ҳам, давлат ҳам манфаат кўради. Бошқача айтганда, давлат хазинаси бойиса, унинг имкониятлари ошади. Муаллиф ёзади: «... давлат имкониятлари ҳисобидан одамларни, айниқса, аҳолининг ижтимоий-ночор табақалари: етим-есирлар, болалар, ўқувчилар, нафақачилар, ногиронларни, ёлғиз оналар ва камбағал оилаларни ижтимоий жиҳатдан муҳофаза қилиш бўйича олдиндан чоралар кўриб борилмоқда» (13-бет).

Бошланғич синф ўқувчиларига бепул нонушта бериш, ўрта махсус ва олий ўқув юртлири талабаларига ғамхўрлик қилиб, уларнинг талабалик нафақаларини тобора ошириб бориш, нафақачилар, меҳнат ва уруш ногиронларининг нафақаларини изчил ошириш, ёши ўн саккизга тўлмаган болаларга нафақалар бериш ва шу кабилар давлат хазинасидан чиқади. Бу ўринда бозор иқтисодий муносабатларини янада такомиллаштириш лозимлигини таъкидлаш керак. Худди шу нарсаларни таълим-тарбия жараёнида ўқувчилар онгига сингдириш давлат бойлигини оширишга бўлган ижобий ва онгли муносабатни таркиб топтиришда, шакллантиришда етакчи аҳамиятга эга бўлади.

Асарда Ўзбекистоннинг жаҳон валюта фондига, жаҳон банкига, Европа қайта тиклаш ва ривожлантириш

банкига қабул қилингани, республикамизда жаҳон банкининг доимий ваколатхонаси иш бошлагани ҳақида фикр юритиладн. Худди шу ютуқларни, шунингдек, Ўзбекистонни бутун дунё давлат сифатида тан олаётгани, Тошкентда жаҳон мамлакатлари элчихоналари ва ваколатхоналари очилгани ва очилаётганини болаларга етказиш уларда фикрлаш туйғуларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Биз авлодни ватанининг обрў-эътиборидан, давлат ва ҳукумат юритаётган сиёсатдан қониқиш ва ундан ифтихор қилиш туйғуларини тарбиялашни назарда тутаётирмиз. Зотан, фахрланиш, ифтихор туйғуларини тарбиялаш ёш авлоднинг келажак эгаси бўлишга ишончини ошириш учун ниҳоятда зарурдир.

Ўзбекистон мустақил бўлиб чиққанига атиги уч йилдан ошди. Бунн рамзий маънода уч ёшли гўдакка қиёслаш мумкин. Бошқача айтганда, у катта оиладан ажралиб чиққан ёш оиладир. Уни дарҳол ҳамма нарса билан таъминлаш, бус-бутун қилиш ҳам моддий жиҳатдан, ҳам оила юритиш ва бошқариш тажрибаси жиҳатидан асло мумкин эмас. Оила хўжалигини оёққа турғизиш учун тинимсиз меҳнат қилиш, тadbиркорлик керак. Худди шунингдек, Ўзбекистондек катта давлатни қисқа вақт ичида ҳар томонлама ривожлантириб бўлмаслиги табиий ҳол. И. Каримов «Бор ҳақиқат шундан иборатки, биз ҳамма ишга бир вақтнинг ўзида, бир йўла киришишга, муаммоларнинг ҳаммасини бирваракай ечишга ҳозирча қодир эмасмиз» (20-бет), дея бор ҳақиқатни очиқ-ойдин айтади. Ҳақиқатни тан олиш, уни халққа яширмай-нетмай рўй-рост айтиш киши руҳиятга яхши таъсир қилади.

Шундай одамлар учрайдики, улар ҳаёт ва турмушдаги айрим камчиликлар, етишмовчиликлар ва қийинчиликларни рўкач қилиб, Ўзбекистон келажакига шубҳа билан қарайдилар ва халқни улуг йўлдан чалғитмоқчи бўладилар. Бундай қараш ва фаолиятни ватанпарварлик, халқпарварлик, мустақиллик ва истиқлол билан йўғрилган ақидаларга зид иш юритиш деб баҳолаш керак. Муаллифнинг юқоридаги фикри бундай қарашларнинг зарарли эканини фош этишга хизмат этади.

Зиёлилар доимий равишда бузғунчиликларга, риёкорликларга қарши изчил кураш олиб боришлари жараёнида муаллифнинг зикр қилинган ҳақиқатга тўла

фикрларидан кенг фойдаланишларини тавсия этамиз.

Муаллиф асосий эътиборни халқнинг ижтимоий ночор қисмига қаратган. Жумладан, у шундай ёзади: «Яна бир ниҳоятда муҳим ишимиз — аҳолининг ижтимоий ночор табақаларини ҳимоя қилиш» (22-бет). Бунинг тарбиявий аҳамияти беқиёс. Чунки бунда халқ мустақил мамлакатда етиштирилган барча маҳсулотларга ўзи хўжайин бўлиши, улардан келган фойданинг барчаси ўзига қолиши ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилади. Асарда халқнинг турмуш даражасини ҳар қандай қийинчиликлардан ҳимоя қилиш ва пасайтирмаслик ҳақида қайғуриш ғояси илгари сурилади. Айниқса, шу нарсани қатъий қонун билан ҳуқуқий ҳужжатлар асосида кафолатлаш масаласини қўяди.

Китобда шу масала нафақат кўндаланг қўйилади, балки уни ҳал қилиш йўл-йўриқлари аниқ-равшан кўрсатилади. Чунончи, унда шундай дейилади: «... нафақа билан таъминлаш, талабаларга, кўп болали ва камбағал оилаларга ҳақ тўлаш тизимида уларнинг турмуш даражаси бюджет воситаси ва давлат кафолатлари орқали ҳам, турли хайрия жамғармалари, корхоналар, ташкилотлар ва хўжаликларнинг жамғармалари орқали ҳам сақлаб турилиши, уларга мадад берилиши мустақамлаб қўйилиши лозим (23-бет).

Шу фикрлар асосида қабул қилинган ҳукумат қарорлари, чиқарилган фармонлар одамларнинг меҳнатга бўлган муносабатини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда. Агар кексалар моддий жиҳатдан таъминланса, уларнинг фарзандларида унумли меҳнат қилишга қизиқиш ортади, кўп болали оилаларга давлат ёки тегишли корхона ва ташкилотлар томонидан ёрдам берилса, шу оилада ишловчи кишиларнинг меҳнатга рағбати ошади, камбағалларни бир оз таъминлаш, уларга кўмаклашиб туриш одамларнинг инсонпарварлик қарашларини ўстиради. Хуллас, И. А. Қаримов юқоридаги фикрлари ва амалий тадбирлари орқали халқнинг меҳнатпарварлик, инсонпарварлик тарбиясига эътибор беришни назарда тутяпти.

Шунингдек, бу ерда муаллиф инсонларнинг маънавий камолотига эришиш ҳақида қайғурганлиги равшан кўриниб турибди. Зотан, маънавий баркамол инсон ҳаёт ва турмушга оқилона ёндошади. У меҳнат қилар экан, аввало ўз эҳтиёжларини, қолаверса қўни-қўшнилари, маҳалладошлари, эл-элати эҳтиёжларини қондириш ҳақи-

да ўйлайди. Бу эса мамлакатимиз эндигина мустақилликка эришган дастлабки даврларда муҳимдир. Хуллас, ҳар бир фуқарода ҳуқуқий давлатнинг муносиб аъзоси бўлиш иштиёқи шаклланади.

Муаллиф маънавий қадриятларни тиклаш, ёшлар ҳақида фикр юритар экан, бу соҳадан ҳар қандай шароитда ҳам маблағни тежаш мумкин эмаслиги, аксинча кўпроқ маблағ ажратиш муҳимлигини қайта-қайта уқтиради. У: «Биз учун тарихий, маданий, умуман маънавий қадриятлар халқимизнинг руҳини баланд сақлаш, ёш авлодни тарбиялаш энг асосий вазифа бўлиб қолиши керак ва бу соҳалар ҳисобидан маблағларни тежай олмаймиз» (23-бет), дейди.

Маълумки, мустақилликнинг дастлабки йилларида моддий ва иқтисодий қийинчиликка дуч келинди. Ўз-ўзидан аёнки, халқ фаровонлиги ҳақида қайғуриш, эҳтиёжларни қондириш халқ хўжалигининг деярли барча соҳаларидан оз-оздан бўлса-да, маблағларни тежашни тақозо этади. Бироқ таълим-тарбия соҳасидан тежаш мумкин эмаслиги муаллифнинг диққат марказида туради. Илм ва фан, маданият, адабиёт ва санъат, халқ таълими, халқ тарихи, миллий қадриятлар ёш авлод тарбиясида асосий омиллардир. Юртбошимиз «бу тармоқларни қатъий қўллаб-қувватлаш, шу соҳаларда ишлаётган кишилар меҳнатини муносиб баҳолаш, уларни ижтимоий жиҳатдан пухта ҳимоя қилиш, моддий имкониятларини намоён этиш учун шарт-шароитларни вужудга келтириш зарур»лигини алоҳида таъкидлайди. Шу назарий фикрларнинг барчаси амалда татбиқ этилди.

Чунончи, Рўза ҳайит ва Қурбон ҳайитлар ҳар йили байрам қилинадиган бўлди ва уларни муносиб тарзда ўтказиш учун қисман харажат бўлиши табиий. Шу муносабат билан ишчи-хизматчиларга, деҳқону чорвадорларга мукофоту ёрдам пуллари берилмоқда. Ўша байрамларнинг биринчи кунлари дам олиш кунлари қилиб белгиланди.

Мустақиллик кунининг кенг нишонланиши янада тарихий воқеа бўлди. Бунда халқнинг озодлик, эрк, истиқлолдан фахр ва ифтихор туйғулари намоён бўлади.

Муаллимлар, болалар боғчалари тарбиячиларининг ойлик маошларини муттасил ошиб бориш, уй-жойларини текинга хусусийлаштириш сингари имтиёзлар меҳнатга бўлган рағбатни оширди.

Алишер Навоий боғининг ташкил қилиниши ва унга ёдгорлик ўрнатилиши миллий қадриятларга эътиборнинг ёрқин кўринишидир.

Миллий қадриятларни улуғловчи китоблар, турли қўлланмаларнинг чоп этилиши қувонарли ҳолдир. Қоғоз танқислиги ҳукм сураётган бир даврда Қуръони карим, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари, диний-ахлоқий таълимотларни ўзида мужассамлаштирган Имом Бухорий, Ат-Термизий, Аҳмад Яссавий кабиларнинг асарлари доимий равишда нашр қилинмоқда.

Мақтаблар учун чоп этилаётган дарсликлар, ўқув-методик қўлланмаларнинг харид нархи энг паст даражада сақланмоқда.

Таълим-тарбия учун қилинаётган ишларни, биринкетин ҳал қилинаётган муаммоларнинг барчасини санаб чиқиш қийин. Шу тадбирларнинг барчасига сарфланадиган харажатлар катта маблағни ташкил этади.

Демак, муаллифнинг ёш авлод тарбияси тўғрисидаги назарий, илмий-педагогик фикрлари ҳаётга татбиқ этилиб, халқ руҳияти тетиклигини сақлаб туриш ва ҳатто юксалтириш биринчи даражали тарбиявий вазифа қилиб қўйилди. Шунинг учун барча тарбиячилар, ўқитувчилар ҳар бир дарсда ва синфдан ташқари машғулотларда мустақил давлатнинг бозор иқтисодиёти ва муносабатларига ўтишнинг дастлабки босқичида кенг қўламда иш олиб бораётган ва маблағни аямаётганини ўқувчилар онгига синдириб боришлари лозим. Бу ёшлар келажакка, мустақил мамлакатимизнинг ёрқин истиқболига ишонч, меҳр-муҳаббат туйғуларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Зотан, ватанни севиш, унинг истиқболи ҳақида қайғуриш иймон-эътиқод рамзидир.

Таълим-тарбия мамлакатда халқ хўжалигининг деярли барча соҳалари билан чамбарчас боғлиқдир. Маълумки, тоталитар тузум даврида халқ хўжалиги ва унинг ҳамма тармоқлари бир ёқлама олиб борилган эди. Кимдир ҳукмдор, кимдир тобе, кимдир кам, кимдир кўпроқ наф кўрарди, кимдир буйруқ берарди, кимдир сўзсиз бажарарди ва ҳоказолар. Натижада, таълим-тарбия юксалиши қаердадир суст, қаердадир серавж, миллий қадриятлар камолоти қаердадир паст, қаердадир юксак бўларди. Фикримизча, муаллиф худди шу адолатсизликдан келиб чиқиб, «Яқин истиқболдаги энг муҳим муаммо халқ хўжалигимизнинг ички тузилишини ўзгартиришдир» (24-бет) деб уқтиради. Чун-

ли, муаллиф таъкидлаганидек, «Тайёр, аниқроғи, товар таҳсулот берадиган тармоқлар энг заиф бўғин» эди.

Масалан, Ўзбекистонда оғир ва машаққатли меҳнат ҳамда жуда катта пул-маблағлар сарфланиб, пахта хом ашёси етиштирилди. Ўша хом ашё жуда катта харажатлар эвазига бошқа жумҳуриятларга ташинди. Тайёр маҳсулот ўша жойларда ишлаб чиқарилади ва соф фойда — мўмай даромад ҳам ўша ҳудудда қолади. Худди шу мақсадда бўлса керак, тайёр таҳсулот ишлаб чиқариш технологияси Ўзбекистон ташқирисиди тўла амалга оширилган. Пахтадан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш учун фабрикалар бизда жуда кам ва хатто йўқ даражада эди. Шу муҳим ва долзарб муаммони ҳал қилиш узоқ муддатни талаб қилди. Ҳолбуки, — дейди муаллиф, — айти ана шу хом ашё — республиканинг, ўзбек халқининг бойлиги ва фавонлики манбаидир.

Ёш авлодга худди шу нарсаларни мисоллар ёрдамида тушунтириш лозим. Зеро, у ташқи ёхуд ички инқолабларга ишонмасин. Ёшларни ўрта таълим олгандан ўнг қобилият ва салоҳиятларига қараб, халқ хўжалигининг ўша нозик соҳаларини ривожлантиришда раол иштирок этишга йўллаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Уқувчилар орасида ўтказиладиган бу тадбирларларни «Қим бўлсам экан?» «Қайси касб яхши?» деган саволларга жавоб топишларида ёрдам беради. Шунингдек, ўсмирларнинг касб танлаш тўғрисидаги фикр доирасини кенгайтиради ва шу йўналишда чуқурроқ ўйлаб, аниқ хулосага келишларига кўмаклашади.

Демак, «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» китобининг яна бир аҳамияти шундаки, агар у умумтаълим мактабларида кенг тарғиб қилинса, ундаги назарий фикрлардан унумли ва ўринли фойдаланилса, у ёшларни касб танлаш фаолиятига самарали таъсир кўрсатиши мумкин. Чунки ўша фикр-ғояларнинг ҳар бири инсон ҳаёти ва турмуши, келажаги, истиқболи билан бевосита боғлиқдир. Ҳамма гап қайси фикрни қайси дарсда қўлашда.

Президентимиз дастлабки сармоя манбаи сифатида ончилик саноатини ривожлантириш лозимлигини уқутиради. Бу асрлар давомида халқнинг ҳаётини тажрибалари, Ал-Беруний каби улуғ олимлар томонидан исботланган ҳақиқатдир. Асарда алоҳида қайд этилган геологик ва қидирув ишлари билан алоқадор фикрлар-

дан табиий ва иқтисодий жуғрофия фанлари дарсларида фойдаланиш яхши самара беради. Фан ўқитувчилари улардан қай йўсинда ва қандай фойдаланади, бу уларнинг иқтидори ва топқирлик маҳоратига, педагогик салоҳияти ва малакасига боғлиқдир.

Геологик ва қидирув ишлари мўл минерал бойликларнинг жойлашишини аниқлаш қийин соҳадир. «Айни шу тармоқлар республиканинг мустақиллигини таъминлайди»ган «... халқ хўжалиги барча тармоқларини келгусида жадал ривожлантириш учун муҳим замин бўлиб хизмат қилади»ган таянч эканини ўқувчиларга мисоллар ёрдамида тушунтириш керак. Мактабларда иложи борича геология тўғрагини ташкил қилиб, қазилма бойликларнинг халқ хўжалигида тугган ўрни, айниқса олтин, кумуш сингари қимматбаҳо металлларнинг жаҳон миқёсидаги мавқеи хусусида машғулотлар ўтказиш лозим. Сўнг геология фанига ва қазилма бойликларни излаб топишга қизиқувчи ўқувчилардан гуруҳ тузиб, конларга саёҳатлар уюштириш, машҳур кончилар билан суҳбатлар ташкил қилиш мақсадга мувофиқдир. Ана шунда улар орасидан геология ва кончиликка қизиқувчи, миллий ғурури юксак улуғ шахслар етишиб чиқиши мумкин. Асардаги фикрларнинг илмий-назарий ва амалий-педагогик қиммати ҳам шунда. Тарбиянинг бу шакли ўқувчиларда янгича моддий ва иқтисодий фаровонлик туйғуларини тарбиялашда муҳим роль ўйнайди.

Мустақил мамлакатимизни ривожлантириш, халқ фаровонлигини яхшилаш йўллари кўп. И. А. Қаримов шулардан яна бирига диққат-эътиборни қаратади ва ёзади: «Яна бир муҳим йўналиш—Ўзбекистоннинг экспорт имкониятини ошириш масаласи» (26-бет). Ҳозирги болалар «импорт», «экспорт» сўзлари ва уларнинг маъноларини юзаки бўлса-да билдилар. Агар узоқ қишлоқ жойларида билмайдиганлар учраса, тушунтириб, ўша сўзлар билан боғлиқ давлатлараро муносабатлар ҳақида мос келадиган фан дарсларида маълумотлар бериш лозим.

Ўзбекистоннинг бошқа ривожланган давлатларга иқтисодий жиҳатдан етиб олиши учун маҳсулотларни экспорт қилишни (четга чиқаришни) тўғри йўлга қўйиш, уни жадал ривожлантириш керак. Мамлакат ривожланишини бусиз амалга ошириш қийин. Чунки четга тайёр маҳсулот чиқарилса, давлатга чет эл валюта-

си кирадн. Уша валютага ўзимизнинг халқимиз ва саноат учун зарур бўлган маҳсулотлар сотиб олинади.

«Бир вақтлар Иттифоқда Ўзбекистон четга маҳсулот чиқариш ҳажми жиҳатидан учинчи ўринни эгаллар эди» (26-бет). Унинг кўпчилигини пахта ташкил қиларди. Нима учун шундай эди? Пахта толасини қайта ишлайдиган ва ундан аввало ип, кейин газмол ва, ниҳоят, тайёр кийим-кечак ишлаб чиқарадиган йиғирув, тўқимачилик ва тикиш фабрикалари йўқ эди. Тошкентдаги тўқимачилик комбинати эса бутун Ўзбекистон учун соф фойда келтиришга ва уни таъминлашга қодир эмас эди. Умуман олганда, Ўзбекистон мажбуран пахта хом ашёси маконига айлангирилган эди. Асарда бугунги мустақил мамлакат шарт-шароитидан, аҳвол-вазиятдан келиб чиқиб, муҳим фикр билдирилади: «... четга бу қадар кўп пахта сотиш республикамизда тўқимачилик ва енгил саноат ривожини кўзланган даражага етгунча давом этиши мумкин. Биз барча тараққий топган ва маърифатли мамлакатлар каби пахта билан эмас, аввало, тайёр маҳсулот билан савдо қилишимиз зарур, (27-бет). Бу мустақил мамлакатимиз бойлигини оширишнинг асосий омилларидан биридир.

Шу вазифани амалга ошириш учун тайёр маҳсулотни ишлаб чиқарадиган кичик-кичик корхоналарни қишлоқ жойларида қуриш лозим. Бу ортиқча меҳнат ва харажатни талаб қилмайди. Бу иш, албатта, чет эллик шериклар билан бажарилади. Чунки бизда етарли ва гажрибали мутахассислар йўқ ҳисоби. Уша кичик корхоналар қишлоқ жойларида кўп-кўп қурилса, жойларда малакали мутахассис ходимлар тайёрлаш масаласи ҳам ҳал бўла боради.

Юксак малакали ходимлар тайёрлаш муаммосини ҳал қилишга эътиборни кучайтириш давлат аҳамиятига молик вазифадир. Чунки уларсиз жаҳон бозорида рақобатга дош берадиган маҳсулот тайёрлаш мумкин эмас. Қолаверса, уша замонавий дастгоҳларни юргизиш, ишлатиш техник мутахассислар зиммасида бўлади.

Мактабларда, айниқса, юқори синф ўқувчилари билан шу нарсалар тўғрисида таълим-тарбия ишларини олиб бориш зарур. Қишлоқ болаларининг кўпчилиги техникага қизиқади. Таълим-тарбия шу йўналишда олиб борилса, уларда, шубҳасиз, янги қурилган корхоналарга бориб ишлаш учун қизиқиш уйғонади.

Ҳозир Ўзбекистоннинг мустақиллигини сақлаб қо-

лиш, уни ҳимоя қилиш, бошқаларга иқтисодий қарам бўлмаслик учун жаҳон бозорига чиқиш кераклиги ўз-ўзидан аён бўлиб қолди. Ташқи бозордан истеъмол молларини сотиб олиб келиш учун чет эл валютаси керак. Валютани топиш учун чет эл бозорига сифатли тайёр маҳсулот чиқариб сотиш лозим. Ривожланган мамлакатлар, айниқса, экспорт, яъни тайёр маҳсулот чиқаришни ривожлантиради. Бу давлатни иқтисодий жиҳатдан бақувват қилади.

Шу нарсаларнинг маънавий, сиёсий ва иқтисодий жиҳатларига асосий диққатни қаратган ҳолда муаллиф қуйидаги зарур хулосага келади: «Биз бу ишда иккита принципга қатъий амал қиламиз.

Биринчиси: бирорта корхона, бирорта идора чет элда сотиладиган ва қатъий валюта тарзида даромад келтирадиган маҳсулот ишлаб чиқармаса, хорижий сармоя олмаслиги керак.

Иккинчи принцип: илғор хорижий фирмалар билан алоқа боғламаган ва битимлар тузмаган бирорта ҳам корхона бўлмаслиги даркор. Бу гап маҳсулот ишлаб чиқарадиган ва хизмат кўрсатадиган барча корхоналарга тааллуқлидир» (28-бет).

Президентимиз И. А. Қаримовнинг шу фикрлари, мамлакат иқтисодини ривожлантиришнинг энг мақбул ва халқчил услуги ҳар бир ватанпарвар, инсонпарвар ва мустақилликпарвар раҳбарнинг доимо диққат марказида туриши ва асосий кучни шу йўналишга сарфарбар этиши лозим. Тарбиячилар эса унинг табривий аҳамиятини кенгроқ тушунтириши ва тарғиб этиши керак. Айниқса, олий ўқув юр்தларининг иқтисод билан боғлиқ фан дарсларида, иқтисодий билимгоҳ ва дорилфунунларда, халқаро иқтисодий алоқалар куллиёти ва билимгоҳларида бозор иқтисодиётига доир билимлар кенгроқ берилиши лозим. Ва айни чоқда шу билимларнинг маънавий-ахлоқий масалаларига эътиборни қаратиш керак. Бошқача айтганда, бозор иқтисодиёти бўйича таълим ва тарбияни қўшиб олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Бозор иқтисодиёти ва муносабатларига ўтиш самараси «Юртимизнинг истиқболи — бозор хизмат тармоқларини шакллантириш билан, келгусида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, яккаҳокимликка қарши тадбирларни амалга ошириш, рақобат

муҳитини вужудга келтириш билан узвий боғлиқдир». (30-бет).

Болага «рақобат муҳитини вужудга келтириш»ни қандай тушунтириш керак? Бу шунчаки одамлар ўртасидаги рақобат эмас, балки ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг бозордаги ўрни, бошқача айтганда, харидоргирлиги билан белгиланади. Дейлик, уй бекаси — чевар дўпидўзлик билан шуғулланади. У тиккан дўппилар сифатли, бежирим бўлса, тез ва бошқаларга нисбатан қимматроқ сотилади. Бу оила бюджетини оширади. Оила бюджети қанча кўп бўлса, ўша оиланинг ўзига тўқ яшаши таъминланади.

Агар чевар дўппини яхши, пухта, бежирим қилиб тикмаса, у бозорда ўтмайди. Чевар харажати ва меҳнати зое кетади. Бозордаги бошқа дўппилар билан рақобатда пастки ўринга тушиб қолади. Натнжада, бу чеварнинг оила бюджети кундан-кунга камайиб, ночор аҳволга тушиб қолади.

Агар шу манзарани кичик корхона ёки завод ва фабрикалар фаолиятига қиёсласак, уларнинг жаҳон бозоридаги ўрни, рақобат даражаси равшанроқ кўринади. Уларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати, олиб борган иш кўлами, ишбилармонлиги ва тадбиркорлиги дастлаб ўз заводи ва корхонаси, қолаверса, мамлакат равнақи билан алоқадор. Худди шунинг учун ҳам И. А. Каримов ташқи бозордаги рақобат муҳити ҳақида куйинчаклик билан гапиряпти, қайғуряпти. Бу фақат иқтисодий жиҳатдангина эмас, балки халқ маънавий камолотини белгиловчи ва кўрсатувчи омил ҳамдир.

Одамларнинг ўзаро моддий муомала ва алоқаларида, худди шунингдек давлатлараро иқтисодий муносабатларида пул асосий восита сифатида хизмат қилиб келган. У қандай шаклда бўлишидан қатъи назар, асрлар оша яшаб келяпти. Пул моддий ва иқтисодий жиҳатдан қандай мавқега эга бўлса, у маънавий томондан ҳам шундай аҳамиятга эгадир.

Давлатнинг давлат сифатида шаклланиши ва ўзлигини намоён этиши учун унинг шахсий пули бўлиши керак. Бусиз у мустақил давлат эмас. «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» деган асарда Ўзбекистон Президенти худди шу нарсага алоҳида эътибор берган. Лекин у эндигина мустақилликка эришган давлатга бу масалада шошма-шошарликка йўл қўймасликни, «етти ўлчаб, бир кес» деган халқ мақолига амал

қилишни таклиф этади. Шу ўринда муаллиф миллий пул қадри ҳақида қайғуради ва ғамхўрлик қилади. Агар ўша вақтда, яъни 1992 йилда миллий пул жорий қилинса, унинг кадр-қиммати дарҳол пасайиб кетиши мумкин эди. Чунки техника воситалари, ёқилғи, асбоб-ускуналар, ёғоч-тахта ва халқ учун зарур бошқа моллар ташқаридан келтириларди. Бошқача айтганда, савдотиниқ учун тегишли имкониятлар йўқ эди. Шунингдек, четга сотиш учун чиқариладиган маҳсулотлар жуда кам эди. Умуман олганда, миллий пулни жорий қилиш учун муайян муддат ва тажриба зарур эди.

Муаллиф сўзлари билан айтганда, «... ўз миллий пулимиз республика маҳсулот билан таъминлангандагина ўзининг муайян кучига ва нуфузига эга бўлади. Бу пулга нимадир харид қилиш мумкин бўлсагина у ўз қиймати ва харид қобилиятига эга бўлади. Акс ҳолда, у шунчаки қогозга айланиб қолаверади. Республика-миз ҳозирча ўзини зарур маҳсулотлар билан таъминлай олмайди ва шу боисдан ҳам кўп иш қилишимиз керак бўлади» (33- бет). Шу нуқтан назардан ўша пайтда миллий валютани муомалага киритилмай тўғри иш қилинди. Чунки, тақор айтишимизки, харид маҳсулотлари жуда кам бўлиши баробарида ўша вақтда Ўзбекистон чет элларга истеъмол моллари билан боғлиқ масалада ҳар томонлама қарам эди. Яна бир нарсани эсдан чиқармаслик керакки, эркин савдо муносабатида пулимизнинг қиммати ошиб бориши учун «биринчи галда маҳсулотимиз рақобатга бардошли бўлиши керак».

Қолаверса, ички бозорларда, хусусий дўконларда, давлат савдо шоҳобчаларида мол етишмасди. Одамлар пулни чўнтагига солиб, бозор, дўконларга борса-ю, харид қилиш учун ҳеч нарса топиб ололмаса ёки чайқовчилардан 50—100 баравар қимматига олса, бундай ҳолда пулнинг қадри қоладими? Бунинг фақат моддий-иқтисодий эмас, балки маънавий зиёни ҳам бор. Бундай ҳолатда киши руҳан эзилади, кеча-кундуз пешона тер тўкиб топган пули ҳеч нарсага етмаса ёки унга ҳеч нарса ололмаса, бундай пулнинг ҳеч қандай қадри қолмайди.

Умуман олганда, И. А. Қаримов «барқарор ва ҳалол бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга асосланган демократик ҳуқуқий давлатни, фуқаролик жамиятини барпо этишгина» эмас, балки «биздан кейин ҳам шу ерда яшайдиган фарзандларимиз ва на-

бираларимизнинг, дунёга келажак авлодларнинг тақдири ҳам биз қандай давлат қуришимизга боғлиқ» эканлигига, шунингдек, «Ўзбекистон халқининг муносиб турмушини, ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлаши, миллий қадриятларимиз ва маданиятимиз қайта тикланишини, инсоннинг маънавий-ахлоқий баркамоллигини таъминлаши керак»лигига алоҳида эътибор беради (36-бет).

И. Каримов халқ хўжалигининг қайси соҳаси ҳақида фикр юритмасин, уларнинг барчасида ўзбек халқининг маънавий-ахлоқий баркамоллигини таъминлашга, ёш авлоднинг таълим-тарбиясига, ахлоқ-одобига у ёки бу шаклда диққат-эътиборни қаратади. Асарнинг қиммати ҳам ана шунда.

Хулоса қилиб айтганда, «Ўзбекистон — келажакги буюк давлат» китобида бозор иқтисодиётига ўтишда инсон онгини тарбиялаш ва унинг руҳиятини шу янги-ча ижтимоий даврга тайёрлаш ғояси илгари сурилади. Бунда ўқувчиларда янгича моддий ва иқтисодий фаровонлик туйғуларини тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади.

3- §. Ҳуқуқий таълим-тарбия демократик ҳуқуқий давлатнинг пойдеворидир

Ҳар қандай мустақил давлатда халқнинг эркин яшаши, фаровон турмуш қуриши, хоҳиш-иродасининг амалга оширилиши, эзгу мақсад-ниятлари ҳуқуқий жиҳатдан кафолатланиши лозим. Шу кафолат ватан тараққиётини, давлат мустақиллигини, халқнинг жинслигини, миллатлараро ҳамжиҳатлигу дўстлигини, мустақилликнинг барқарорлигини узоқ йиллар давомида таъминлашга шарт-шароит яратади. Зикр қилинган кафолат республикамиз конституциясида ўз ифодасини тоиди ва шу ҳужжат орқали бошқа барча ҳуқуқий қонунлар юзага келди. Бошқача айтганда, ҳамма ҳуқуқий ҳужжатлар Конституцияда кўрсатилган қонунлар асосида қурилади. Шунинг учун ҳам «Давлатимизнинг келажакги, халқимизнинг тақдири кўп жиҳатдан Конституциямиз қандай бўлишига боғлиқ».¹

Маълумки, 1990 йил июнида янги Конституция ло-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон — келажакги буюк давлат. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 36-бет. (Кейинги кўчирмаларда қавс ичида фақат саҳифаси кўрсатилади.)

Йиҳасини тайёрлаш учун Республика Олий Кенгашининг иккинчи сессиясида Конституциявий Комиссия тузилган эди. Комиссия янги Қомус лойиҳаси устида жуда кўп ишлади. «Шуни алоҳида таъкидлашимиз керакки, янги Конституция лойиҳасини яратишда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳужжатларига, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига, халқаро ҳуқуқнинг барча эътироф этган қоидаларига қатъий амал қилинди. Шунингдек, ривожланган демократия мамлакатлари ҳисобланмиш Америка Қўшма Штатлари, Япония, Канада, Германия, Франция, Португалия, Италия, Швеция, Туркия, Испаниянинг ҳамда Шарқ мамлакатлари — Ҳиндистон, Покистон, Миср давлатларининг Конституция тажрибасидан ижодий фойдаланилди» (42—43-бетлар).

Бу фикр ўзбек миллий давлатчилиги ва давлат бошқарувининг тарихий мумтоз усуллари ва тажрибаларини атрофлича таҳлил қилиш, илмий тадқиқ этиш, шунингдек амалда синаб кўриш натижасида ҳосил бўлган. Бу ўша фикр муаллифининг донолиги, зукколиги, илмий жиҳатдан истеъдодли олим ва тадбиркор ҳукмдор эканини кўрсатади. Аслида бирор мамлакатни бошқарувчи юртбошилар, вазиру ҳокимлар шундай бўлсагина, давлат, халқ ва салтанатнинг келажаги буюк бўлади.

Мустақил Ўзбекистон Конституциясини қабул қилиш жараёнида Президентимиз жонкуярлик билан билдирган юқоридаги доно фикрларга тўла амал қилинди. Бу маънода у тўла ҳақ ва Конституция асрлар мобайнида тажрибада синалган Адолат ва Ҳақиқат намунасидир. Амир Темур ёзади: «Ҳозирги дамгача ўтган султонларнинг қонувлари ва туриш-турмушларини донолардан сўраб суриштирдим. Ҳар қайсиларининг йўл-йўриқлари, туриш-турмушлари, қилиш-қилмишлари, айтган гапларини хотирамда сақладим ва хуш ахлоқлари, маъкул сифатларидан намуна олиб, унга амал қилдим. Давлатларининг таназзулга учраши сабабларини суриштирдим ва давлату салтанат заволига сабаб бўлувчи ишлардан сақландим. Наслни бузувчи, очарчилик ва вабо касали келтирувчи зулм ва бузуқчиликдан сақланишни ўзимга лозим билдим»¹ Улуғ жаҳонгир бобомиз Амир Темур билан Президентимиз фикрларини солиштириб кўр-

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 16—17-бетлар.

сак, халқ, давлат, миллат манфаати йўлидаги фидойилик намуналарининг умумийлиги ва ўхшашлигини кузатамиз. Гап бу ерда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва ҳуқуқий таълим-тарбия тўғрисида боряпти. Демак, ҳар бир киши, ҳар бир ёш Қомусимиз ва бошқа қонунларни ўрганиб олишлари зарур. Бу тажрибани умумтаълим мактабларига, ўрта махсус ва олий ўқув юртларига олиб кириш керак.

Конституцияни пухта ўрганмаган ва билмаган киши ўз ҳақ-ҳуқуқини билмайди. Ҳуқуқини билмаган одамнинг ҳаёти ва умри қулларнинг турмуш тарзига ўхшайди. Қуллар жамнатда фаол иштирок этишга ҳар томонлама қодир эмасдирлар. Ҳолбуки, бизнинг бугунги мустақил Ўзбекистон эркин ва равон фикрлай оладиган, унинг ҳаётида фаол иштирок эта биладиган, ўз сўзини айтишга қодир фуқароларга муҳтождир.

Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳозирги кунда умумтаълим мактабларида ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия бериш жуда муҳим вазифадир. Чунки ўз ҳуқуқларини ва бурчларини билган киши хўжалигининг барча соҳаларида онгли равишда ҳаракат қилади, меҳнат қилади ва фаоллик кўрсатади. Президентимиз Конституция ҳақида фикр юритиб, «Табиийки, ҳар қандай давлатнинг Конституцияси унда яшовчи халқнинг иродасини, руҳиятини, ижтимоий онги ва маданиятини акс эттиради. Конституция халқнинг сиёсий донолиги ва тафаккури маҳсулидир» (36-бет), дейди.

Муаллифнинг шу фикрлари ҳуқуқий таълим ва тарбиянинг негизини ташкил этиши керак. Айниқса, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ўзбек халқининг манфаатларини ўзида мужассамлаштирган ягона қомусий мажмуадир. Бошқача айтганда, у ўзбек халқининг гафаккур гавҳаридир.

«Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» асарида фуқаролар бурчлари, уларнинг жамиятда тутган ўрни, шунингдек, ҳақ-ҳуқуқлари, шахсинг ва шахс мол-мулкнинг ҳимояланиши тўғрисида қимматли фикрлар билдирилади. Уша фикр ва тарбиявий-назарий мулоҳазалар гаҳил қилиниб, шарҳланиб, ўқувчиларнинг ёшларига, синфларига, дунёқарашига мосланиб фойдаланилса, жуда катта тарбиявий самара беради. Бу ўзбек халқи маънавиятини ривожлантириш ва юқори даражага кўтариш билан бевосита боғлиқдир. Улкан олим Акмал Саидов ёзади: «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тарақ-

қийет йўли Конституцияга асослангандир. Бизнинг конституциявий сиёсатимиз ўз миллий давлатчилигимизни, иқтисодиётимизни ва маънавиятимизни камолот чўққиларига олиб чиқишга қаратилган»¹.

Давлатимиз раҳбари янги Конституция тўғрисида фикр ва мулоҳазаларини ўртага ташлар экан, «бу ҳужжатга (Конституцияга — С. О.) амал қилиб яшовчи фуқароларнинг аҳиллиги, халқимизга хос одамийлик, умуминсоний қадриятларга ихлос каби яхши сифатлар ўз аксини топиши» (37-бет) зарурлигини алоҳида таъкидлайди. Ҳақиқатдан ҳам давлатнинг бош қонуни — Конституция доирасида ҳаракат қилган киши ўзини эркин ҳис қилади, бировдан тили қисик бўлмайди, қўриқиб яшамайди, бошқача айтганда, «юзи қизил», «тили узун» бўлиб юради, ғурурини оёқ-ости қилишларига йўл қўймайди. Бу ҳар бир фуқаро учун зарурдир. Энг асосийси, инсонлар ўз ҳуқуқларини доирасида фаолият кўрсатишлари лозим.

Асарда «Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи халқ бўлиб, давлат халқнинг иродасини ифодалайди, унинг манфаатларига хизмат қилади» (38-бет) деган гоя илгари сурилади. Чиндан ҳам халққа хизмат қилмаган ҳокимият тез орада инқирозга юз тутади. Давлатнинг асосий вазифаси халқ ҳақида қайғуришдан иборатдир.

Худди шу ваддан муаллиф: «Давлат, унинг идоралари ва мансабдор шахслар жамият ҳамда фуқаролар олдига масъулдирлар» (38-бет), дейди. Бу фикр халқпарварлик, инсонпарварлик каби олижаноб туйғулар билан йўғрилган бўлиб, шу ғамхўрлик шакл-шамойилини ўзбек халқи ҳали яқин асрларда кўрмади десак, янгилишмаймиз. Айниқса, идоралар ва мансабдор шахсларга қонуний масъулиятини англашиб қўйишнинг ўзи халқпарварлик ва инсонпарварликдир.

Ўтмишлагини оқил ва жаҳонгир подшоларимиз давлатни бошқаришда ўта эҳтиёткор бўлганлари ҳолда давлатни қонун-қоидалар чегарасида бошқарганлар. Бу хусусда жаҳонгир Амир Темур ёзади: «Салтанатим қонун-қоидаларини ислом дини ва кишиларнинг энг хайрлиси (ҳазрати Муҳаммад)нинг шариатига боғлаб, изза-

¹ Саидов Акмал. Мустақиллик қомуси. Тошкент, «Ўзбекистон». 1993, 17-бет.

ту ҳурматлаш вожиб бўлган анҳазратнинг авлоди ва саҳобаларига муҳаббат билдирган ҳолда уларни мустаҳкамладим. Салтанатим мартабасини қонун-қоидалар асосида шундай сақладимки, салтанатим ишларига аралашиб, зиён етказишга ҳеч бир кимсанинг қурби етмасди»¹

Қайси замонда, қайси даврда бўлмасин, давлат юриши ва бошқаришнинг ўз қонун-қоидалари, ўз тузуқлари бўлган. Бизнинг давримизда ўша қонун-қоидалар, тузуқлар бирлашиб, мукамаллашиб, Давлат қомуси (Конституция)га жамланган. Қайси мамлакатда қабул қилинган қонун-қоидаларга ҳамма барабар амал қилсагина, салтанат мустаҳкам бўлади, халқ фаровонлиги ошади, у ҳақ-ҳуқуқидан тўла фойдаланишга эришади.

Тоталитар тузум даврида шахс ҳақ-ҳуқуқи, унинг тақдирига бу даражада эътибор берилмасди. Битта ҳаётий мисол келтирамиз. Идоралар раҳбарларидан бири хизматчини танқид учун, энг асосий лаганбардорлик қилиб, амалдорнинг нотўғри хатти-ҳаракатларини қўллаб-қувватламагани учун унн ғайриқонуний равишда ишдан ҳайдади, қувғин остига олади. У ўзи қатори ва ўздан юқори раҳбарлар орасида ўша адолатли ва ҳаққатчи киши ҳақида фиксу-фужур гаплар тарқатади, уни ёмонотлиқ қилишга астойдил киришади. Мақсадига эришади ҳам. Ҳақ-ҳуқуқи топталган кишининг ариза-шикоятлари раҳбарлар томонидан эътиборга олинмайди, ҳуқуқий органлар ҳам унинг аризаларига панжа орасидан қарайди. Охир-оқибат ҳуқуқи поймол бўлган кишида фирқага, шўро тузумига, унинг идораларига ишонч йўқолади, унда жамиятга нисбатан нафрат қўзғалади.

Бундай мисоллар ҳар бир ишхонада, қишлоқда, маҳаллада топилиши мумкин эди. Шундай далиллар ёрдамида юқориде зикр қилинган фикрни болаларга сингдирилса, қиёсий тушунтирилса, бундай тарбия усули амалий аҳамият касб этиши табиий.

Таҳлил қилинаётган китобда яна бир мўътабар заифа қўйилганки, унинг педагогика фани, ҳуқуқий тарбия учун самараси жуда каттадир. Чунончи: «Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси — барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, Конституция ва қонунларнинг усулини таъминланишидадир» (38-бет).

Шу қонун кучига эга бўлган вазифалар аллақачон ималда қўлланила бошланди. Бу қонун олдида оддий

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 20-бет.

нишидан тортиб, вазир ҳам тенг жавоб беради. Конституция ва бошқа амалдаги қонунларга бўйсунмаган ёки уларни бузган вазирлар ва бошқа каттароқ лавозимдаги амалдорлар ҳам нишдан четлатилди ва четлатилмоқда. Бу қонуннинг кучини кўрсатиб турибди.

Агар қонун амалда татбиқ этилмаса, у халқ олдида ҳеч қандай обрў-эътиборга эга бўлмайди. Қонун ҳамма учун, ким бўлишидан ва қайси амал курсида ўтиришидан қатъи назар, тенг бўлса, у маънавий, тарбиявий куч-қудратга эга бўлади. Шунинг учун ҳам «фуқаро — жамият — давлат» ўртасидаги ўзаро муносабатнинг оқилона ҳуқуқий ечими топилмоқда. Бу ечим қонун ва ҳуқуқларнинг барча учун баробарлигида яққол кўринади.

Президентимиз қабул қилинажак янги Конституция хусусида фикр юритар экан, у сиёсий фирқалар, жамоат ташкилотлари ҳамда бирлашмаларнинг бурчлари ва ҳуқуқларини ҳам назардан четда қолдирмайди ва ёзади: «Давлат сиёсий партияларнинг, жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқий манфаатларини муҳофаза этади, уларга ижтимоий турмушда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий эркинлик яратиб беради» (40—41-бетлар). Худди шу нарса амалда татбиқ этилди. Масалан, «Эрк» демократик фирқаси рўйхатдан ўтказилди, шу фирқа ташкилотининг «Эрк» рўзномасини чиқаришга ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан ёрдам берилди.

Шу ўринда бир нарсани айтиш ва таъкидлаш лозимки, ҳеч бир фирқа ва ташкилот, шунингдек, ҳеч бир оммавий ахборот воситасига бошқа бирор киши, ҳукумат аъзоларини таҳқирлаш, эрмак қилиш, шахсига тегишга асло йўл қўйиши мумкин эмас. «Эрк» рўзномаси эса матбуот одоби чегарасидан мутлақо чиқиб кетди. Бунга мисоллар истаганча. Бунинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири, одамларни чалғитиш каби офати жуда катта. Бу салбий кўринишларнинг демократияга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Аксинча, бу демократия ақидаларини қўпол равишда бузиш, шахсий манфаатни халқ, давлат, қонун манфаатидан устун қўйишдир.

Хуллас, «Эрк» демократик фирқа ташкилоти ва унинг рўзномаси «Эрк» Конституция қонунлари, шунингдек инсонгарчилик чегарасидан бутунлай чиқиб кетди. Қолаверса, улар ўзбекона миллий ахлоқ-одоб анъаналарига зид иш тутдилар. Бундай фирқа ташкилотлари ва оммавий ахборот воситаларига халқ мухтож эмас. Ке-

лажакда Ўзбекистонга эгалик қилувчи бугунги ёшларга ҳуқуқий тарбиянинг бу томонларини мисоллар ёрдамида таҳлил қилиб бериш орқали тушунтириш лозим.

Умуман олганда, умумтаълим мактаби ўқувчиларига ҳуқуқий таълим-тарбия бериш демократик ҳуқуқий давлатни барпо этишда муҳим аҳамият касб этади. Улар истаган раҳбар ёки идора бошлиғидан ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қилишга ва айни чоқда ўз бурчини оғишмай адо этишга қодир бўлсалар, шунчаки қул ёхуд робот сингари меҳнатни эмас, балки онгли равишда мустақилликни ҳимоя қилувчи қайта қуришга муҳтож бўлмаган мустақкам давлатни вужудга келтиришга, унинг тараққиётига муносиб ҳисса қўшишга лаёқатли кишилар бўлиб етишадилар.

Хулоса қилиб айтганда, умумтаълим мактабларида ёш авлод онгига Ўзбекистон Конституциясини, шунингдек Ўзбекистон фуқаролик мажмуаси қонунларини сингдириш лозим. Ёшлар Ўзбекистон давлати бошпортини олгунларига қадар оилада, жамоат орасида ўзини тутиш, қонуний-ҳуқуқий олоб-ахлоқ меъёрларини ўзлаштириб олишлари муҳим аҳамиятга эгадир.

4- §. Келажак бугундан бошланади.

Бир пайтлар «қайта қуриш» деган ибора ҳар сония, ҳар дақиқада ташкилотлару бирлашмаларда, корхоналару муассасаларда, шаҳару қишлоқларда, хуллас, ҳамма жойларда ва илмий ишлару бадий асарларда бот-бот такрорланарди. Уша ибора фақат мавжуд жамият ва тузумга тегишли эди. Лекин унинг мантиқий маъносига, мафкуравий ва сиёсий мазмунига етарли эътибор берилмасди.

Хўш, мавжуд, яъни одам яшаб турган иморатни қандай қайта қурилади? Ёки, уни йиқитиб ташлаб, ўрнига янгисини қайта қуриш керакдир? Бошқача айтганда, 1917 йилда қурилган социалистик тузумни қайта қуриш керакми? Уни бутунлай бузиб ташлаб, яъни инкор этиб, янги тузумни тиклаш назарда тутиляптими?

Социалистик жамият яроқсиз бўлиб қолдими? Бир пайтлар уни вужудга келтиришда раҳнамолик қилган, қурилиш бошида турган комфирқа ғоялари тўғри келмай қолдими? Ундан воз кечиладими ёки йўқми, бу ҳақда ҳеч ким лом-мим демасди. Фақат тўтиқушдай «қайта қуриш» иборасини такрорлашарди. Уша иборанинг бизнингча, тарбиявий аҳамияти ҳам бўлмайди.

Бир томонда «қайта қуриш», «қайта қурайлик» деган ибора ва шиорлар такрорланаверди, бошқа томонда комфирқа жамият ва ҳукумат устидан ҳукмронлик қиларди. Уша ишлар, саъй-ҳаракатларда мантиқий-фалсафий, назарий-амалий, муайян мақсад ва йўналиш уйғунлиги кўринмасди. Мавҳумлик ва мужмаллик устун бўлаверди.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг бизнинг заминимиз бўйлаб «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» деган илтижولي мурожаат-шиор тарқалди. Бунинг мантиқий-фалсафий маъносига эътибор берсак, халқ олдига муайян мақсадли аниқ вазифа қўйилганини ҳис қиламиз. Президентимиз оқилона, пишиқ, ҳаёт ва турмушда асрлар оша синаб келинган ғояни илгари суради. У «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузма, дейишади бизда. Ҳар қандай ҳолда ҳам биз ўзимизни боқиб, тўйдириб келган нарсаларни вайрон қилишга берилиб кетишга ҳаққимиз йўқ. Биз бирданига эски қонунларни тан олмай қўйдик, янгилари эса ҳали йўқ» дейди (5-бет). Агар шу фикрларни таҳлил қилсак, инсониятнинг, давлатнинг турли томонлама тараққий этиши учун хизмат қила оладиган зарур мантиқий-фалсафий маъно ва мазмунни кузатамиз. Қолаверса, бу ерда сиёсий, иқтисодий ва маънавий-ахлоқий қарашлару ғояларга бурканган буюк режалар аниқ ва равшан кўринади.

Сиёсий томони — янги жамиятни қуриш жараёнида илгари йўл қўйилган хатоларни такрорламаслик учун босиб ўтилган йўлларнинг паст-баландини ташқаридан туриб кузатиш ва ўрганиб чиқиш, тажрибаларга танқидий қараш, аввалги жамиятнинг барча жиҳатларини атрофлича чуқур таҳлил қилишдан иборатдир. Давлатни ким бошқариши керак? Сиёсий фирқа ташкилотларидан, жамоат бирлашма ва уюшмаларидан бирими ёки давлатнинг ўзими? Қай бири афзал?

Иқтисодий томони — янги жамиятни қургунча муайян вақтга қадар, яъни давлат ўзини ўнглаб, оёққа тургунча, эски жамиятда мавжуд бўлган иқтисодий, моддий-модлиевий ресурслардан, корхона, муассаса ва давлат ташкилотларининг ҳаракатдаги фаолиятидан, янгиликка бироз мос келадиган иқтисодий усуллардан вақтинча фойдаланишдир.

Маънавий-ахлоқий томони — инсон онги, ҳис-туйғулари, руҳи ва дунёқараши, миллий қадриятларининг ус-

тиворлиги ва шу кабилар билан белгиланади. Бу энг оғир ва энг қийин жараён ҳисобланади. Бироқ санаб ўтилган учала принцип бир-бири билан диалектик birlikни ташкил қилади.

Шу принципларни амалга ошириш ва ҳаётга татбиқ этиш йўлларида энг асосийси қатъий интизомга амал қилишдир. Дарвоқе, интизом бўлмаган жойда иш ва унинг бажарилиши, масала-муаммо ва унинг ҳал этилиши, келгуси ҳаёт-турмуш ва унинг равнақи, мустақиллик ва унинг тараққиёти ҳақида сўз юритиш мушкул. Демак, қанча-қанча ранж ила эрншилган мустақилликни сақлаб қолиш, уни ривожлантириш ва такомиллаштириш, уни келгуси авлодга покиза олтину гавҳар каби тақдим этиш ҳар бир соҳада, айниқса дастлабки босқичда пўлатдек мустаҳкам интизомни талаб қилади. Бу ҳақда Абдулла Авлоний шундай таълим беради: «...Ҳар бир миллатнинг тараққий ва таолийси ишларини вақтида, низомдан чиқармай, тартиби ила юритмоққа боғлиқдур... Чунки тартиб ва низомга риоя қилмаган кишиларнинг ишлари ҳаммавақт нотаом, ўзлари паришон бўлувлар... Ҳозирги замонда бизнинг Туркистон бойларининг ишлари тўхтаб, синувларининг биринчи сабаби ишларини ахлоқсиз, билимсиз, мусриф, ялқов кишиларга топширувлари ила баробар ўзларининг замонга мувофиқ тартиб ва низомдан хабарсизликларининг емушидир...»¹

Маълумки, Ўзбекистон давлати СССР дан ажралиб чиқди. Собиқ Иттифоқнинг ўзи иқтисодий жиҳатдан АҚШ, Германия, Япония, Англия, Франция, Италия сингари тараққий этган жуда кўп мамлакатлардан орқада турарди. Демак, ўша собиқ мамлакат таркибидаги давлатлар ҳам иқтисодий жиҳатдан камбағаллиги ўз-ўзидан аён. Бу ўринда Ўзбекистоннинг фақат хом ашё мақомига айланган қўйилганини унутмаслик керак. Қолаверса, собиқ СССРдан ажралиб чиққан миллий жумҳуриятларга умумий хазинадан ҳеч қандай улуш берилмаганини қайд этиш лозим.

Дейлик, катта бир оилада сон жиҳатдан тўрт-беш рўзгорга тенг одамлар — оилалар яшашади. Қозон бир, товоқ бир. Оила бюджети бир. Шу катта оилада уч-тўрт фарзандли бир оила бўлак бўлиб чиқди. Лекин бу аж-

¹ Авлоний Абдулла. Тошкент тонги, Фафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1979, 257- бет.

ралган оилага қозон ҳам, товоқ ҳам, пиёла-коса ҳам, қошиқ ҳам, чўмич ҳам, хуллас ҳеч вақо берилмади. Бу оила ҳаётни қандай бошлаши ва қай йўсинда турмуш кечириши керак? Уй бекаси эҳтиёткорлик юзасидан тежаб-тергаб, бироз маблағ йиғиб қўйган бўлса, аввало қозон, бирор товоқ, пиёла, ишқилиб, ўша дастлабки кунлар, ойлар учун жуда зарур бўлган уй-рўзгор буюм-ашёларини сотиб олади. Кейинчалик эса уй-рўзгорни кўпроқ меҳнат қилиш ҳисобига ва тадбиркорлик, тежамкорлик билан бут қила бошлайдилар.

Ўзбекистон ҳам ҳозир худди шундай аҳвол ва вазиятни бошдан кечирмоқдаки, бунда барчанинг аҳиллиги, меҳнатсеварлиги, дўст-иноқлиги зарур. Бошқача бўлиши мумкин эмас. Умуман олганда, Муҳаммад алай-ҳиссаломнинг «Тадбиркорлик — турмушнинг ярмига, дўстлашиш — ақлнинг ярмига, ғам-ташвиш — кексаликнинг ярмига тенг»¹ деган Ҳадисларини ҳамиша ёдда тутиш лозим.

«Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» жумласининг тўғридан-тўғри маъносига эътибор берайлик. Ақлли инсон янги бинони тикламасдан, уни таъмирлаб, яшагудек ҳолатга келтирмасдан олдин эски яшаб турган уйини бузмайди. Янгисини қураётган даврда у эски уйда дам олади, овқат пиширади, хуллас унда тирикчилигини ўтказиб туради. Билъакс, эскисини бузиб ташласа, бола-чақаси офтобда қолиб кетиб, чанг-тўзонда юриб, касалга мубтало бўлиши мумкин. Хуллас, у янги уйи битгунича эскисидан фойдаланади.

«Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» жумласининг кўчма маъноси — янги мустақил давлатимизда янгича ўзига хос миллий жамият қуришда ҳам, аввалроқ қайд этилган сиёсий, иқтисодий ва маънавий-ахлоқий принципларнинг диалектик бирлигига таяниш билан боғлиқдир. Ўзбекистон давлати ва халқи бошдан кечириётган қийинчиликларнинг асоси худди шу муаммоларга боғлиқ тақалади.

Президентимиз И. А. Қаримовнинг «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» деган рисоласида шу масалалар тўғрисида фикр юритилади. Зотан, ўша фикр ва гоялар ҳали ўзини ўзи бошқариш тажрибасига эга бўлмаган авлод учун назарий ва амалий йўлланма вазифа-

¹ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. Тошкент, «Фан», 1990, 70- бет.

сини ўташга қодирдир. Айниқса, ўша асарга жамланган фикр ва ғоялар ёш авлодни келгуси ҳаёт ва турмушга тайёрлаш каби истиқболли вазифаларни амалга оширишда муҳим аҳамиятга эгадир. Зотан, келажак бугундан бошланади.

5- §. Ёшларда эзгу мақсадга эришиш малакаларини вужудга келтириш ва такомиллаштириш

Инсон мақсадсиз яшай олмайди. Бирор мақсадни кўзлаб, унга қараб интилиш инсонни инсон қилиб кўрсатувчи сифатлардан, руҳий ва педагогик жараёнлардан биридир. Бироқ мақсад ўз маъно ва мазмун эътибори, халқпарварлик, инсонпарварлик ва ватанпарварлик жиҳати билан ҳар хил бўлиши мумкин.

Шахсий ва оилавий истиқбол билан чамбарчас боғлиқ умуминсоний масала ҳамда муаммоларни ҳал этишга интилиш ижобий ва буюк мақсад ҳисобланади. Оила бахти деганда, оиланинг ҳар бир аъзоси эҳтиёжларининг қондирилиши тушунилади. Мамлакат эса ўша оилалардан ташкил топади. Оилалар ўзига тўқ ва бахтли ҳаёт кечирар эканлар, демак, бутун мамлакат фаровонлиги барқарор бўлади.

Бирор киши ўз оиласининг эҳтиёжларини қодирлишга ҳаракат қилади. У ҳатто бутун мамлакат фаровонлиги ҳақида ўйлаб кўрмаган бўлиши мумкин. У оиласининг бекамму кўст яшаши, ҳаёт кечирishi учун тижорат ишига қўл урди, дейлик. Хорижий мамлакатларга бориб, ўз юртига бозори чаққон мол олиб келади ва уни ўзи хоҳлаган баҳода сотади. Тижоратчи ўша ноёб молдан келадиган фойдани билади, лекин у бу билан зарур маҳсулот келтириб, халқнинг эҳтиёжини қондираётгани ҳақида атрофлича, чуқур ўйламаган бўлиши мумкин. Ҳолбуки, у бозорни тўлдириш ишда фаол қатнашади. Агар шундай ишбилармон тижоратчилар қанча кўпайса, бозорлар кенгайди ва тўла-тўкинчилик бўлади. Қолаверса, тайёр маҳсулотлар рақобати ортади, кучаяди, натижада, аста-секин нарх-наво пасая боради. Демак, бу кишининг саъй-ҳаракати биринчи навбатда ўз оиласининг фаровонлиги, қолаверса, халқ турмуш даражасини яхшилланишига ёрдам берувчи эзгу мақсад сарф интилишдир.

Ёки, деҳқон 2—3 гектар ер олиб, пудратга пахта экади. Чигитнинг текис униб чиқиши учун ҳаракат қилади, уни парвариш этади, мўл ҳосил олади. Ўша машғулот-

дан бўш вақтида бошқа ерларни ўзлаштиради, полиз экинларини экади, кўпроқ ҳосил олиш йўлида кеча-кундуз ишлайди, пешона тер тўкади. Шу ишга ҳатто миттигина болаларини ҳам жалб этади. Етиштирган сабзи, пиёз, картошка, қовун-тарвузларини бозорга олиб чиқиб соғади. Деҳқон оиласи фаровонлигини яхшилашга ҳаракат қилиши баробарида бозорларни полиз маҳсулотлари билан тўлдиради. Натижада, шаҳар меҳнаткашларининг дастурхони тўла-тўқис бўлади. Деҳқоннинг бу хайрли ишлари, шарафли меҳнати буюк мақсадлар ҳосиласидир.

Агар киши фақат шахсий манфаатини ўйлаб иш турса, бу иши бошқаларга зиён бўлса, унинг бу мақсади салбий оқибатларга сабабчи бўлади. Бошқаларнинг пешонасини алдамчилик, фирибгарлик, порахўрлик, таъмагирлик йўллари билан қиртишлайди, бор бисотини шилади.

Бир киши, дейлик, Тошкент шаҳри дўконларидан арзон баҳода мол сотиб олади-да, вилоят бозорларида уни икки баравар пуллайди. У ҳозирги кундаги ишлаб чиқариш жараёнининг қийинчиликлари туфайли содир бўлаётган тақчилликдан устакорлик билан фойдаланади. Қолаверса, у фалон завод ёки фабрика таъмирлаш сабабидан анча вақт ишламасмиш деган миш-мишлар тарқатиб, олиб борган молнинг тез ва қиммат баҳода сотилишини таъминлашга ҳаракат қилади. Бу фирибгарлик, алдамчилик ва чайқовчиликнинг худди ўзгинасидир.

Ёки, деҳқон пешона тери билан етиштирган қишлоқ хўжалиқ маҳсулотларини бозорга олиб келиши билан унинг атрофини чайқовчи-фирибгарлар ўраб олишади. Бошни айлантириб, молини арзон-гаровга олади-да, чайқовчи уни ўша жойнинг ўзида юқори баҳо қўйиб пуллайди. Деҳқоннинг моли харидорнинг қўлига бевосита етиб бормади. Бошқача айтганда, чайқовчи-фирибгарлар туфайли деҳқон билан ҳақиқий харидор ўртасида савдо-сотиқ муносабати бўлмайди. Оқибатда айрим чайқовчи чўнтаги мўмай пулга тўлади-ю, халқнинг тинкаси қурийди. Демак, чайқовчи халқ ва давлатга катта зиён келтиради.

Бас, шундай экан, буюк ва эзгу мақсадга эришмоқ учун нима қилиш керак, деган савол кўндаланг туради. Олижаноб ниятли, эзгу мақсад йўлидан огишмай юратган барча инсонлар, кучлар тезроқ бирлашмоғи лозим.

Бу ҳақда И. А. Қаримов шундай ёзади: «Мақсад дегани — халқни, миллатни бирлаштирувчи бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур-ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуғ кучдир. Маълумки, аниқ, ҳаммани жипслаштирувчи, бошини бошга қўшувчи ягона мақсад бўлмаса, эл-юрт тарқаб, сочилиб кетади.

Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улуғворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи халқни халқ, миллатни миллат қила билсин, қўлимиздаги буюк бир қуролга айлансин»¹.

Буюк ва эзгу мақсадни амалга оширишда шу мақсад тарафдорлари — халқпарвар, инсонпарвар, ватанпарвар кучлар бирлашмоқлари зарур. Истиқлол худди шу нарсани талаб қилади. Ўзбекистон мустақиллиги шундай бир тарихий оғир давр ва шарт-шароитга тўғри келдики, халқимиз ва давлатимиз ҳар томонлама мисли кўрилмаган мушкулотларга тўғри келмоқда. Бир томондан, ички ва ташқи мухолифлар дашномлари, иккинчи томондан, жумҳуриятимизда оғир ва енгил саноатнинг бир текисда ривожланмаганлиги, учинчи томондан, технологиянинг ночор аҳволга тушиб қолгани ва тақчиллиги, тўртинчи томондан, мутахассис ходимларнинг умуман етишмаслиги ва борларининг тажрибасизлиги, бешинчи томондан, ташқи мамлакатлар билан алоқалар ўрнатувчи дипломатик ходимларнинг деярли йўқлиги, олтинчи томондан, «қизил империя»дан сарқит бўлиб қолган манқуртлик иллатлари, шунингдек ижодкорлик, тадбиркорлик, ихтирочилик, ташаббускорликнинг етишмаслиги, гуруҳбозликнинг чуқур илдиз отгани ва шу кабилар мустақилликнинг кенг ва тез ривожланишига раҳна солмоқда.

Эпир қилинган қийинчиликларни бартараф қилиш бугунги кунда энг олий мақсад бўлиши зарур, Зеро, «Мақсад ва маром инсоннинг энг буюк қуввати»² бўлгани каби бу умумхалқ ва давлатнинг ҳам куч-қудратидир.

¹ Қаримов И. А. Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 3—4-бетлар (Шу китобдан олинган кейинги кўчирмаларда қавс ичида фақат саҳифаси кўрсатилади).

² Оз-оз ўрганиб доно бўлур. Тошкент. Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988, 102-бет.

Бошқача қилиб айтганда, мақсадсиз умр бекордир. Шунинг учун ҳозирги ёш авлодда эзгу мақсадга эришиш малакаларини вужудга келтириш биринчи галда амалга оширилиши лозим бўлган вазифадир.

Мақсад инсоннинг энг буюк қуввати экани ҳақида фикр юритдик. Энг буюк қувват бирликда, фикрларнинг ягона мақсад—мустақилликни мустаҳкамлаш сари йўналтирилганлигидадир. Бироқ бу сўз шунчаки қуруқ шиор бўлиб қолмаслиги лозим. Хуллас, илгари сурилаётган мустақиллик гоёси буюк мақсадга, буюк мақсаднинг бажарилиши муқаррар вазифа ва бурчга айланмоғи шарт. Демак, шу вазифа ва бурчлар бутун ўзбек халқининг онига сингдирилиши керак. «Хуллас, қалбга бориб етадиган, ғурурни, қад-қоматни тик этадиган, онгимизга ёруғлик бағишлайдиган буюк мақсад бўлсагина, биз барча ватандошларимизни ўзимизга эргаштирамиз, жипс-лаштирамиз, кейин эса тоғни ҳам талқон этишимиз мумкин...

Энди ана шу мақсадларни амалга ошириш учун тўғри, аниқ йўл керак. Адашишга, гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа оғишиб юришга ўтмиш хатоларини такрорлашга вақтимиз ҳам, ҳаққимиз ҳам йўқ. Бу йил замонамизга, халқимизнинг удумларига, анъаналарига, турмуш тарзига, миллий идрок ва ифтихоримизга мос бўлиши шарт» дейди И. А. Каримов (5—6-бетлар). Шу мақсадлар ва уларнинг бажарилиши тартибли бўлмоғи лозим. Ўша тартиб ва барча учун теппа-тенг интизом қонун билан белги-лансагина, у куч-қудратга эга бўлади. Бу тadbир жуда муҳим тарбиявий аҳамият касб этади, ҳуқуқий давлат қуришга жуда катта ҳисса қўшади. «Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий давлат қуришга азму қарор қилган экан, юксак ҳуқуқий маданият, Конституция ва қонунга ҳурмат, итоатгўйлик миллий истиқлол мафкурасида муҳим ўрин эгаллаши лозим. У ўзида халқимизнинг энг ардоқли фазилатлари—иймон ва инсоф, меҳр-оқибат шафқат ва раҳмдиллик, уят ва андиша, ор-номус, ўзаро ҳурмат, юксак ватанпарварлик, элига ва халқига садоқат қадриятлари ва ғояларини мужассамлаштиришига ишончимиз комил.

Ўзбек халқ асрлар мобайнида авайлаб сақланиб, сайқал топиб келган ўз миллий урф-одатлари, расм-русум, удум ва анъаналари, ғурури, ижтимоий-иқтисодий турмуш тарзи, ҳуқуқий онги, эътиқоди, бир сўз билан айтганда, маданий-маънавий дунёси билан ажралиб тура-

ди. Буюк аждодларнинг умумбашарият маърифатпарварлигини яратишда бевосита иштирок этганлар, улар жаҳон цивилизациясига улкан ҳисса қўшганлар»¹.

Бундан кўриниб турибдики, бизнинг Қомусимиз ота-боболаримиз ўғитлари, амал қилиб келган урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари асосига қурилганки, у аждодларимиз юрган мақсад йўлига мос келади. Лекин бир нарсани ҳеч қачон унутмаслик керак. Бу маънавий инқироз муаммоси билан бевосита боғлиқдир. Маълумки, сўнгги бир неча ўн йилликлар давомида халқ ва унга етакчилик қилишда маънавий инқирозларга дуч келдик. Бу хусусда ва маънавий инқироздан чиқиб олиш тўғрисида И. А. Қаримов қуйидагиларни ёзади: «...эзгу мақсадларни амалга ошириш учун, энг аввало, барчамизга боғлиқ, ҳамма нарсдан устун турувчи буюк бир муаммони ечишимиз, яъни маънавий инқироздан чиқишимиз лозим. Бу — энг шарафли ва оғир вазифалардан бири. Уни осонликча ҳал этиш қийин. Халқ ўзи шу вазифани тушунса ва бизга яқиндан туриб ёрдам берсагина, ижобий натижага эришмоғимиз мумкин...

...Моддий ислоҳотлар, иқтисодий ислоҳотлар — ўз йўлига. Уларни ҳал этиш мумкин. Халқнинг таъминотини ҳам амаллаб туриш мумкин. Аммо, маънавий ислоҳотлар — қуллик ва мутелик исканжасидан озод бўлиш, қадри баланд тутиш, ота-боболаримизнинг удумларини тиклаб, уларга мўносиб ворис бўлиш — бундан оғирроқ ва бундан шарафлироқ вазифа йўқ бу дунёда!» (7—8-бетлар).

Демак, маънавий инқироздан чиқиб олишнинг асосий йўли — маънавий ислоҳот ўтказиш ва бу долзарб муаммони тезкорлик билан ҳал этишдир. Бу халқ онгига, идрокига мустақиллик ғоясини ва унинг маъно-мазмунини сингдириш билан боғлиқдир. Айниқса, ёш авлодни онлада, болалар боғчаларида, умум ўрта таълим ва олий ўқув юртларида доимий равишда, муттасил ва ўзвий равишда шу руҳда тарбиялаб бориш лозим. Ана шундагина энг буюк мақсад, яъни мустақиллик йўлидан оғишмай борамиз, мустақиллик пойдеворини мустақкам қурамиз. Такрор айтамикки, бу, албатта, тарбия омилларининг барчасини тўғри йўналтириш, шу йўсин ва ти-

¹ Саидов Акмал. Мустақиллик қомуси. Т., «Ўзбекистон», 1993, 15-бет.

зимдаги ҳамма ишларни тўғри ва аниқ ташкил қилиш билан чамбарчас боғлиқдир.

Мустақиллик пойдеворининг таянчи халқимизнинг миллий-маънавий пойдеворига, маънавий пойдевор эса миллий истиқлол мафкурасини яратишга бориб тақалади. Шу фикр И. А. Каримов томонидан шундай аниқ ва равшан таҳлил қилиб берилганки, у таълим-тарбия йўналиши ва концепциясини белгилаб беради. Чунинчи, у дейди: «Халқимизнинг маънавий пойдевори— бўлажак давлатимизнинг таянчлари жуда қадимий ва мустаҳкам. Буни ҳеч ким инкор қила олмайди. Тарихимиз неча-неча минг йилликларга бориб тақалади. Гапнинг индаллосини айтишимиз керак: айрим одамлар ҳали лунги тутиб юрган даврларда бизнинг ота-боболаримиз юлдузлар жадвалини тузганлар.

Халқимиз таянчи — аждодларимиз қолдирган маънавий мероснинг ўзи бир катта хазина. Бу хазинадан оқилона фойдаланиш лозим. Аждодлар васиятига содиқ ва муносиб бўлмоғимиз керак.

Модомики, шундай экан, илдизларимиз шу қадар чуқур кетган экан, демак, истиқлол иморатини ҳам ана ўшанга яраша юксакликларга кўтаришга маънавий пойдеворимиз етарлидир.

Аллоҳ ҳаммага ҳам бундай куч, бундай меросни беравермайди. Бу — Аллоҳ таолонинг миллатимизга ато этган буюк неъмат, шарофатидир....

... Олдимизда турган энг муҳим масала, бу миллий истиқлол мафкурасини яратиш ва ҳаётимизда татбиқ этншидир.

Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, дилига, руҳиятига асосланиб, келажакка ишонч, меҳр-оқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғуларини онгимизга сингдириши лозим» (8—9-бетлар).

Бу фикрларни мустақилликни мустаҳкамлашнинг энг асосий принципи сифатида қараш лозим. Чунки шу ғояни амалга оширмай, ҳаётга татбиқ этмай туриб, бошқача айтганда, халқ ва ёшлар онгини қайта тарбияламасдан, назарда тутилган буюк мақсадга эрпишиш мумкин эмас. Мустақиллик ғоясининг туб моҳиятининг, маъно ва мазмунини дастлаб зиёлилар яхши билишлари керак. Шунингдек, улар бутун кучни не машаққатлар билан эришилган мустақилликни сақлаб қолиш

ва уни мустаҳкамлаш ишига сафарбар этмоқлари зарур.

Лекин амалда шу тарбиявий масала ва вазифалар бажариляптими, деган савол кўндаланг туради. Тан олиш керакки, жойларда бу йўлда қилинаётган ишлар талаблар даражасида эмас. Айрим зиёлилар бу оғир ва шарафли вазифадан ўзларини четга оляптилар. Шу ўринда мактаб ўқитувчиларининг ишдан бўшаб, ўзларини енгил-елпи йўллар билан мол-дунё орттиришга ураётганлари, айрим вилоят мактабларида ва олий ўқув юртлирида ўқитувчиларнинг ўқувчи ва талабаларга пухта билим бермай, дарсларда фанга алоқаси бўлмаган шунчаки мавзуларда гап сотиб, вақт ўтказишларини эслаб ўтиш жоиздир.

Айниқса, халқ ва талабалар орасида олий ўқув юртлири айрим «домла»лари синов ва имтиҳонлардан пул олиб, баҳо қўядилар деган хунук гап-сўзлар юради. Халқимизда «Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди» деган мақол бор. Демак, ўша хунук гап-сўзлар замирида қандайдир ҳақиқат бўлса керак. Бундан кўриниб турибдики, дастлаб зиёлилар орасида маънавий ислохотлар ўтказиш керак, деб ўйлаймиз. Билъакс, маънавий бой ва маънавий соғлом авлодни тарбиялаб, мустақилликка муносиб кишилар қилиб етиштириш амри маҳол.

Умуман олганда, мустақилликни мустаҳкамлаш умум-халқ иши ва вазифасидир. Хусусан, Ўзбекистон истиқлолини авайлаб асраш Марказий Осиё минтақаси халқларининг бирдамлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Худди шу нарсани кўзда тутиб, И. А. Қаримов ёзади: «Марказий Осиё минтақаси аҳолисининг муносиб турмуш кечирishiни таъминлаш, беқиёс табиат бойлиқларини, илм-фан, ишлаб чиқариш кучларини биргалликда ўз манфаатимизга ишлатиш, бир-биримизнинг азалий ҳусусиятларимизга зинн етказмаган ҳолда бахтсаодат учун куч-ғайратимизни мувофиқлаштириш, саъй-ҳаракатларимизни бирлаштириш ва бундай олижаноб ва улуг ниятлар, мақсадлар шу минтақада яшаётган халқларга мақбул бўлиши шак-шубҳасиздир.

Дўстлик ва бирдамлик, Марказий Осиё халқлари манфаатларининг бирлиги, бу — табиий ва объектив жараёндир. Бу жараёнга каршилиқ кўрсатиш сиёсий калтабинликдан бошқа нарса эмас» (13-бет).

Маълумки, Марказий Осиё халқлари мустақиллик

йўлига кириб олишди. Шу йўлни равонлаштириш, мақсад сари дадил, олға бориш уларнинг қўлида. Шу йўлдаги манфаатлари бир хил, мақсадлари бир хил. Бу жараёнда улар биргаликда ҳаракат қилишса, бир-бирларига қўл беришса, ҳамиша ҳамкор бўлишса, буюк мақсадга эришиши осон бўлади.

Эзгу мақсад ва тўғри йўлда фақат бирлашиш лозимлиги тўғрисида Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларида шундай ҳикматли ўғит бор: «Икки киши бир кишидан яхши, уч киши икки кишидан яхши, кўпчилик билан бирга бўлинглар. Тангри умматларимни фақат тўғри йўлда боришликка бирлаштиради». Демак, бирликда ҳикмат кўп. Халқимиз «Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар» деб бежиз айтмаган. Мустақиллик хусусидаги эзгу мақсадларни амалга ошириш масаласи фақат бирлашиш натижасида ҳал бўлади.

Халқимизда «Мақсадли бўлган йўл топар» деган ҳикмат бор. Мақсад сари интилиш, бу йўлда заҳмат чеккиш туфайлигина киши орзу-ниятларига эришади. Шунинг учун улуғ алломаларимиздан бири «Ижтиҳод— машаққатли ва заҳматли нарсани қўлга киргизмоқ учун бор қувватни сарф этишдир»¹ деб ўғит берган. Демак, мақсад қай соҳада бўлмасин ижтиҳод, яъни тиришиш, ҳаракат қилиш зарур. Билъакс, инсон мақсадига эришиши мумкин эмас.

Табийки, ҳамма ҳам мақсадга эришиш йўлларини билавермайди. Бу фикр, айниқса ёшларга ва болаларга тегишлидир. Шу сабабдан кўзланган мақсадга эришиш учун тиришиш, ҳаракат қилиш кўникмаларини ҳосил қилиш одатини тарбиялаш лозим. Маълумки, кўникма доимий тақорлаш, сабр-тоқатли ва чидамли бўлиш маҳсулидир.

Дейлик, болалар босқасида пластилиндан пиёла ясаш мақсад қилиб қўйилди. Бола, албатта, буни дарҳол эплай олмайди. Қўллари, бармоқлари тўғри ва кўнгилдагидек ҳаракат қилмайди. Бола бундай ҳолларда зерикиб, ишни давом эттирмаслиги ва ўз ҳолига ташлаб қўйиши мумкин. Бироқ тарбиячи болани пиёла ясашга қодир эканига ишонтириши ва уни руҳлантириши лозим. Қолаверса, шунинг билан ҳар кун тақорланиши керак. Бу ҳолда болада, биринчидан, меҳнаткашлик

¹ Донишмандлар одоб-ахлоқ тўғрисида, Т., «Ўқитувчи», 1986, 60-бет.

одати, иккинчидан, сабр-чидамли бўлиш қобилияти, учинчидан, меҳнатни севиш ва интилиш кўникмалари ҳосил қилинади. Охир-оқибатда пластилиндан пиёла ясай олади. Унинг бу иши рағбатлантирилиши ва унга тегишли баҳо берилиши лозим. Боланинг шу фаолияти янада давом эттирилса, у пиёлани яхшироқ, бежиримроқ, чиройлироқ қилиб ясаши мумкин. Энди ҳосил қилинган кўникма малакага айланади. Тарбия шу йўсинда мактабда ҳам давом эттирилса, болада ва ёшларда мақсадга интилиш ва, ниҳоят, унга эрншиш малакалари вужудга келади, шу малакалар тобора шакллана боради. Бунда оддий нарсалардан мураккаб нарсаларга қараб боришни унутмаслик зарур. Биз бу ўринда содда бир мисол келтирдик.

Умуман олганда, мақсадга эрншиш малакалари уйда, болалар боғчаларида, умумтаълим мактабларида ва олий ўқув юртларида ҳосил қилинади, тарбияланади. Шу ишни амалга ошириш учун ота-она билан бола, тарбиячи билан бола, муаллим билан бола бирдай заҳмат чекишни керак. Саъй-ҳаракатлар бирлашиб, уйғунлашувин зарур.

Мустақиллик билан боғлиқ буюк мақсадларга эришиш кўникма ва малакаларини вужудга келтириш, тарбиялаш ва такомиллаштириш анча мураккаб жараёндир. Шу муборак жараён учун зарур бўлган тарбия йўли ва усулларини йўсин ва концепциясини тайёрлаш ва шу асосда иш олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Тезкорлик билан ишлаб чиқилган шу концепцияни дарҳол амалда татбиқ этиш лозим. Тарбия тизимини шу асосга қуриш керак. Бу тарбиянинг кечиктириб бўлмайдиган долзарб масаласидир.

Мустақиллик тарбияси концепциясига нималар кириши кераклигини белгилаб олиш лозим. Чунончи:

1. Мустақилликнинг ўзи нима? Унинг маъно ва мазмуни.

2. Мустақилликнинг тарихий илдиэлари, унинг илмий асослари. Мустақилликнинг назарий ва амалий йўналешлари.

3. Мустақиллик мафкурасини яратиш. Мустақиллик мафкурасининг тарихий асоси, ғоявий йўналиши.

4. Мустақиллик ғояси ва мафкурасини тарғиб қилиш усуллари ва турлари.

5. Мустақил оила. Янги ташкил топган оиланинг ўзига хос қийинчилик, ташвиш ва қувончлари. Мустақил

давлат. Янги ташкил этилган мустақил давлатнинг миллий хусусиятлари. Озодлик, эркинлик тушунчалари. Му-телик ва боқимандаликдан халос бўлишнинг тарбиявий асослари.

6. Мустақиллик тарбияси, унинг назарий ва амалий йўналиши. Мустақиллик тарбиясининг миллий ва тарихий асослари.

7. Ўзбекистон фани ва маданияти тараққиётида мустақилликнинг роли ва ўрни.

8. Мустақиллик тарбиясида халқ таълими тизимининг аҳамияти.

9. Синф-дарс тизимида мустақиллик тарбиясини сингдириш малакаларини ошириш.

10. Мустақиллик тарбиясини ривожлантиришда адабиёт ва санъатнинг роли, ундан унумли фойдаланиш усуллари, методлари.

11. Мустақиллик тарбияси асосларини, назарий ва амалий соҳаларини илмий жиҳатдан тадқиқ этиш.

12. Халқ онгига мустақиллик моҳияти ва мазмунини, ғояси ва мафкурасини сингдиришда радио ва ойнаи жаҳон кўрсатувлари ҳамда оммавий ахборот воситалари фаолиятини изчил йўлга солиш ва улардан тўғри, унумли фойдаланишни ташкил этиш.

13. Мустақиллик тарбияси бўйича кенг оммага мўлжалланган тил услубида рисоалар яратиш ва изчил нашр қилиш.

14. Мустақиллик тарбияси ишларини доимий назорат остида тутиш.

Хулоса қилиб айтганда, ёшлар онгига мустақилликнинг ўзи нима экани, унинг маъно ва мазмунини, моҳиятини сингдириш лозим. Ўзбекистон давлати ва мустақилликнинг буюк келажаги ва унинг буюк мақсадлари худди мана шу нарса билан чамбарчас боғлиқдир.

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ВА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ

1 - §. Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий хусусияти ва маънавий-ахлоқий тарбия

Инсоннинг инсонлиги, биринчи навбатда унинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан баркамоллиги, поклиги билан белгиланади. Маънавий-ахлоқий тарбия тушунчаси кенг қамровлидир. Маънавий-ахлоқий баркамол инсон ота-онаси, фарзандлари, қариндошлари, хуллас, бутун оила аъзолари, қўни-қўшнилари, маҳалла-кўйи, қишлоқдошлари ва бутун мамлакат халқ фаровонлиги ҳақида қайғуради; теварак-атрофини ўраб олган инсонлар унга керак бўлгани сингари, ўзи ҳам уларга керакли киши бўлишга интилади; одоб-ахлоқи, феъл-атворини ёқимли қилишни инсоний бурч деб ҳисоблайди; ота-боболардан ёдгор бўлиб қолган маданий меросни қадрлайди; миллий қадриятларни эъзозлайди ва уларга содиқ бўлиб қолади; ватанпарварлик, халқпарварлик, инсонпарварлик туйғулари барқарор бўлади; ўзаро муомала-муносабатда ўрناк бўлишга мойил бўлади; бировнинг оғирини енгил қилишни одат қилади; умумхалқ маъқуллаган ва ҳукумат томонидан қонуний қабул қилинган Конституцияни ҳурмат қилади ва унга садоқат намуналарини амалда кўрсатади; Ватанни ҳимоя қилиш, бошқача айтганда, ҳарбий-ватанпарварлик туйғулари билан яшайди; дёнат ва адолат, меҳр-шафқат ва эзгуликни ҳимоя қилади; ваъдага вафоли бўлишни ўзига касб қилиб олади.

Умуман олганда, Ўзбекистонда жамиятни тубдан янги асосга қуриш ва уни ҳар томонлама ривожлантириш халқнинг дунёқараши, маънавияти билан бевосита боғлиқдир. Бу ҳақда И. А. Қаримов шундай ёзади: «Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг ўз йўли тўрта асосий негизга асосланади. Бу негизлар:

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;

— ватанпарварлик»¹.

Умуминсоний қадриятларга содиқлик, биринчидан, адолат ва тенгликда кўзга ташланади. Инсон қадр-қимматини баҳолашда ана шу адолат ва тенглик муҳим ролни бажаради. Инсон адолат ва тенгликка оилада, маҳаллада, истиқомат қилаётган жойида, жамоат орасида, ишхонада, таъминот жараёнида, савдо-сотиқ шохобчаларида, хуллас, ҳар сонияда муҳтождир. Айниқса, раҳбар ходимларнинг меҳнаткашларга, маъмурий ва ҳуқуқий органларнинг одамларга бўлган муносабати ва қарашларида адолат ва тенглик янада равшан кўринади.

Қишлоқ жойларидаги шу соҳага оид айрим масалаларни таҳлил қилиб кўрайлик. Қишлоқ меҳнаткашларига экин экиш ва турар жой қуриш учун ер ажратишда баъзи кўнгилсизликларга сабаб бўлувчи ҳолатлар содир бўлиб туради. Жамоа хўжалиги раҳбарлари сал-пал мундроғроқ, яъни ҳимоясиз кишига озроқ ер беради-ю, бошқаларига эса кўпроқ ер ажратади. Ёки кимгадир уйида қўшимча уй-жойга муҳтож кишилар бўлса-да, уларга эътибор берилмайди-ю бошқасига турар жой зарур бўлмаса-да, унинг 10—15 ёшли фарзанди номига ҳам турар жой қуриш учун ер ажратилади.

Ёки деҳқон оғир ва машаққатли меҳнат эвазига қишлоқ хўжалик маҳсулотлари (помидор, бодринг, қовуқ-тарвуз, сабзи, пиёз ва шу кабилар) етиштиради. Улар шу маҳсулотларни бозорга олиб чиқиб сотиш имкониятига эга эмас. Транспорт етишмайди. Тайёрлаш идоралари ходимлари шу маҳсулотларни ўта арзон-гаровга олиб кетишади-да, бошқа жойга олиб бориб, беш-ўн баробар қимматга пуллашади. Деҳқоннинг олган пули эса, ўша маҳсулотни етиштириш учун сарф қилган меҳнатини тўла қопламайди. Натижада деҳқон қашшоқлигинча қолаверади-ю, учар «ишбилармонлар» бойиб кетади. Бу адолатсизлик ва тенгсизликнинг худди ўзгинасидир. Бундай ҳолатлар қишлоқ меҳнаткашларининг кўпроқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга бўлган қизиқишини сусайтиради, меҳнатга бўлган муносабатига салбий таъсир кўрсатади. Оқибат, меҳнат тар-

¹ Қаримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 65-бет. (Кейинги кўчирмаларда фақат саҳифаси қавс ичида кўрсатилади.)

биясига зил кетади, бозорларда тақчиллик вужудга келади.

Демак, қишлоқ меҳнаткашларига нисбатан турли соҳада адолат ва тенгликни қарор топтириш, уни доимий назорат остига олиш мустақилликни сақлаб қолишда, уни такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эгадир. Қолаверса, қишлоқ аҳолисида мустақилликнинг узил-кесил тантанасига ва унинг истиқболига ишончни таркиб топтириш бугунги куннинг асосий вазифасидир.

Шаҳар жойларида ҳам адолат ва тенглик борасида қишлоқ манзараларига ўхшаш кўринишларни сезиш мумкин. Завод ва фабрикаларда, корхона ва ташкилотларда, муассасаларда «қонун олдида ҳамма баробар» шiori остида иш юритилса, унга қатъий амал қилинса, давлат ва давлат ҳокимиятининг, қолаверса, мустақил давлат таъсис этган, чиқарган қонунларнинг халқ олдида обрў-эътибори орта боради, меҳнатига бўлган қизиқиш ва иштиёқ ошади, меҳнат унумдорлиги ўсаверади. Шу зикр қилинган талаблар умуминсоний қадриятларга бўлган ҳурматнинг асосий белгисидир.

Янги ўқишни тамомлаган ёш мутахассисларни ишга қабул қилишда, вазифаларни тақсимлашда телефонлар, ҳар хил илтимослар орқали иш тутиш ҳоллари баъзан учраб туради. Бу сингари ҳодисалар эндигина ҳаётга қадам қўяётган ёшлар руҳига, уларнинг адолат ва тенгликка нисбатан муносабатига салбий таъсир кўрсатиши табиий ҳолдир.

Қонуиларда ҳомиладор аёлларни ишга қабул қилмаслик тубдан қораланади. Айрим раҳбарлар ҳомиладор аёлларни ишга олншмайди. Натижада ўша аёл ишлаш ҳуқуқидан маҳрум бўлиб, моддий жиҳатдан қийналади, руҳий азоб ёйди, қийинчилик билан кун кечиради; кўнгли ўксийди. Сунъий ва ғайриқонуний равишда шундай ғарибликка маҳкум этилган инсонлар айрим раҳбарларнинг давлат номидан қилган ножўя хатти-ҳаракатларини тузум ва давлат ҳокимияти туфайли деб тушунадилар, янги мустақил мамлакатнинг, янги тузумнинг берган «меvasи» деб талқин қиладилар. Бундай тушунча халқ ўртаснда янги тузумга нисбатан салбий фикрларни вужудга келтиради. Натижада айрим раҳбарларнинг ножўя хатти-ҳаракатлари мустақиллик хусусида нотўғри хулосалар чиқаришга сабабчи бўлади. Қолаверса, энг ёмони шундаки, мустақил Ўзбекистоннинг янги Конституциясида белгилаб қў-

йилган ҳуқуқларнинг атайлаб бузилиши ёмон оқибатларга олиб келади, бу халқ онгини заҳарлайди, давлат қонунларига ва Президент фармонларига ишончсизлик кайфиятини вужудга келтиради. Бу адолат ва тенглик каби умуминсоний қадриятларга очиқдан-очиқ зарбадир. Бундай жойда тарбия издан чиқади, янги қурилаётган жамият маънавий жиҳатдан жуда катта зиён кўради.

Демак, И. А. Каримов сўзлари билан айтганда, «Мустақил Ўзбекистоннинг куч-қудрати манбаи — халқимизнинг умуминсоний қадриятларга содиқлигидир» (65-бет). Бу жумла замирида мустақил Ўзбекистоннинг барча тармоқларидаги ҳамма катта-ю кичик раҳбарлар, амалдорлар амалда татбиқ этилаётган қонунларга тўла-тўқис амал қилишлари шарт, уларни ҳар қандай ҳолат ва вазиятда ҳам бузмасликлари керак, деган фикр ётибди.

Адолат ва тенгликнинг барқарорлиги, уни авайлаб асраш, ҳаёт ва турмушда барчага тенг татбиқ этиш кенг халқ оммасининг маънавий-ахлоқий қарашларига ижобий таъсир ўтказиши. Зотан, бу инсонпарварлик руҳида тарбиялашнинг муҳим шартидир. Чунки Ўзбекистонни миллий қадриятлар асосида янгилашнинг туб ва асосий мақсади ҳамда инсонпарварлик ақида ва анъаналарини қайта тиклаш, шунингдек уларни янги маъно ва мазмун билан бойитиш маънавий-ахлоқий тарбиянинг шаклланиши ва ривожланишида муҳим аҳамият касб этади.

Инсонпарварлик нормаларининг бузилиши адолат ва тенгликка путур етказиши. Бу мустақил давлатнинг кишиларни мустақиллик руҳида тарбиялаш ишларини издан чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида шундай дейилган: «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар».

Демак, деҳқонми ёки ишчимми, раҳбарми ёки давлат арбобими, барча қонун олдида баробар бўлмоғи лозимдир. Ана шундагина қонуннинг обрўси, куч-қудрати юксала боради. Ўзбекистон мустақиллигини ўша адолатли ва инсонпарварлик гоёлари билан йўғрилган қонунлар орқали сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш мумкин.

Инсонпарварлик — бу, ўзбек халқи миллий руҳиятининг ажралмас фазилатидир, дейди И. А. Каримов. Ин-

сонпарварлик пурмаъно ва сермазмун тушунчадир. У ўзбек халқининг ажралмас хислати сифатида кўзга ташланади. Қуръони карим инсонпарварлик гоялари асосига қурилган, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари шу гояларга бой ҳикматлар мажмуасидир. Инсонпарварлик кишиларнинг бир-биринга ҳурматида, қадр-қимматида, меҳр-оқибатида, шунингдек, диёнатда, меҳр-шафқатда, ўзаро кўмаклашувда, ҳамдардликда, бошқалар қайғусига шерик бўлиб, қувончидан ва бахтидан севишида, халқ бахти ва ютуқларидан фахрланишда кўрилади.

Меҳмондўстлик, инсонлар ва халқлар ўртасидаги дўстлик ҳам инсонпарварлик белгисидир. Шафқатсизлик, оғир дардга чалинганларга ачинмаслик, бировларга нисбатан зўравонлик, бошқалар чеккан қайғу-азиятлардан қувониш инсонпарварликка тамоман ёт нарсалардир.

Ўзбек халқи бир умр меҳр-шафқатли бўлган, барчага ёрдам қўлини чўзган. Айниқса, иккинчи жаҳон уруши даврида етим қолган болаларга ва бошқа халқ вакилларига бағридан жой бериши ва уларга ёрдам қўлини чўзиши шу фикримизнинг ёрқин далилидир.

Ўзбек халқи умуминсоният дардини кўйлаб келган. Ал-Хоразмий, Ал-Беруний, Аз-Замахшарий, Паҳлавон Маҳмуд, Ал-Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Алишер Навоий, Огаҳий асарлари гояси умуминсоний гояларга бой. Уларнинг мазмуни жаҳон халқларининг оғирини енгил қилиш гояси билан суғорилган.

Қитоб муаллифи таъкидлаганидек, ўзбек дпёрнда, тарихда кўп марта бўлганидек, яна янгидан ўзимизнинг бетакрор ва илғор, энг муҳими — инсонларга керакли қадриятларимиз барпо этилади (68-бет). Бу мустақиллик шарофати ва имконияти билан бевосита боғлиқдир. Билъакс, давлат ва халқ мустақил бўлмас экан, миллий анъаналар, қадриятлар ва маънавий-ахлоқий тарбия кўникмаларининг вужудга келиши қийин.

Юқорида қисман фикр юритганимиздек, инсон ҳуқуқлари ва демократия каби жаҳоншумул қадриятлар инсонпарварлик гояларининг амалга ошишида ва миллий-давлатчилик сиёсатида ўзбек халқига азалдан хос фазилатдир. Жумҳуриятимиз ҳокимияти инсон ҳуқуқлари ва демократияга оид масалаларни махсус қонун билан белгилаб қўйибди. Шундай бўлса-да, халқ оигида, асрлар давомида бизгача етиб келган маънавий-ахлоқий

тарбия тажрибаларида ўша инсонпарварлик ақидалари ўз ифодасини топган.

Президентимиз ва Ўзбекистон ҳукуматининг энг улуғвор ва инсонпарварлик ғояларидан бири — ички ва ташқи тинчлик сиёсатидир. Халқимиз тинч яшашга тўла ҳақлидир. Давлат ва жамият ана шу умумбашарий ҳуқуқни қонуний воситалар орқали кафолатлаб берган. Бу сиёсат ва ҳуқуқ жамиятни демократлаштиришнинг, мустақилликни сақлаб қолиш ҳамда уни ривожлантиришнинг, халқ фаровонлигини ва миллий маънавий ахлоқий қадриятларни қайта тиклаш ва мустақамлашнинг асосий омили ва шарти ҳисобланади.

Халқпарварлик ва инсонпарварликнинг муҳим ва тўғри йўналиши ана шу ғояларни амалда татбиқ этиш ҳамда барча куч ва имкониятларни ўша йўлга йўналтириш билан белгиланади. Инсон туғилган экан, у яшashi керак. Яшаш учун тинчлик зарур. Демак, давлат ва жамиятимизнинг тинчлик сиёсати ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам тарбиявий аҳамиятга эгадир.

И. А. Қаримов «Бутун дунё ягона ва ўзаро боғлиқдир» деган фалсафий фикрни илгари суради. Шунингдек, бу фикр фалсафий-дидактик ғояларни ўзида мужассамлаштирган. Олам, айниқса, табиат экологияси орқали бир-бири билан чатишиб кетган. Масалан, Орол денгизининг ҳалокатга юз тутаётгани туфайли бутун Марказий Осиё ҳамда қўшни мамлакатларнинг об-ҳавоси ўзгарган, бундан шу минтақадаги барча халқлар азият чекмоқда, саломатлигига салбий таъсир кўрсатган ва бу кенг миқёсда ёйилмоқда. Бу фалокат киши маънавиятига ҳам зиён етказди. Зотан, табиат ва маънавий экологияси ўзаро боғлиқ ҳолда мавжуддир. Экология бузилар экан, инсон саломатлиги ёмонлашади. Инсон носоғлом экан, унинг руҳи суст бўлади ва меҳнат қилиш иштиёқи пасаяди. Бу иллат жамият ривожига ва тараққиётига салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг экология тарбиясига алоҳида эътибор берилди ва бу тарбия кучайтирилди. Бу фан инсонпарварликни ўзида мужассамлаштирган омиллардан бири — теварак-атрофни авайлаб-асраш, табиат экологиясидан сабоқ беради, қолаверса, у ёшларни инсон ҳаёти ва саломатлигига учун зарур бўлган экология тарбиясига суянади.

Мустақил Ўзбекистон ўз халқининг саломатлиги ҳақида қайғуранар экан, бунга миллий бойлик сифатида қа-

ралади. Бу бойликка жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш орқали эришилади. Шу соҳа, табиийки, оила, мактаб, маҳалла, соғлиқни сақлаш тизими, жисмоний тарбия ва спорт мактаблари ва ташкилотлари воситасида равнақ топтирилади. Демак, жисмоний тарбия мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим белгиларидандир. Чунки, тарихан баҳодирлар ватанида баҳодирлар етиштирилиши ва тарбияланиши анъанага айланган. Улар ватан ҳимоясида ҳам, нчки ишларда ҳам мустақилликни ҳимоя қилишнинг асосий вазифаларини амалга оширадилар.

Умуман олганда, умуминсоний қадриятларга содиқлик мустақил давлатимизда мустақиллик тарбиясининг муҳим негизларидан бирини ташкил этади. Бу эса, албатта, маънавий-ахлоқий тарбия билан бевосита боғлиқдир.

Халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга алоҳида эътиборни кучайтириш мустақил давлат ва халқнинг асосий мақсадидир. Бу хусусда И. А. Каримов «халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш — Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир» (70-бет), деб таълим беради.

Маънавий мерос, яъни маънавият деганда, биринчи гада, миллий озодлик ва мустақиллик туйғусини тушунмоқ лозим. Марказий Осиё ҳудуди қадимда Хоразм, Турон, Туркистон сингари номлар билан аталган тарихдан аён. У кўпчилик даврда мустақил яшаган. Бу туркий халқлар тобеликда, қарамликда ва қулликда яшагани ҳам сир эмас. Лекин шу халқ ўз даврида озодлик ва мустақиллик учун мардонавор курашган. Қутлуғ ва муқаддас қон ҳисобига ўз истиқлолини қўлга киритган. Демокчимизки, адолатли курашлар оқибатсиз қолган эмас. Уша қутлуғ курашлар жабҳаларида Тўмарис, Спитамин, Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Амир Темур сингари баҳодир халқ қаҳрамонлари етишиб чиққан ва улар тарихда бир умрга арзигулик ва ўчмас из қолдиришган. Уларнинг ҳаёти, турмуши ва босиб ўтган йўли, фаолияти ҳозирги мустақилликни эндигина қўлга киритган халқ учун маънавий руҳ бағишлайди ва уни ҳимоя қилишида тарбиявий аҳамият касб этади.

Бу хусусда юқоридаги китобда шундай дейилади: «Маънавият инсонга она сути, ота намунаси, аждодлар

ўғити билан бирга сингади. Она тилининг буюк аҳамияти шундаки, у маънавият белгиси сифатида кишиларни яқин қилиб жипслаштиради... Маънавият ўз халқининг тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айланади. Тарихга мурожаат қилар эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тутишимиз керак. Хогирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди» (71-бет). Аждодлар хотирасини пок тутиш — уларнинг тарихий анъаналарига, васият ва ўғитларига, миллий қадриятларига, ахлоқий-маърифий қарашларига, авлодларга қолдирган маданий меросига содиқлик ва шуларга амал қилиш демакдир.

Мустақиллик, бу — бизга аждодларимиз қолдирган бой ва муқаддас маънавиятдир. Шу маънавиятнинг авайлаб асраш давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим вазифа ва бурчдир. Шу вазифани бажаришда ва ҳал қилишда ёшлар ва бутун халқ онгига мустақиллик руҳини сингдириш жуда катта аҳамият касб этади. Чунки, юқорида таъкидлаганимиздек, маънавият инсон учун жуда зарур неъматдир, ундан озуқа ололмаган киши камол топмайди, истиқболли хира тортади. Шунинг учун аждодларимиз фарзандларининг маънавий тарбияси ва маънавий камолоти тўғрисида доимий равишда қайғурганлар, ёшлар тарбиясида эса худди шу нарсага алоҳида аҳамият берганлар.

Маънавият деганда, туғилган ва униб-ўсган муқаддас ер, оила, ота-она, фарзандлар, қариндошлар, оғайнилар, қўни-қўшнию маҳалла-кўй, халқ, шунингдек, мустақил давлатга ҳурмат ва садоқат, инсонларнинг қадрқимматини жойига қўйиш, бир-бировга ва давлатга ишонч, аждодлар хотираси, иймон ва виждон, диёнат, ватан ҳимояси ва меҳнатда жасорат, меҳр-оқибат, шафқат, озодлик ва эркинлик, ҳамкорлик ва биродарлик каби муборак анъанаю, қадриятларни англамоқ зарур. Инсонни инсон деб аташга бериладиган кафолат ана шуларда кўринади.

Инсоннинг инсонпарварлик фазилати ўзини ўз халқи фарзанди сифатида ҳис этиши, уни деб меҳнат қилиши, унинг фидойисин бўлиши билан баҳоланади ва бу фазилат унинг маънавияти даражасини кўрсатади. И. А. Каримов таъбири билан айтганда, «Маънавият — тақдирнинг эҳсони эмас. Маънавият инсон қалбида камол то-

пишп учун у қалбан ва виждонан, ақл ва қўл билан меҳнат қилиши керак» (72-бет). Маънавий бой киши шон-шуҳрат, мансаб, моддий бойлик учун ҳаракат қилмайди, моддий қийинчиликларга дуч келганда қадди букилмайди, баъзан уюштирилган тухмату фитналар унинг руҳини тушира олмайди. Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур каби халқ қаҳрамонлари, Ал-Беруний, аз-Замахшарий, Абу Али ибн Сино, Машраб, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Усмон Носир сингари алломалар шундай сиймолардан ҳисобланади. Демак, ҳар қандай шум тақдир ва қисмат покиза, мард инсон маънавиятини бузомайди, балки мустаҳкамлайди, чиниқтиради. Демак, юксак даражадаги маънавият фидойилик, жасорат, мардлик, ўз халқини севиш, ватанини қадрлаш, аждодларидан фахрланиш каби олижаноб фазилатлар билан бевосита боғлиқдир.

Маънавиятни қадрлаш, уни ҳимоя қилиш, авайлаб-асраш истиқболли келажакка умид бағишлайди. Халқнинг юксак маънавиятини тарғиб этишда фан ва маданият, адабиёт ва санъат муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Шу ўринда олимлар, бадий сўз усталари ва санъаткорларнинг меҳнатини алоҳида таъкидлаш лозим, уларнинг ижодий равнақиға ёрдамлашиш ва маблағни аямаслик маънавиятнинг бугуни ва келажакка гамхўрликнинг ўзгинасидир.

Бўйнига ип боғлиқ ит овга, қафасдаги булбул сайрашга ярамагандек, эркин ижодкор ҳақиқий санъат асарини яратиши мушкул. Худди шу нарсани назарда тутиб, И. А. Каримов ўз китобида қуйидагиларни ёзади: «Ижодий ходимларнинг маънавий кучига эркинлик бериш, уларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш ҳам катта аҳамиятга эгадир» (73-бет). Ижодкорга ундоқ ёз, бундоқ ёз деб кўрсатма бериш фаҳмсизлик аломатидир. У ўзига таъсир қилган, қалбини забт этган мавзуга қалам уради ва шу мавзудаги асар жонли ва ҳаяжонли чиқадди, тарих синовларидан эсон-омон ўтади.

Бир пайтлар бадий ижодиётда тарихий мавзуда ёзиш анча чекланган эди. Коммунистик фирқани улуглаш ва тарғиб этиш, Шўро тузумини куйлаш биринчи босқичга кўтарилганди. Тарихий мавзуда ёзилган асарлар териб олиниб, муаллифлари қоралангани, қузғин қилингани, қамалгани, қатл этилгани ҳеч кимга сир эмас. Бироқ ўша асарлар йўқ бўлиб кетмади, халқ ёдида, қалбида яшаб қолди. Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар»,

Чўлпоннинг миллий руҳдаги шеърлари, Усмон Носир ижоди қанчалик таъқибга олинмасин, ҳанузгача яшаб келди, мустақиллик тантанаси туфайли улар китоб ҳолида халққа тақдим этилди.

Еки санъатда мумтоз куйлар, мақомлар таъқиб остига олинган, улар ёзилган пластинкалар, магнит тасмалари ёқиб ташланган эди. Бироқ ўша куйларни мусиқаларни халқ ёддан ўчириш имконияти бўлмади. Мустақиллик туфайли махсус мақом дасталари тузилди, мумтоз куй ва мусиқалар қайта тикланди ва бу йўлда оғир ва шарафли ишлар олиб борилмоқда.

Комфирқа ва шўро ҳукумати раҳбарлик қилган етмиш йил давомида мумтоз куйлар муаллифларининг номлари тарих саҳифаларидан зўровонлик билан чизиб ташланган даврда бошқачароқ манзаралар кўзга ташланди. Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхони соний-Феруз хон бўлгани учун унинг ижоди халқдан ажратиб қўйилди. Нафосатга, латофатга бой ғазаллари чоп этилмади. Хоразм маданияти ва маънавиятини юксалтиришга қўшган беҳисоб ҳиссаларидан кўз юмилди. Лекин унинг Огаҳий ғазалига басталаган «Феруз» куйини йўқотишга, халқ ёдидан ўчиришга ҳеч кимнинг кучи етмади, у ҳозирги мустақиллик тантанасигача яшаб келди ва «Феруз» мустақиллик тўйларида, байрамларида баралла янграб келмоқда. Халқнинг руҳини кўтаришга ёрдам бермоқда.

Бизнингча, ўша куй оҳангларида, нолаларида тобелик ва қарамлик маъноси жаранглаб турибди. Шунингдек, унга келажакка ишонч ва умид оҳанглари сингдирилган. Бу ҳолат тарихий воқеа ва ҳодисалар билан ҳамоҳанг. 1873 йилнинг баҳорида генерал Кауфман бошлиқ чор Русияси Хоразмни жуда катта куч ва ҳийла билан босиб олган. Бундан Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхони соний-Феруз жуда қаттиқ изтироб чекади, қулликка кўниқолмай қийналади. Шу қайгу-аламлар, изтироблар «Феруз» куйи оҳангида мужассам. Шунинг учун бу куй халқ томонидан қатағон йилларида ҳам ёдланиб, куйланиб келди.

Инсон маънавий руҳига таъсир этишда ва маънавиятни мустаҳкамлашда таълимнинг роли бениҳоя каттадир. Маълумки, таълим асосан мактабда, ўрта махсус билим юртларида, олий ўқув юртларида амалга оширилади. Ўша муассасаларда муаллимлар, профессор-ўқитувчилар хизмат қилишади. Демак, таълим муал-

лимлар, профессор-ўқитувчиларнинг фаолияти билан боғлиқдир. Таълимнинг қай даражада берилиши уларнинг илми, билимдонлиги, иқтидори, муаллимлик истеъдоди, услубининг ранг-баранглигига бевосита алоқадордир.

Муаллимлар тинмай билим кўлами ва доирасини кенгайтириб боришлари учун доимий ва узвий равишда фан янгиликлари билан танишиб туришлари лозим. Улар ўзи ўқитадиган фанни пухта эгаллашлари учун «мулла бўлсанг такрор қил» деганларидек, мавжуд илмини такрор ўрганишлари ва мустаҳкамлашлари керак. Муаллимлик малакаларини муттасил ошириб боришлари, ўқитиш усул ва йўллари устида узвий равишда изланишлари мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун улар моддий жиҳатдан таъминланган бўлишлари зарур. (Маоши сақлаб қолинган ҳолда) иш кўлами қисқартирилиши ўша муаммони ҳал қилишга ёрдам беради. Шунинг назарда тутиб, умумтаълим мактаблари муаллимлари меҳнатининг оғирлиги туфайли ҳар ставка учун пул маблағлари муттасил оширилган ҳолда дарслар миқдори анча қисқартирилди. Яъни, бошланғич синф ўқитувчилари ҳафталик соати 14, юқори синфлар учун 16 соат қилиб белгиланди. (Илгари бошланғич синфларда 20, юқори синфларда эса 18 соат эди.) Бу тадбир халқ таълими ходимларининг фаоллигини бироз оширди, ижодкорлигини, изланувчанлигини таъминлашга ёрдам берди. Муаллимлар маҳорати, иқтидори, билимдонлиги туфайли ёш авлод чуқур билим эгаллайди. Бошқача айтганда, уларнинг маънавияти, маънавий-ахлоқий қарашлари ёшларга ўтади. Бу халқ таълими ходимларига нисбатан ғамхўрлик қилишни, уларнинг шонли ва шарафли меҳнатларига тўғри ва одилona баҳо беришни ҳамда рағбатлантиришни тақозо этади. Бу ўзбек халқининг, яъни аجدодларимизнинг таълим-тарбия борасидаги анъанавий ишларига монанддир.

Умумтаълим мактабларида тарбия ишларига аҳамият бериш анъанавий маънавиятни ривожлантириш, шакллантириш ва такомиллаштиришнинг етакчи ва асосий омилдир. Аслида таълим ва тарбияни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Бу иш диалектик бирликда олиб борилади ва амалга оширилади. Бизнингча, тарбия фани манбаи, воситаси ва методологияси сифатида муқаддас Қуръони карим ҳамда Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларига, шунингдек, Аз-Замахшарий, Имом Бухорий, Ат-Термизий, Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқир-

ғоний сингари алломаларнинг асарларига ва ўғитларига таяниш лозим. X—XIV ва XVI асрларда Ўзбекистон ҳудудида фан ва маданият гуллаб-яшнаган даврларда худди шу йўл ва усулдан кенг фойдаланилган. Бу тарихда энг синалган муборак тажрибадир. Зикр қилинган муқаддас китобларда ҳамда асарларда маънавийт масаласи биринчи даражага кўтарилган. Яъни маънавийт камолотини таълим-тарбиясиз тасаввур этиш мумкин эмас.

Умумтаълим мактаблари, ўрта махсус билим юртлирига мутахассис ходимлар тайёрлаш олий ўқув юртлири зиммасига тушади. Бу борада Ўзбекистон Президенти девони ва ҳукумати институт ва дорилфунунлар фаолиятини яхшилашга ғамхўрлик қилмоқда. Айниқса, ўқишга қабул қилишда адонат, ҳақиқат ва тенгликни тиклаш тўғрисидаги ишлар муҳим ва салмоқлидир. Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан сўнг хорижий давлатлар тажрибасидан унумли фойдаланилмоқда. Ёшларнинг олий ўқув юртлирига тест усули билан қабул қилиниши шу фикримизнинг ёрқин далилидир. Қабулдаги адонат ва тенглик яхши ва малакали, билимдон ва юсак маънавийтли мутахассис ходимлар тайёрлашнинг ишончли ва кафолатли гаровидир.

Мустақил давлат равнақи ва тараққиётида мутахассис ходимларга, ишбилармонларга, умуман инсонга ўз имкониятларини намоен қилиш учун шарт-шароит яратиб бериш муҳим аҳамият касб этади. Утган етмиш йил давомида Ўзбекистон ва унинг халқи бу ҳуқуқдан бутунлай маҳрум эди. Натижада огир ва енгил саноатда маҳаллий мутахассислар кам етишиб чиқди, уларни тайёрлашга деярли эътибор берилмади. Маҳаллий ишчилар аксарият ҳолларда оддий, шунчаки ишларда фойдаланилли. Дастгоҳларни бошқариш, тузатиш ва таъмирлаш, энг зарурий қисмларини тайёрлаш ва ўрнатиш, умуман замонавий техникани ишлатиш сингари кўникма ва малакаларни эгаллаш имкониятидан маҳрум бўлишди. Қолаверса, Ўзбекистонда етиштириладиган хом ашёлардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш борасида ҳеч қандай тажрибага эга бўлмади қолишти.

Бироқ маҳаллий ишчилар ўша мутахассисларни, касбухунарни эгаллашга муштоқ, ўз имкониятларидан фойдаланишга ва қобилиятини амалда синаб кўришга чанқоқ эдилар. Президентимиз И. А. Қаримов худди шу муаммоларга боғлиқ ҳолда халқнинг ўз имкониятлари-

дан фойдаланишга ҳамиша тайёр бўлганлиги хусусида ёзади: «Инсоннинг ўзи ва ўз оиласининг бахт-саодати йўлида меҳнат қилишга шахсан тайёр эканлиги унинг ички имкониятларини ташкил этади» (74-бет). Ўзбек халқи азалдан меҳнаткашдир, аجدодларимиз «Меҳнат, меҳнатнинг таги роҳат», «Меҳнатинг — зийнатинг» каби халқ ҳикматларига тўла амал қилган ҳолда меҳнат қилиб яшаган. Чунки ижтимоий-иқтисодий муаммолар биринчи навбатда меҳнат орқали ечилади.

Ўзбекистон мустақилликка эришди, деб қайта-қайта фахрланиб гапирармиз. Ҳар бир киши бундан фахрланиш ва гурурланишга ҳақли. Лекин унинг гуллаб-яшнашига, равнақи-ю тараққиётига, мустаҳкамланишига ўз ҳиссасини қўшиши лозим. Ана шундагина инсоннинг мустақилликдан гурурланиши тўла оқланади. Маънавий бой кишилар меҳнатнинг шу нарса билан бевосита алоқадор эканлигини тушунадилар ва улар шу инсонпарварлик тушунчаларини кенг халқ оммаси онгига сингдиришлари керак. Бу ўринда қадимий Авесто ҳамда муқаддас Қуръони каримдан фойдаланиш мумкин. Зардуштнинг чорвачилик ва деҳқончилик билан машғул бўлгани, унинг доимий меҳнат билан шуғуллангани, шунингдек, меҳнат туфайли бахт-саодатга эришиш мумкинлиги ҳақидаги фикрлари мисол қилиб келтирилади. Худди шунингдек, Қуръони каримда ҳам меҳнатга муносабат жуда яхши берилган. Шу ҳақидаги оятлар келтирилади. Бу таъсирчан руҳ бағишлайди.

Буюк алломаларимиздан Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий ҳадисларида ҳам меҳнатга юксак баҳо берилди. У инсон меҳнат қилиб, нимага эришса, у ўзиники бўлиши лозим деган фикрни илгари суради. Чунончи, у дейди: «Кимки ташландиқ ерни обод қилса, бу ер ўшаники бўлади. Бу ерда золим кишининг (ҳатто) тер тўкишга ҳам ҳаққи йўқ»¹.

Ёшларни меҳнат руҳида тарбиялаш, яъни уларда меҳнат қилиш одобини шакллантириш ва кўникмалар ҳосил этишнинг жуда кўп шакллари мавжуд. Меҳнат мавзуси яхши тасвирланган бадиий асарларни жамоа бўлиб мутолаа қилиш, уларни синфда ёки синфдан ташқари машғулотларда муҳокама қилиш, ўша асар қаҳрамонлари билан жойлардаги меҳнат фахрийлари фао-

¹ Уватов Убайдулла. Донолардан сабоқлар. Тошкент Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1991, 28-бет.

лиятини қиёслаш меҳнатга муносабатни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Айниқса, жойлардаги меҳнат қаҳрамонлари билан учрашув кечалари уюштириш, улар билан меҳнат мавзусида суҳбатлар ташкил қилиш ёшларга янада самаралироқ таъсир этади.

Умуман олганда, умумтаълим мактабларида I синфдан XI синфгача ўқувчиларни ҳаёт ва турмушга тайёрлаш биринчи галдаги вазифадир. Ҳаёт ва турмушни меҳнатсиз тасаввур этиш асло мумкин эмас. Меҳнат тарбиясини фақат меҳнат дарсларида эмас, балки бошқа фанлар дарсларида ҳал этиш, яъни келгуси онгли меҳнатга тайёрлаш лозим.

Меҳнат тарбиясининг ҳеч бир турини назардан қочирмаслик керак: уй-рўзғор меҳнатлари (ишлари), қўшни-қўшниларга ёрдам, ҳашар, ота-онага барча ишларида қарашиш, томорқадаги меҳнат, чорвачиликдаги меҳнат, умуман қишлоқ хўжалигидаги меҳнат, завод ва фабрикалардаги меҳнат — буларнинг барчаси жисмоний меҳнатга киради. Шунингдек, ақлий меҳнатнинг ҳам ўзига хос хусусиятларини, унинг кўпинча иқтидор ва истеъдод билан, тафаккур, мулоҳаза билан бевосита боғлиқ эканини назардан қочирмаслик зарур. Уқтирилган назарий фикрларни амалда синаб кўриб, меҳнатни малака ва кўникмага айлантиришга ёрдам бериш тарбиячи ва ўқитувчиларнинг асосий вазифасидир. Бунда онла, мактаб ва бевосита меҳнат билан боғлиқ корхона, муассаса ва ташкилотлар, жамоатчиликнинг биргаликдаги фаолияти муҳим аҳамиятга эгадир.

Зикр қилинган барча масалаларни ҳал қилиш мустақил давлатимизни мустаҳкамлаш, халқ фаровонлигини ошириш, турмуш шароитини яхшилаш, халқ хўжалигининг барча соҳаларида юксалиш ва тараққиётнинг ягона йўлидир. Демак, меҳнат тарбияси ҳеч кечиктириб бўлмайдиган кундалик ва доимий бажариладиган вазифадир. Янги мустақил Ўзбекистон давлатининг олиб бораётган сиёсати ва илгари сўрилаётган ғоялар негизида шу вазифаларга диққат-эътибор қаратилган.

Ўзбек халқи умри бўйи меҳнатни улуғлаган ва бунга амалда риоя қилган. Бу халқ ҳозир ҳам меҳнатни севади, меҳнатсиз ҳаётни тасаввур қилолмайди. Унинг меҳнатдаги ижодкорлиги беқиёс даражада юксакдир. Лекин уларга ўз имкониятларини қўллаш, ишга солиш учун шарт-шароит зарурдир.

Ўзбекларнинг фидойи халқ экани ва меҳнатга ташналиги, уларга янги имкониятлар яратиб бериш хусусида И. А. Каримов ўз асаридида шундай дейди: «Ўтказилаётган ислохотлар республика фуқароларининг меҳнатсеварлиги, ишбилармонлиги ва фидойилигини намойиш этишда уларга янги имкониятлар очиб беради. Тобора кўпроқ кишилар иқтисодий мустақиллик кўрсатмоқдалар, ўз кучлари, қобилиятлари ва билимларини фойдали суратда қўллаш йўлларини изламоқдалар. Ўз-ўзини ривожлантиришга, ўзини камол топтиришга бўлган интилиш инсоннинг ғурурини, унинг ҳақиқий фазилатларини юксалтиради. Ҳар бир инсон ўзинча такрорланмасдир. Жамият бу ўзига хосликни қўллаб-қувватлаб, сақлаб қолади, уни маданиятнинг янада баландроқ даражасига кўтарувчи янги фазилатларини мисқоллаб йиғди ва эга бўлади» (75-бет). Кимки меҳнатсевар бўлса, у фидойи бўлади. Кимки фидойи бўлса, у бор имкониятини ишга солишга интилади, бу борада бутун кучини, қобилияти ва билимларини мақсадга йўналтиришга ҳаракат қилади. Ҳатто тўғри келган тўсиқларни енгиб ўтиш учун йўл излайди ва топади. Бундай кишиларга мулоҳазалилик, чуқур фикрлаш ва пухталиқ асқотади. Шундай фазилатлар, маънавий-ахлоқий ақидалар бутун ўзбек халқига хос хусусиятлардир. Худди шу нарса ўз-ўзини тарбиялашга, ҳар томонлама ўзини камол топтиришга имконият яратади ва бунга замин ҳозирлайди.

Бирор ишни қилишдан олдин мулоҳаза юритиш, ҳар бир ишга пухталиқ билан ёндашиш, ҳуллас, буларнинг барчаси «Етти ўлчаб бир кес» халқ ҳикмати маъносига жамланган бўлиб, улар Ислом фалсафасида, Қуръони карим ва Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларида ўзининг ёрқин ифодасини топган. Қолаверса, ўзбек халқига ва унинг заминига, маданиятига ва барча бойликларига ташқаридан ёпирилган тажовузкорона кучлар, талон-торожлар ўзбек халқини доимо эҳтиёт бўлишга даъват этган ва мажбур қилган. И. А. Каримов таъбири билан айтганда, «Уларнинг барчаси кишиларга, янгиликка юз бўраётганда аввал қўлга киритилганларга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш имконини беради» (74-бет).

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда мустақиллик тантана қилгандан сўнг ташаббускорларга, ишбилармонларга, ватан фидойиларига ҳар жабҳада, ҳар соҳа-

да ўз имкониятларини ишга солишга кенг йўл очилди. Лекин бу иш фақат халқ фаровонлиги, бахт-саодати, шахсий ва давлат манфаатлари асосига қурилиши лозим. Буларнинг барчаси белгилаб қўйилган қонунлар доирасида олиб борилиши керак. Унинг мезони поклик ва ҳалолликдир. Зотан, мустақил давлатимизнинг асосий принципи поклик ва ҳалоллик билан ажралиб туради. Худди шунга монанд бизнинг миллий тарбия принципларимиз ҳам аждодларимиз анъаналари ва ўғитлари сингари поклик ва ҳалоллик билан уйғунлашган.

Ўзбек халқида «Ватан остонадан бошланади» деган нақл бор. Инсон ишга кетса, ишдан кейин ўз уйига, бола-чақаси олдига шошади. Уйида, бола-чақаси ёнида, хуллас, оиласида ҳордиқ чиқаради, роҳатланади. Бундай инсонларни оилапарвар дейилади.

Инсон чет элга бирор юмуш ёки зарурат тақозоси билан сафарга кетса, у тезда ватанини, халқини қўмсаб қолади. Муқаддас заминига талпинади, тезроқ қайтиб келишга шошилади. Қайтиб келгач, кўкрагига илиқ шамол теккандек ҳузур қилади, енгил нафас олади. «Ўзга юртларнинг шоҳи бўлгандан ўз элининг гадоси бўл» деган ҳикматнинг маъносига етади. Бундай инсонларни ватанпарвар дейдилар.

Асл ватанпарвар унвонини олиш учун инсонга жуда катта масъулиятли маънавий-ахлоқий вазифалар юкланади. Оддий меҳнаткаш деҳқонни ёки завод, фабрикаларда, қурилишларда меҳнат қилаётган оддий ишчиларни ҳақиқий ватанпарвар дейиш мумкин. Чунки улар доимий ва узвий равишда ҳар қандай ҳолат ва вазиятда ҳам меҳнат қилаверадилар. У, дастлаб, ўз бола-чақасини, уй-рўзгорининг бутлигини ўйлайди ва айни чоғда ватанга, халқига моддий бойлик келтиради. Бировларга аччиқ қилиб ёхуд бизга ношуд раҳбар келди деб, меҳнат қилишни тарк этмайди, бошқа жойларга кўчиб кетиб, ўзига тинчроқ, мойлироқ ўрин топиш ҳақида ўйламайди. Нима ва қандай ҳодиса бўлишидан қатъи назар, туғилиб-ўсган қишлоғини, шаҳарини, бошқача айтганда, киндик қони томган замин — Ватанини тарк этмайди. Бундай инсонларни асл ватанпарвар дейилади.

Туғилиб-ўсган ватанини тарк этиб, олтин-жавоҳирларни олиб бошқа мамлакатларга кетганлар ҳам оз эмас. Албатта, улар сиёсий ўзгаришлар, тузумнинг ўзгариши натижасида кўчишга мажбур бўлганлар. Комфирқа ва шўро тузуми таъқиб ва тазйиқи натижасида уларни

ватандан жудо бўлган дедик, уларни сургун қилинган, қатагон бўлган дедик. Уша сўзлар билан барчасини оқладик ва уларни оппоқ қилиб, ҳақиқий ватанпарвар қилиб кўрсатишга интилдик. Улар ҳақида гўзал сиёсий-дидактик мақолалар эълон қилиб, намуна сифатида кўрсатдик. Бироқ, мана, уч йилдан ошдики, Ўзбекистон мустақилликка эришди. Улар Ўзбекистондан олиб кетган молу дунёси, олтин жавоҳирлар билан қайтиб келишди-ми? Йўқ, албатта. Бу тоифадаги инсонлар, албатта, бошқача. Уларни ҳақққий, асл ватанпарвар деб бўлармикан?

Ўзбекистондан кўчиб кетган ўша инсонларнинг аксарияти бой-бадавлат кишилар бўлган. Улар қўлига ўша олтин-жавоҳирлар осмондан тушган эмас. Уларда қанча-қанча ёлланган деҳқонлар, ишчилар, хизматкорларнинг пешона терлари мужассам. Шунинг учун ўша гавҳар-марваридлар Ўзбекистон ҳудудида бўлиб, ўзбек халқига у ёқп бу шакл ва мазмунда хизмат қилиши зарур эди.

Афсуски, ўша бойликлар бошқа юртларда хизмат қилмоқда.

Ҳақиқий ватанпарварлар қатагон йилларида ҳам ватанини ташлаб кетмади. Ватан ҳақидаги гоёлари учун курашишди, фидойилик, мардлик, қаҳрамонлик кўрсатишди. Халқи билан ёнма-ён туришди, халқ олдида, ўз тупроғида жон беришди. Шунинг учун ҳам Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат ва шу каби буюк зотлар халқ ёдида абадул-абад қолишди. Ойбек, Шайхзода, Миртемир каби улуг зотлар қандай азоб чекишларига қарамай ватанидан бир қадам ҳам жилмадилар, барибир ватан ва халқни ўйлашди ва уни куйлашди. Бироқ хорижий мамлакатларга ўзини ва бола-чақасини, жонини ўйлаб, кўчиб кетганларнинг номини (оммавий ахборот воситаларида эълон қилпинмаганларни) ҳеч ким билмайди. Ватанпарварлик туйғусини ёшлар онгига сингдириш жараёнида шу масалалар ҳақида жиддий ўйлаб, мулоҳаза юритиб кўриш лозим, деб ўйлаймиз.

Ватанини севиш деганда халқнинг маданият тарихини билишга интилиш, уни тарғиб қилишни ҳам англаш лозим. Аждодларимизнинг яшаш тарзи, эътиқоди, маданий ва тарихий ёдгорликлар, улар ким томонидан куррилгани ва қайси меъмор санъатига мансублиги, адабиёт ва санъат тарихи, фан ва фан арбоблари ҳақидаги маълумотлар, уларнинг яратган илмий асарлари, халқ

ижоди намуналари, таълим-тарбия анъаналари ва шу кабиларни халқ онгига сингдириш каби тадбирлар миллий ғурурни янада шакллантиришга, ривожлантиришга илҳомлантиради, халқ ижодкорлигини таркиб топтиришга руҳлантиради. Республикамизда мустақилликни мустаҳкамлашда миллий маданиятдан ифтихор қилиш туйғуларини изчиллик билан тарбиялаб бориш муҳим аҳамият касб этади.

И. А. Қаримов ватанпарварлик ва унинг туб моҳияти ҳамда аҳамияти тўғрисида ёзади: «Ўзбекистон фуқаросининг ватанпарварлиги — бу қайта ўзгаришлар йўлини кўрсатувчи, кўзланган мақсаддан четга чиқмайдиган йўлчи юлдуз, ишончли компасдир. Ўзбекистонга, унинг ери, табиатига, бу ерда яшаётган халқларга муҳаббат, ўлканинг тарихи, маданияти, анъаналарини теран билиб олишга интилиш, республиканинг қудрати ва ютуқларидан фахрланиш, халқимиз қисмати га тушган қийинчиликлар учун қайғуриш кўп миллатли ўзбек жамиятининг муҳим жипслаштирувчи асоси ҳисобланади» (76-бет). Қимки миллатининг маданияти тарихидан, аجدодлари қолдирган барча мерослардан, ҳамма соҳадаги анъаналаридан фахрлана билса, ўтмишда ватани ва халқи бошига тушган даҳшатли ва аянчли фожиавий тақдирдан ачинса, у ватан ва халқи келажаги учун, нурли истиқбол йўлида фидойи бўлиш орзусида яшайди, меҳнат қилади, ўз касбининг устаси бўлишга интилади, ташаббускорликни қўлга киритиш армонлари билан нафас олади.

Оила бахт-саодати ҳақида қайғуриш, фарзандларни касб-ҳунарли қилиб тарбиялаш, ватанга, халққа садоқатли кишилар қилиб етиштириш ҳам ватанпарварликнинг намунаси дур. Киши «ватанпарварман» деган қуруқ сўзи билан ватанпарвар бўлмайди. У шу сўзни айтмасдан амалий, фойдали ишлар билан машғул бўлсагина, ватан ва халқ фидойиси бўлиб ҳисобланади.

Ўтган уруш даврида ўзбек халқи мардлик, қаҳрамонлик намуналарини кўрсатди. Айниқса, урушга ўз аризаси билан кетиш, бу жасоратдир. Ўзбекистон Республикаси фахрийлар кенгашининг раиси Бектош Раҳимов суҳбат жараёнида ўз ёшлиги ҳақида шундай эслайди: «1941 йили уруш бошланг кетди. Гитлер бошлиқ немис босқинчиларидан ўзбек халқи дарғазаб бўлди. Бутун Ўзбекистон қўзғалди. Мен ўша йилларда мактабда ўқирдим. Синфимизда энг ёши эдим. Синфдош

ларим фронтга кетишди. Фронтга бориш учун район ҳарбий комиссарнатига ариза бердим. Лекин ёшим етмагани учун олишмади. Қаттиқ хафа бўлганман ва изтироб чекканман ўшанда. Қишлоқ кенгаши раисига учрашдим. Минг бир қийинчиликлар ва гувоҳлар билан ёшимни ўзгартирдим, каттайтириб олдим. Шундан кейингина ватан ҳимоясига, ҳаракатдаги фронтга кетдим». Бектош Раҳимовнинг ватанпарварлик, инсонпарварлик ва халқпарварлик туйғуси уни ҳатто болалик йилларида ҳам ўлимни назар-писанд қилмай, унга қарши тик боришга ундаган.

Фронт ортида, яъни қишлоқ хўжалигида, завод ва фабрикаларда меҳнат қилган ёшлар, кексалар, хотин-қизларнинг жасорати ҳақиқий ватанпарварликдир. Улар Ватан ва халқ фаровонлиги учун, фронтга ашёларни етказиб бериш йўлида кечани кеча, кундузни кундуз демай меҳнат қилишди.

Қолаверса, ўзи моддий жиҳатдан қийналиб яшаётган бўлса-да, ўзбек халқи фронт майдонлари ҳудудларида ота-онасидан ажраб, етим, қаровсиз қолган болаларни ўз бағрига олди, ўзи емай-ичмай, уларга едирди, ичирди. Бу ўзбек халқининг болапарварлиги, инсонпарварлигидир. Халқпарварлик ва инсонпарварлик ватанпарварликнинг ажралмас қисмидир. Бу билан ўзбек халқи ота-боболарининг инсонпарварлик ва ватанпарварлик анъаналарига содиқ қолди, обрў-эътиборини янада юксакка кўтарди.

Такрор таъкидлаймизки, аждодлар ор-номусини ҳимоя қилиш, уларнинг ватанпарварлик ғояларига, миллий қадриятларга содиқ бўлш мустақилликнинг асосий принципи бўлмоғи лозим. И. А. Каримов бу хусусда шундай ёзади: «Муҳаммад Тарағай Баҳодир ўғли Амир Темур ёшлик чоғидан мард, довжорак, ғурурли, ўткир зехн ва ақлу идрок эгаси бўлиб ўсди. Турли дунёвий илмларини, ҳарбий санъатни эгаллади. Қуръони каримни ёд олди, ҳадис илмини ўрганди. Иймон-эътиқодли, ҳалол-поқ инсон бўлиб етишди»¹. Етмиш йил давомда ўзбек халқининг Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхоний соний-Феруз сингари улуғ фарзандлари хотираси оёқ ости қилинган эди. Мустақиллик шарофати туфайли шу афсонавий

¹ Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т., «Ўзбекистон» нашриёти, 91-бет.

қахрамонлар, ўзбек халқининг асл фарзандлари хотиралари абадийлаштирилди ва бу йўлда кўп ишлар амалга оширилмоқда. Уларнинг босиб ўтган нурли йўлига, мустақиллик ишида қилган тарихий хизматларига бағишланган илмий-назарий анжуманларнинг ташкил қилиниши ва ўтказилиши ниҳоятда тарбиявий аҳамиятга эгадир. Бу хилдаги чора-тадбирлар, аynиқса ёшлар қалбида фахр-ифтихор туйғуларини таркиб топтиришда, тарбиялашда алоҳида аҳамият касб этмоқдаки, бу хайрли педагогик-дидактик ишни муттасил давом эттириш мақсадга мувофиқдир. Демак, узвий ва доимий тарбиявий ишларни тўғри йўлга солмай туриб, миллий этикод ва қадриятлар тантанасини тасаввур қилиш қийин.

Бирдамлик, ҳамкорлик умумий ишнинг калитидир. Бу мусулмон халқларининг, чунончи, ўзбек халқининг доимий тарихий шиоридир. Муқаддас Қуръони карим ҳам, ҳадис илми ҳам ва бошқа қомусий ўзбек олимлари асарлари ҳам шу муборак фикр ва ғояга амал қилишга давъат этади. Мўғул истилочилари Хоразм заминига бостириб келганда Жалолиддин Мангуберди отаси Султон Муҳаммадшоҳни барча кучларни бирлаштиришга ундагани ва фақат шу йўл билан мўғулларни заминдан даф этиш мумкинлигини уқтиргани, лекин отаси онаси Туркон хотун гапига кириб, ўғлининг сўзига кирмагани, оқибатда бутун юртни ёв эгаллагани тарихдан маълум. Кейинчалик Амир Темур бутун кучларни бирлаштириши, яъни бирдамлик туфайли юртни озод қилишга муваффақ бўлган. Ҳозирги кунда Ўзбекистон мустақиллигини сақлаб қолиш ва ривожлантириш учун ота-боболаримизнинг шу муборак йўлидан бормоқ ва бирдамлик анъаналарини давом эттирмоқ лозим.

Юқорида зикр қилинган барча фикр ва мулоҳазалар, бажарилиши лозим бўлган вазифалар, юксак мақсадлар, эзгу ният ва истаклар мустақиллик тарбиясининг негизини ташкил этади. Ҳозир ватан мустақиллигини сақлаб қолиш, уни камол топтириш ҳақида гап кетар экан, биринчи навбатда мустақиллик тарбиясини шакллантириш ва ривожлантириш тўғрисида қайғуриш зарур. Ростини айтиш керакки, кўпчилик, ҳатто айрим зиёлилар ҳам мустақиллик, уннинг маъно-моҳияти ва мазмунини ҳақида тўлиқ тасаввурга эга эмаслар. Мустақилликнинг дастлабки давридаги айрим қийинчиликлар билан боғлиқ муаммо ва масалалар ҳақида савол бе-

рилса, аниқ ва равшан жавоб беролмайдилар. Шунинг учун мустақиллик тарбияси моҳиятини, йўл-йўриқ ва усулларини ишлаб чиқиш лозим.

Тарихдан маълумки, комфирқа ўз ғоясини халқ он-гига сингдириш учун маблағни аямади, барча имконият ва кучларни ишга солди. Оммавий ахборот воситалари доимий равишда шу ишга йўналтирилди, тарғибот гуруҳларини доимо ҳаракатда бўлди, барча ишхоналарда сиёсий ўқишлар фаолият кўрсатиб турди. Демокримизки, мустақиллик тарбиясини тўғри ташкил қилиш ва амалга оширишда ўша усуллардан ижодий ва танқидий фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Бизнингча, биринчи навбатда, «Мустақиллик тарбияси» деган фанни ташкил қилиш лозим. Бу фан мустақиллик моҳияти ва маъно-мазмунини ўрганади ва шу соҳа бўйича таълим-тарбия беради. Шу фан фаолиятини тўғри йўлга қўйиш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш керак:

— «Мустақиллик тарбияси» фани режаси ва дастурини ишлаб чиқиш;

— шундан фан бўйича методик қўлланмалар тайёрлаш ва чоп эттириш;

— оммавий ахборот воситаларининг фаолиятини янада яхшилаш ва имкониятларини кенгайтириш;

— далаalarda, дала шийпонларида, завод ва фабрикаларда, корхона, ташкилот ва муассасаларда мустақиллик тарбиясига бағишланган доимий маърузалар уюштириш;

— кўчма тарғибот гуруҳлари тузиш ва уларни жойларга муттасил юбориб, суҳбатлар, мунозаралар ташкил этиш;

— ёзувчилар уюшмаси ва унинг вилоятлардаги бўлимлари фаолиятини шу ишга йўналтириш;

— корхона, муассаса ва ташкилотларда доимий ва узвий равишда ишлайдиган мустақиллик бўйича ҳар ҳафтада бир марта ўтказиладиган дарслар ташкил қилиш;

— махсус концерт ташкил қилиб, жойларга юбориш (концерт дастурлари мустақиллик мавзусига бағишланиши керак);

— мактаб махсус билим юртлари ва олий ўқув юртларида мустақиллик тарбияси бўйича дарсдан ташқари ишларни ташкил қилиш; махсус кечалар ўтказиб бориш зарур ва шу кабилар.

Кўрсатиб ўтилган шу тадбирларни амалга ошириш учун туман, вилоят ҳокимиятларининг мафкура бўйича ҳоким муовинлари масъул бўлмоғи лозим. Шундагина халқ онгига, хусусан ёшларга мустақиллик ғурурини, фахр-ифтихор туйғуларини сингдириш мумкин. Бу ишлар мустақиллик тарбияси борасида кечиктириб бўлмайдиган долзарб масала ва вазифадир.

Хулоса қилиб айтганда, мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари ва маънавий тарбия муаммоларини ҳал қилиш, тўғри йўлга қўйиш шу куннинг муҳим вазифасидир. Ҳар бир ватанпарвар инсон, у ким бўлишидан қатъи назар, бу ишда фидойилик кўрсатиши керак.

Чунки Ўзбекистон мустақиллигини сақлаб қолиш, уни ривожлантириш шу масалаларни ҳал этиш билан бевосита боғлиқдир.

2- §. Ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳида шакллантириш

Муқаддас ўзбек диёримизнинг мустақилликка эришгани ҳақида фахр-ифтихор билан гапиряпмиз. Бутун ўзбек халқи бунга тўла ҳақли. Бизнингча, одамлар ҳозир қоп-қоронғу зимистондан бирданига ёп-ёруғ оламга чиққани каби кўзлари қамашгандай ҳолда қолди. Бундай ҳолат ва вазият истаган иродали ёки чиниққан кишини ҳам бир зум юролмай, тўхтаб қолишга мажбур этади. Чунки қоронғулукдан ёруқча бирдан чиққан кишининг кўзлари кўрмай, ҳангу манг бўлиб қолади.

Бироқ Ўзбекистон қоронғулик каби оғир кунларни ҳам, равшан даврларни ҳам бошдан кечирган, барисига чиниққан. Шундай бўлса-да, қарийб 130 йил давомида ўзини ўзи бошқариш, йўқолаётган урф-одатларини, қадриятларини қайта тиклаш каби оғир вазифалар кўндаланг турибди. Бу ўринда иқтисодий, сиёсий, маданий ва маънавий ишларнинг яхлит бир бутунликда олиб борилиши зарурлигини уқтириш керак. Ҳозир уларни бир-бирдан ажратиш асло мумкин эмас. Чунки ўша омиллар бир-бирини тўлдиради, бир-бирини ривожлантиради, бошқача айтганда, улар ўзаро чамбарчас боғлиқ ҳолда тақомиллашади.

Энг асосийси, ўша мўътабар мақсадга ва ўша улғувор вазифаларга эришишни инсон ҳал қилади. Шу инсон ватани ҳар томонлама билади чўққиларга олиб чиқишда ҳалол, фидойи, юксак маънавиятли, маъри-

фатли бўлмоғи лозим. Нопок, қўрқоқ, текинхўр қароқчилардан ҳеч қачон ватанпарвар чиқмаган.

Демак, Ўзбекистон мустақилликка эришган шу кунларда (кейин ҳам) одамларда, айниқса, ёш авлодда ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳида шакллантириш вазифаси турибди. Бу муборак ва мўътабар ишда барча, ҳатто дин аҳли ва арбоблари ҳам фаол иштирок этмоқлари лозим. Бинобарин, ҳатто динга эътиқод қилиш, виждон эркинлиги конституциявий йўл билан кафолатланган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида шундай деб ёзиб қўйилган: «Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди»¹. Фуқароларга ҳуқуқ берилган экан, улар ўзларининг бурчларини ҳам ёддан чиқармасликлари лозим. Бошқача айтганда, одамлар ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиш баробарида ўзларига юклатилган бурч ва вазифаларни ҳам бажаришлари шарт. Бу бурч ва вазифалар бугунги кунда мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш ишига муносиб ҳисса қўшиш билан белгиланади. Ватан кутиб турган ва кечиктириб бўлмайди динга ўша удуғвор ва муборак ишларни амалга оширишда барчадан (ким бўлишидан қатъи назар) ҳалоллик ва фидойилик талаб қилинади.

Зотан, инсоннинг инсонлиги унинг пок ва ҳалоллиги, фидойилиги билан ўлчанади. Шунинг учун ота-боболаримиз ҳамиша ҳалол бўлишга, фидойилик кўрсатишга даъват этиб келишган, ҳалол билан ҳаромни фарқлаш тўғрисида насиҳат қилишган. Бу мусулмон одами, хусусан, ўзбек халқи ахлоқ-одоб қонуниятининг асосини ташкил қилади. Одобсиз кишидан эзгулик чиқмайди.

Шунинг учун Туркистон ҳудудида, айниқса, Ўзбекистонда узоқ ўтмишдан бошлаб бошланғич таълим учун мўлжалланган қироат китобларида фақат илми одоб, ҳусни одоб мавзуси асосий ўринни эгаллаган. Барча болалар алифбони пухта эгаллаш биланоқ ахлоқ-одобга ўргатувчи тарбиявий асарларни мутолаа қилганлар. Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари эса бола етти ёшига етгандан сўнг ўргатилган, ёдлатилган, улар-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 15-бет.

нинг мазмуни тушунтирилган. Демак бундан келиб чиқадикки, таълим-тарбия масалаларига эътибор ислом дини пайдо бўлгандан кейин янада юксак даражага кўтарилган, ривожлантирилган.

Бу фикрдан, исломдан олдин Туркистон ҳудудида, яъни Ўзбекистонда тарбияга эътибор берилмаган, деган хулоса келиб чиқмаслиги керак. Бизнинг таълим-тарбия анъаналаримиз тарихи Авесто даврига бориб тақалади. У даврда ҳам тарбиянинг ўзига хос гузал хусусиятлари, тажрибалари мавжуд бўлган, албатта. Лекин уларнинг барчасида ҳалоллик одоби биринчи даражага кўтарилган.

Ҳалол инсонлар учун рухсат қилинган ишлар, хатти-ҳаракатлар мажмуаси, қолаверса, меҳнат эвазига топилган, шунингдек пок ва тоза озиқ-овқатлардир. Ҳалоллик янада кенгроқ маъно касб этади. Ҳаёт ва турмушдаги ҳалоллик, ўзаро муомала-муносабатдаги ҳалоллик, оиладаги ҳалоллик, меҳнатдаги ҳалоллик, жамоа орасидаги ҳалоллик, савдо-сотиқдаги ҳалоллик, дўстлар ўртасидаги ҳалоллик ва шу кабилар.

Аждодларимиз ҳаром билан ҳалолни фарқлаш ва ҳаромдан ҳазар қилиш, ҳалолга доимо ошно бўлиш хусусида таълим берганлар. Масалан, Сўфи Оллоёр ёзади: «Агар ул аттизам истаса ҳарома, яна ул нусхада битилди хома. Қиёмат кун дардгир этарлар, Ани шайтон била занжир этарлар»¹. Тасаввуф илми устаси ва шоир Сўфи Оллоёр бу сатрлар орқали аҳли инсонни ҳаром-ҳариш кун кечиришга эмас, балки ҳалол яшашга, пок бўлишга даъват этади.

Муҳаммад алайҳиссаломнинг қуйидаги ҳадиси барча амал қилиши лозим бўлган ҳикматдир: «Ҳалол ҳам, ҳаром ҳам аниқ бўлди. Уларнинг ўртасида шубҳали нарсалар бор. Қўп одамлар буни билмайдилар. Кимки шубҳали нарсалардан сақланса, динини ҳам, обрўсини ҳам пок сақлаган бўлади. Кимки шубҳали нарсаларга тушиб қолса, ҳаромга ўтиб кетиши ҳам мумкин. Агар чўпон қўйларини заҳарли ўт атрофида ўтлатиб юрган бўлса, подаси заҳарли ўтдан еб қўйиши мумкин. Билгинки, ҳар бир подшоҳнинг қўриқхона каби тақиқлаб қўйган нарсалари бўлганидек, Тангрининг ҳам тақиқ-

¹ Сўфи Оллоёр. Саботул ожизин. Тошкент, «Чўлпон», 1991, 90-бет.

² Ахлоқ-одобга онд ҳадис намуналари. Тошкент, «Фан» нашриёти, 1990, 84-бет.

лаб қўйган ҳаром нарсалари бор. Билгинки, инсон жасадда бир гўшт парчаси бор, агар у соғлом бўлса, бутун жасад ҳам соғломдир, агар у бузилса, бутун жасад ҳам бузилади. Билгинки, у юракдир»¹. Бу ҳадисда ўзини мусулмон деб билган ҳар бир ўзбекнинг ва бошқа Ўзбекистон фуқароларининг диёримиз мустақиллигини янада мустаҳкамлаш учун зарур бўлган ахлоқ ва одоб нормалари аниқ ва равшан кўрсатилган.

Авваламбор, ҳаром билан ҳалолни билиш, иккинчидан, шубҳали нарсалардан сақланиш, миллат обрўсини пок сақлаш, давлат ва ҳукумат ман қилиб қўйган нарсаларга яқинлашмаслик, қонун-қоидалар доирасидан чиқмаслик, Президентга содиқ бўлиш ҳар бир кишининг бурчидир. Шу бурчга содиқ қолиш учун юракни кенг ва покнза тутиш керак.

Дарвоқе, юраги тўғри ва ҳақ йўлдан юрган инсон ҳамниша хотиржам бўлади, кўнгли равшан, доимо сихат-саломат юради. Хоразмлик қомусий олим, буюк аллома Маҳмуд аз-Замахшарий бу ҳақда шундай насиҳат қилади: «Ҳалол-покиза киши доимо хотиржаму тинчликдадир, ғировга хиёнату ёмонлик қиладиган киши эса ҳалокатга гирифтордир»¹.

Ҳаёт, асосан, оиладан бошланади. Ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялаш ҳам оила тарбияси билан чамбарчас боғлиқдир. Ўзбек халқида «Қуш уясида кўрганини қилади» деган ҳикмат бор. Бола ҳам оилада нимани кўрса, шунни қилади, нимани эшитса, шунни гапирди. Бошқача айтганда, ота-она ва ака-укалар ҳалол ва покиза бўлмоқлари лозим. Ота-онаси ҳалол кун кўраётган оилалардаги аксарият фарзандлар ҳалоллик ва тўғрилиқ йўлидан четга чиқмайдилар.

Битта мисол: умри бўйи ҳалоллик ва тўғрилиқ билан яшаб келаётган оиланинг Н. исмли тўнғич ўгли катта бўлиб қолди. Олий маълумотли бўлди. У турмуш тақозоси билан бошқа тенгқурлари таъсири натижасида тижоратга қизиқди ва отасидан озгина пул олиб, шу йўл билан рўзғорини яхшилашга бел боғлади. Русия, Беларус, Кавказ, Украина каби мамлакатларга бориб, Хоразм халқи учун керакли молларни олиб келиб, сота бошлади. Лекин харидоргир моллар топиш, чегаралардаги қийинчиликлар ва шу кабилар туфайли хайр-

¹ Маҳмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар. Тошкент, «Камалак», 1992, 52-бет.

ли ишини давом эттиролмади. Шунда ўртоқлари унга Тошкент, Самарқанддан мол олиб келиб, Хоразмда сотишга ундашди. Н. бу ҳақда ўйлаб кўрди. Илгари бошқа мамлакатлардан мол олиб келиб, ўз халқини таъминлашга ҳисса қўшарди ва биров фойда оларди. Ўртоқлари маслаҳатига амал қилса-чи. Бир вилоят халқининг пешонасини қиртишлаб, ўз вилояти одамларига келтириб беради. Шахсий бойлик орттириши мумкин, лекин умумхалқ учун турган-битгани зиён эканини англади ва бу фаолиятнинг ғирт чайқовчилик, олиб-сотарлик каби ҳаром йўл эканини дарҳол англади. Шундан кейин Н. исмли йигит ўша «тижорат» аталмиш қинғир йўлдан чекинди, ўзини тийди.

Агар Н. исмли йигит ўша ғайриахлоқий, ғайриқонуний фаолиятини давом эттирса эди, у мустақиллик ишларининг бозор иқтисодиёти билан боғлиқ мафқурасига зиён етказган бўларди. Демак, ҳар бир ота-она, жамоатчилик ёшларни тўғри йўлга солишлари, мустақиллик мафқурасининг ўзига хос хусусиятлари билан таништириб боришлари лозим. Қолаверса, болаларни шахсий, ижтимоий, халқ ва давлат учун фойдали меҳнатга йўллаш ҳар бир оиланинг муқаддас бурчидир.

Оилада қиз болалар, айниқса, оналар узидан боришади ва уларга тақлид қилишади. Ҳолбуки, оилада аёллар ахлоқ-одоб манбаидирлар. Доно халқимиз «Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам хотин» деб бежиз айтмаган. Шунинг учун она ҳаёт ва турмушга қизларини ҳалол-покиза қилиб тайёрлашни айни шу замон талабига мос мўътабар вазифа деб билмоғи керак.

Покиза ҳулқ-атвор, гўзал ахлоқ-одоб ҳалоллик, маърифат манбаидир. Ҳалол ва маърифатли кишилар миллатнинг ёрқин кўзгусидир. Худди шундай инсонлар умумхалқ ва ўзи яшаётган давлат манфаати ва раънақи йўлида қайғуришга қодирдирлар.

Худди шундай одамлар, ёшлар ҳаёт ва турмушда, ўзаро муомала-муносабатда ҳалол бўла оладилар. Улар одамгарчилик, мардлик ва мурувватлилик каби фазилатларга эга бўладилар. Бу ҳақда қомусий олим Абу Райҳон Беруний қуйидаги сабоқни беради: «Одамгарчилик, яъни мурувват кишининг ўзи, уруғ-аймоғи ва ўз аҳволига таъсир этиши билан чегараланади. Мардлик — фугувват эса ундан ҳам устун туриб, ўзидан ташқарига ҳам ўтади. Мурувватли мард киши ўзидаги ва ўзиники

эканлигига ҳеч ким тортишиб ўтирмайдиган нарсадан бошқасига эгалик қилмайди.

Агар у одамларнинг осойишталиги деб машаққатларга чидаса; зиқналик қилмасдан, бошқаларга насиб этмай, унга ато қилинган нарсаларни бировларга берса, бундай одам ўшандай қудрат билан шуҳрат топган мард киши саналади; у ўзининг ҳалимлиги, мулоиймлиги, иродаси мустаҳкамлиги, чидамлилиги, камтарчилиги туфайли, улугворлиги билан танилиб, гарчи у шу мартаба аҳлидан бўлмаса ҳам, олий даражага кўтарилди. У насл-насаб жиҳатидан эмас, балки ҳақли равишда (ўша сифатлари билан) эҳтиром қилинади»¹.

Мустақил давлатимизга ҳозир ҳар соҳа ва ҳар бир мартаба учун Ал-Беруний лутф этган каби кишилар ва ходимлар зарурдир. Чунки шундай ҳалол инсонлар истиқлол мафкураси ва унинг равнақи, мустақил давлат тараққиёти учун ўз ҳиссаларини қўша оладилар.

Давлатимизнинг келажаги буюклиги қуйидаги дастурларни амалга ошириш билан бевосита боғлиқдир. Чунончи:

1. Ички бозоримизни истеъмол моллари билан тўлдирши.

2. Давлат харажатларини кескин қисқартириш, қатъий молия, банк-кредит сиёсатини ўтказиш.

3. Экспорт имкониятларини кескин кучайтириш. Шу йўл билан чет мамлакатлардан, аввало, эркин валюта олиб келиш. Чунки биз четдан маҳсулотни ана шу давлатларнинг пулига харид қиламиз. Яъни четга қанча кўп маҳсулот чиқарсак, ўзимизга керакли шунча мол, асбоб-ускуналар сотиб олишимиз мумкин.

4. Республикада пул эмиссиясига, яъни мол билан таъминланмаган ортиқча пул муомалада бўлишига йўл қўймаслик. Аҳолига берилган пулни товарлар сотиш, хизматлар кўрсатиш орқали, уларнинг эҳтиёж ва талабини қондириш билан давлат хазинасига қайтариш².

Шу дастурлар тегишли ходимлар ва мутахассислар томонидан амалга оширилади. Демак, шу мутасадди кишилар ҳалол ва фидойи бўлсаларгина мақсадга эришилади, тегишли муаммолар кўнгилдагидек ҳал бўлади.

¹ Абу Райҳон Беруний. «Жавоҳирот китоби»дан. Тошкент, «Мерос», 1991, 12-бет.

² Каримов И. А. Ҳалоллик ва фидойилик—фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 6-бет. (Кейинги кўчирмаларда қавс ичида фақат саҳифаси кўрсатилади.)

Президентимиз И. А. Қаримов шу маънода қўйдагича талабни қўяди: «Бундай муҳим вазифаларни бажариш халқимиздан кўп синовларни бошдан кечиришни, ишимизда ҳалоллик ва фидойилик бўлишини талаб қилади» (7-бет).

Ҳалоллик билан фидойилик эгизаклар каби бир-бири билан жуда яқиндирлар. Ҳалол бўлмаган киши фидойи бўлиши мумкин эмас. Фидойилик ҳам ҳалоллик сингари кенг қамровли одоблар мажмуасидир. Оилага, жамоага, туғилиб ўсган қишлоғига, шаҳрига, халқига, ватанига фидойилик ва шу қабилар.

Халқ ва ватанга фидойилик уларнинг умумғоясига, ишларига, келажакига содиқ қолиш билан белгиланади. Масалан, жаноби Расулulloҳ Салолллоҳу алайҳи вассалам ислом дини ва унинг мафқурасига асос солган улўф зот. Ул зоти олийлари ислом ғоясини халқ онгига сингдириш ва халқларни мусулмон динига ўтказиш йўлида ҳаддан зиёд риёзатлар чеккани маълум: донмий равишда душманлар (кофирлар) таъқиб ва тазйиқи остида яшади, неча марта ҳижрат қилишга мажбур бўлди, жонига қасд қилишди, халқ ўртасида бадном қилиш усуларидан кенг фойдаланишди, намоз ўқиб ўтирган вақтида бошига молнинг ахлатли, ифлос қорнини тайшлашди ва шу қабилар. Бироқ у ўз ғоясига содиқ қолди, ўз ишини давом эттирди, бу йўлда фидойилик намуналарини кўрсатди. Шу риёзатлар, фидойиликлар туфайли ўз мақсадига эришишга муваффиқ бўлди.

«Ёки, «Билол (розиаллоҳу анҳу) пайғамбар масжидада саҳобалар зумраси (бир даврда яшаб, бирор соҳада фаолият кўрсатган атоқли одамлар гуруҳи)нинг энг машҳури бўлиб, муаззин вазифасида эди. У Маккада ҳабашистонлик эътиқодсиз қуллардан эди. Унинг Исломга ўтиши, табиийки, хўжасига ёқмасди, шунинг учун уни раҳм-шафқатсиз равишда таъқиб қилишди. Исломнинг ашаддий душмани Уммойхоҳ бин Холаф айни чошгоҳда уни қизиб турган қумга ётишга мажбур қилади, кўкрагига тана аъзолари қимирламаслиги учун оғир тош бостиради. Сўнгра Уммойхоҳ Билолга дейди:

«Исломни рад эт ёки димиқиб ўл».

Ана шу изтиробда ҳам Билол (розиаллоҳу анҳу) хитоб қилади:

«Аллоҳу Аҳад! Ла илоҳа иллоллоҳ!»¹

¹ Муҳаммад Закарӣё. Фазилул аъмол. Тошкент. «Чўлпон» нашриёти, 1993, 11-бет.

Билол розиаллоҳу анҳу шундай шафқатсиз азоб-уқубатларга чидайди ва Аллоҳнинг яғоналигига иймон келтиради, қолаверса, эътиқодидан воз кечмайди, бу йўлда фидойиллик намуналарини кўрсатади.

Екин, Хоразмшоҳларнинг улуғ тарихчи алломаси Ан-Насавий ёзади: «У (Жалолоддин Мангуберди Хоразмшоҳ — С. О.) шаҳид бўлди — бу улуғ бебахтлик. Агар шафақ қонталаш бўлиб, устидаги ёпинчигини йиртиб йиғласа-да, арзир эди. Чунки унинг бошига катта мусибат тушди. Агар ой юзини тирнаб, қизил қон бўлиб йиғласа-да фожиа шунга лойиқ деб ўйлар эдик ва осмон ҳам мотам либосини кийиб юлдузлар ҳажр дардида куйиб, ерга кул бўлиб тушса-да, уларнинг барчаси жам бўлиб йиғлашса ҳам бу ўт — Жалолоддин ўти сўнмас эди».¹

Энди Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхоний соний-Ферузнинг ўрис босқинчиларига қарши олиб борган жанг лавҳалари, унинг руҳидаги изтиробларга эътибор беринг: «Ғовак кўли ёнида Маҳмуд ясовулбоши душманни кутиб турганди. 26—27 май кунлари Верёвкин қўшинига қақшатқич зарба берди. Қаттиқ жанг бошланди.

Тарихи Оксус тарихидан ҳам қадимийроқ, ўзида кўп асрлик меъморлик обидаларини мужассамлаштирган машҳур шаҳар душман тўпларидан вайрон бўла бошланди. Дишон қалъа ва Ичон қалъа деворлари у ер-бу еридан ўпнрилиб тушди. Қалъа ичида ёнғин бошланди.

Муҳаммад Раҳимхон Боғча дарвозаси тепасида туриб, минг йиллик жавоҳирларнинг кўз ўнгида вайрон бўлаётганлигини кўриб даҳшатга тушди...

Муҳаммад Раҳимхон Матмурод девонбеги, Юсуф маҳрам, Абдусаттор сайис ва Абдулла бангиларни ўз ёнига олиб, Урганч дарвозаси орқали Дишон қалъага чиқди. Хоннинг нияти русларга атрофдан юриб ҳужум қилиб келаётган 500 кишилик Хева қўшини билан бирлашиб, душманга охириги зарбани бериш эди... Аммо, Абдуқодир тўра хонлик қилиб, хонга қалъа дарвозасини очмади»¹. Шу лавҳалардан Ферузнинг аждодларимиздан мерос бўлиб қолган тарихий обидаларнинг

¹ Еқубов Рўзимат. Жалолоддин Мангуберди. Хоразм таҳририят-нашр бўлими, Урганч, 1993, 63-бет.

вайрон бўлишидан азоб чекиши, қулликка қарши кураши, мустақилликни ҳимоя қилиш йўлидаги риёзатлари фидойиллик намуналари ҳисобланади.

Юқорида келтирилган лавҳа ва манзаралар халқ, ватан тақдири, ғоя-эътиқодга собит қолиши, бу йўлда ҳатто жон таслим қилишга тайёр туриш, мардлик, жасорат, қаҳрамонлик, бир сўз билан айтганда, фидойилликни гавдалантиради ва тасвирлайди. Маълумки, бу тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Шу ўринда Президентимиз И. А. Қаримовнинг қуйидаги фикри ибратлидир: «Энг аввало, ишлаб чиқаришга тадбиркор, ақлли, ташаббускор, иш ва жамоа манфаатлари ҳақида жон куйдирадиган (таъкид бизники—С. О.) инсонлар етакчилик қилиши зарурлигини ҳаётнинг ўзи талаб этмоқда. Лекин минг афсуски, ишлаб чиқариш соҳасидаги айрим раҳбарларнинг суяги эски замонда қотган, ишга муносабати ўзгармаяпти...

Минг афсуслар билан айтишимиз керакки, олижаноб ва улугвор ниятлар, одамларнинг ғам-ташвишлари, муаммо ва юмушлари четда қолиб, вазифада ўтирган айрим мансабдорлар ўйинчига айланиб, бир-бирининг жойини олиш, амал таллашиш билан овора бўлаётган ҳолатларни кўриш мумкин» (13—14-бетлар).

Юқорида энкр қилинган лавҳа ва манзаралардан, қолаверса, ҳозирги кунда кечаётган воқеа ва ҳодисалардан ота-боболаримизнинг юксак маънавияти, мустақиллик учун жон олиб, жон берганлари, ҳозирги кунда эса баъзи одамларнинг маънавий қашшоқлиги, учраган айрим қийинчиликлардан чўчиб қолиши маълум бўлади. Бугунги кундаги аҳволдан қутулиш учун, менимча, қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим бўлади:

1. Одамларнинг мафкуравий, маънавий, маърифий тарбияси учун барча имкониятларни ишга солиш.

2. Давлат ва президентлик назоратини кучайтириш.

3. Оммавий ахборот воситаларини бу борадаги танқид, ўз-ўзини танқид ишига йўналтириш ва бу ишда кўнгилчанлик қилмаслик.

4. Президентимиз И. А. Қаримов сўзлари билан айт-

¹ Давлатёр Раҳим, Шоҳназар Мағраул. Феруз, Тошкент, Ғ. Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1991, 38—39-бетлар.

ганда, ишчан, ақлли, иродаси бут, ривожланган мамлакатлар тажрибасини ўрганишга интилувчи, юрагида Ватан туйғуси кучли бўлган ёш кадрларга ишониш ва ишни уларга топшириш керак (14- бет).

5. Темир интизом.

Зикр қилинган шу нарсаларга етарли даражада тўлиқ эътибор берилса, улар амалда татбиқ этилса, ҳалол ва фидойи инсонлар қўллаб-қувватланса, ҳозир рўй бераётган қийин аҳволдан қутулиш мумкин. Лекин бу тадбирларни амалга ошириш вақт талаб қилади.

Мустақилликни мустаҳкамлаш учун ҳалоллик, фидойилик, аждодларимизнинг бу соҳадаги анъаналарига содиқлик, халқ ва Ватанга муҳаббат туйғулари ҳар бир тирик жонда, томирларда оқаётган қонда мавж уриб туриши шарт. Бу нарсалар иймон-эътиқодга айланиши лозим. Фаолият кўрсатаётган баъзи раҳбар ходимлар шу фазилатлардан маҳрум экани сир эмас. Бу хусусда Президентимиз куюнчаклик билан дейди: «Кўпчилик хафа бўлмасин-у, айрим раҳбарларнинг ғалати хислатлари ҳақида гапирмоқчиман. Улар қўл остидаги одамларга етарли эътибор бермайди, ўзидан юқори амалдорлар олдида эса, саккиз букилиб, салом беради. Ишни билмайди десангиз, ўз манфаати йўлида калласини шундай ишлатадики, ҳайрон қоласиз! Ана шуларни кўриб, кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишда янглишиш нақадар мушкул оқибатларга олиб келиши мумкинлигига амин бўласиз» (21—22- бетлар).

Муаллиф шу фикрларини янада равшанлаштириб ва ривожлантириб, шундай хулоса қилади: «Раҳбарлик — лавозим, мансаб эмас, аввало одамларга хизмат қилиш масъулияти эканини барча тўғри тушуниб олмоғи зарур. Раҳбар дегани ҳаммадан кўпроқ ишлаб, фуқаролар саодати ва юрти равнақи учун елиб-югурадиган фидойи инсон бўлиши керак» (24- бет.). Бир пайтлар, яъни «қизил империя» ҳукмронлиги даврида раҳбарларни оппоқ қилиб кўрсатиш (комфирқа обрўсини ҳимоя қилиш) мақсадида у хато қилган бўлса, жамоатчилик қаерда эди деб, қизил сўзлар айтиларди, раҳбарларнинг камчиликлари, ҳатто жиноятлари хас-пўшланарди. Бугун мустақиллик даврида эса, раҳбарнинг бурчи ва масъулияти очиқчасига айтиляпти. Бу очиқ-ойдин фикр ва мулоҳазаларни халқ, қолаверса, ёш авлод эшитиб турибди, рўзнома ва ойномаларда ўқишяпти. Демак, бу нарсалар ёшларнинг дунёқарашини шакл-

лантиради, онгига ижобий таъсир қилади, халқ ва Ватанга фидойилик туйғуларини ўстиришда муҳим роль ўйнайди.

Хулоса қилиб айтганда, ҳалоллик ва фидойилик мустақиллик тантанасининг гаровидир. Шунинг учун ёш авлоднинг ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳи билан қўшиб тарбиялаш муҳим аҳамиятга эгадир.

3- §. Мунозарада туғилган ҳикматлар — тарбия сарчашмаси

Ҳикматлар, доно фикрлар аксарият ҳолларда суҳбатлар, ўзаро мунозаралар, баҳслар жараёнида туғилади. Бу албатта, мунозарага киришаётган кишининг илми, дунёқараши, зукколиги, ҳаёт ва турмуш тажрибасига бевосита боғлиқдир.

Айниқса, суҳбат-мунозара ва савол-жавоб олиб бораётганда сиёсий-тарбиявий мавзуга доир сермазмун, чуқур маъноли фикрлар қийин кечади. Бу юқорида айтилган омиллар билан бир қаторда кишидан сермулоҳаза бўлишни, ҳозиржавобликни ҳам талаб қилади.

1993 йил 12 февраль кунги Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Абдуғаниевич Каримов билан «Комсомольская правда» газетаси бош муҳаррири В. Пронин ўртасида савол-жавоб бўлиб ўтди. Аниқроғи, И. А. Каримов бош муҳаррир саволларига жавоблар берди. Шу савол-жавоблар, МДҲ (собиқ) даги хорижий мухбирлар халқаро уюшмаси аъзолари билан суҳбати ва ўша суҳбатлар тўғрисидаги жамоатчилик фикрлари жамлашиб, китоб ҳолида нашр қилинди¹.

Китобни ўқиб чиққан киши, биринчи навбатда, икки ёки уч одам ўртасида суҳбат кетаётган вақтда ўзини қандай тутиши, ҳар қандай ҳолат ва вазиятда ҳам босиқ бўлиши каби тарбиявий кўникма ва малакаларни эгаллаши табиий ҳолдир. Чунки савол берувчи, айниқса, сиёсий мавзуда мулоқот бораётган ифвогорона ёки киши асабига салбий таъсир этувчи саволлар бериб қолши мумкин. Бундай ҳолатда ҳар бир инсон муо-

¹ Каримов И. А. Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг. Т., «Ўзбекистон», 1993, (Шу китобдан олинган кейинги мисолларда қавс ичида фақат саҳифаси кўрсатилади.)

мала-муносабат одобига катта эътибор бериши ва шунга амал қилиши керак.

И. А. Каримовнинг «Комсомольская правда» бош муҳаррири В. Пронин, МДХ (собиқ) даги хорижий муҳбирлар халқаро уюшмаси аъзолари билан суҳбатлари ва шу жараёнда ўзини тутиши инсон қандай муомала-муносабатда бўлиши лозимлигини ўргатади. Унинг фикр ва мулоҳазалари маъно ва мазмун жиҳатдан тегаран. Сўз ва гаплар оҳанги уларни талаффуз қилган инсоннинг ўта вазмин ва зукко эканидан далолат беради. Фикримизнинг далили сифатида айрим саволлар ва уларга берилган жавобларни педагогик нуқтаи назардан таҳлил қилиб кўрайлик:

— Ўзбекистон тўғрисида гап борганда, кўпинча уни яқин ва олис хориждаги воқеаларга катта таъсир қилётган давлат дейишади...

— Кечирасиз, «яқин ва олис хориж» деган тушунчани мен қабул қилмайман. Уни собиқ Иттифоқни қўмсаб қийналаётганлар ўйлаб чиқарган бўлса керак. «Яқин» дегани нима-ю, «олис» дегани нима? (3-бет).

В. Пронин «Яқин ва олис хориж» иборасини шунчаки билмасдан ишлатаётгани йўқ. У собиқ Иттифоқдан ажралиб чиққан давлатларни иложи борича гиж-гижлашга ҳаракат қиляпти. И. А. Каримов эса ҳозиржавоблик билан вазмин ва кескин жавоб қайтарди. Бу жавобга Ўзбекистон мустақил бўлди ва мустақил бўлиб қолади, энди орқага қайтиш йўқ, деган маънолар синганки, унда эндигина мустақилликка эришган халқлар ва ўзбек халқининг келажакига, порлоқ истиқболига ишонч билдирилди. Бу фикрлар халқнинг бироз иккиланиб турган гуруҳларига далда берди.

В. Пронин аввалги саволини тортиниб-нетиб ўтирмасдан янада ривожлантирди: «—... сиз учун Украина яқин хориж, Афғонистон эса олис хориж эмасми?».

И. А. Каримовнинг «Йўқ. Буларнинг ҳаммаси — Ўзбекистон чегарасидан ташқарида, бироқ улар дўст мамлакатлардир» деган жавоби аниқ ва лўнда. Дипломатик жиҳатдан ўта пухта ва пишиқ. Ҳақиқатан ҳам Ўзбекистон чегарасидан ташқарида бўлгандан кейин уларнинг барчаси чет мамлакат ҳисобланади.

В. Пронин атайлаб, Президент жиғига тегиш, агар у асабийлашса, бундан фойдаланишни мақсад қилиб, ифвогарона саволлар бера бошлади. Бироқ Президентимиз шарқона одоб ва тавозеъ билан жавоб қайтар-

ди, яъни у такаббур мухолифга мулойимлик ва камтарлик йўлини, намунасини кўрсатди. Буюк шоир Алишер Навоийнинг қуйидаги сўзлари Президентимизга қарата айтилгандек жаранглайди: «Тавозеъ — такаббур мухолифга мулойимлик ва камтарлик йўлини кўрсатади; гердайган душман кўнглида инсонийлик завқини қўзғотади. Қайта-қайта кўрсатилган тавозеъ — ҳаёсиз такаббурни уят чегарасига томон йўллайди ва ҳаддан ташқари инсофсиз душманни ёмонлик қилишдан қайтаради»¹. Бизнинг Президентимиз журналист В. Пронин саволидаги ифвогарлик оҳангини тўғри англади ва вазминлик, донолик билан тегишли «зарба»ни беролди. Чунончи: «МДХ бизнинг иродамиз билан пайдо бўлгани йўқ, **уни бошқалар тузишган** (таъкид бизники — С. О.). Урта Осиёдаги давлатларнинг унга қўшилишдан бошқа иложи қолмади». «Уни бошқалар тузишган» жумласининг маъноси кенг қамровли. Бир пайтлар ташқари кучлар ўзбек халқини порахўр, ўғри, экстремистга чиқармоқчи бўлишган, ёмонотлиқ қилишга уринишган. «Уни бошқалар тузишган» жумласига сингдирилган услубий маъно орқали ўша ифво кескин рад қилинган.

Швециянинг «Дагенс Нюхетер» рўзномасидан Диса Хастад саволи янада кучлироқ ифвогарлик ва гиж-гижловчи хусусиятга эгадир. Чунончи: «... олис хорижда, МДХ давлатларида Ўзбекистондаги сиёсий жараёнларга оид хабарлар доимо диққат марказида турибди. Яқинда босилган бир хабарда ватанга хиёнат қилишда айбланган киши қора курсига ўтқазилгани айтилган эди. Улар орасида Президент сайловидаги рақибингиз — Муҳаммад Солиҳ ҳам бор эмиш. Нега сиз мухолифат билан шу қадар қаттиқ муомалада бўляпсиз?» (18-бет).

Юртбошимизга берилган ифвогарона саволга жамланган жумлалар маъно ва мазмун жиҳатдан ҳам, мантиқ жиҳатдан ҳам бир-бирига қарама-қарши. Эътибор бериб уни ўқиб кўрайлик. «Ватанга хиёнат қилишда айбланган киши» дейди-да, шу жумлага «улар орасида Президент сайловидаги рақибингиз Муҳаммад Солиҳ ҳам бор эмиш»ни улаб юборади. Шу икки жумладан

¹ Алишер Навоий. Маҳбул-қулуб. Тошкент, Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, 48-бет.

М. Солиҳнинг хиёнаткор, диёнатсиз экани шундоқ сезилиб турибди. Буни чет эллик мухбирларнинг ўзлари ҳам билгани уларнинг жумлаларида ёрқин ифодасини топган. Буни Диса Хастаднинг ўзи таъкидлайпти. Бас, шундай экан, журналист бу тўғрида сўз очиши ва савол бериши ноўрин. Чунки ватанга хиёнат қилган киши ҳеч қачон ва ҳеч қайси давлатда оқланган эмас. Тарихга назар ташласак, энг одил ва инсонпарвар шоҳлар ҳам давлат хиёнатчисининг баҳридан ўтганлар, жисмонан йўқ қилганлар. Демак, ажнабий журналистнинг саволи самимий эмас. Шунингдек, «Президент сайловидаги рақибингиз», «Нега сиз муҳолифат билан шу қадар қаттиқ муомалада бўляпсиз?», жумлалари ифвогарлик маъносини касб этади. Президентлик сайловида иштирок этган киши кўнглига келганини қилиб, ҳамма нарсани босиб-янчиб ўтиши, хоҳлаган жиноятни содир этавериши керакми? Масалан, ўша «рақиб»нинг парламент мажлисидаги «шу залда ўтирганларнинг 80—85 фоизи савдосиз» дейишининг ўзи, биринчидан, унинг ўта маданплатсиз, одобсиз, маърифатсиз, тарбиясиз эканини тўла тасдиқлайди. Иккинчидан, кенг халқ оммаси сайлаб қўйган нойибларни «саводсиз» дейишга унга ким ҳуқуқ берган? У халқ нойибларига нисбатан ўша одобсиз сўзларни ишлатиб, ўзининг кимлигини бутун мамлакатга ва дунёга ошкор қилиб қўйди. Шу далилларнинг ўзи юқорида берилган саволнинг ифвогароналигини, носамимий эканини кўрсатади.

Президентимиз И. А. Қаримов ўша ажнабий журналист олдида ўзининг зукколигини, камтарлигини, ҳозиржавоб, ўта билимдон ва дипломат юртбоши эканини тўла исбот қилди, юксак тавозеъ намуналарини кўрсата олди. Унинг бу фазилатлари жавобидан яққол сезилиб турибди. Эътибор беринг: «Бу савол менга тааллуқли эмас. Ўзбекистон Республикасининг қонуни бор, Конституцияси бор, Олий Қенгаш — давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи органи бор». Аслида журналист саволига, унинг оҳангига яраша жавоб шу билан тугаши мумкин эди. Лекин юртбошимиз камтарлик, одамгарчилнк, ҳурмат йўлини танлаб давом этди: «Шундай бўлса-да, саволингизга жавоб қайтаришга ҳаракат қилиб кўраман». Бу ерда шоҳона заҳархандаликдан асар йўқ, балки шарқона меҳр-оқибат, ҳурмат-эътибор, камтарона муомала-муносабат равшан кўриниб турибди.

У шу камтарона сўзини ривожлантиради: «Тожикис-

тон, Озарбайжон ва бошқа республикалардаги конституциявий ҳокимиятнинг заифлигидан фойдаланиб, умум-халқ овоз бериши йўли билан сайланган ташкилотларга мувозий тузилмалар ҳам пайдо бўлиб, улар битта мақсад — ҳокимиятни қўлга олиш мақсадини кўзлай бошладилар. Аммо улар сизларнинг ривожланган мамлакатларингиздаги каби конституциявий, маърифатли усуллар билан эмас, балки қўрқитиш, зўравонлик, қўпорувчилик йўли билан курашдилар» (18- бет).

Хорижий журналист ҳимоя қилаётган «мухолиф» ҳам нима бўлса ҳам — қонунни бузадими, Конституцияни оёқости қиладими, қўпорувчилик йўли билан бўладими — ҳокимиятни эгаллаш йўлини танлади. Бу қонунчиликка ҳам, мусулмончилик ақидаларига ҳам, миллий ахлоқ-одоб қоидаларига ҳам зиддир. Шу нуқтаи назардан И. А. Қаримов жавоби, фикр ва мулоҳазалари тарбиявий аҳамиятга эгадир.

«Халқ», «халқпарварман», «миллат», «миллатпарварман» сўзларига бекиниб, ўралиб олган шуҳратпараст, амалпараст унсурлардан халқни ва давлатни ҳимоя қилиш ҳар бир фуқаронинг, қолаверса, мамлакатни бошқараётган юртбошининг муқаддас ва қонуний бурчидир. Юртбошимиз ўз сўзида давом этади: «... Тожикистонни олиб кўринг. Республика пойтахти — Душанбедаги Шохдон майдонида ҳам «демократлар» тўпланишган эди. Кейинроқ, ниҳоят, ниқоб пардаси тушганида, бу одамларнинг қўлида автоматлар пайдо бўлганини ҳам кўрдик. Қимки, митингга борган бўлса, анча-мунча пул тўпланди. Хўш, натижа нима бўлди? Бу фуқаролар урушига олиб келди: ўн минглаб бегуноҳ кишилар — аёллар, болалар, қариялар нобуд бўлди...» (20- бет). Бу инкор қилиб бўлмайдиган далилдир. Уша халқ йиғини икки амалпараст ўртасидаги мухолифлик натижаси бўлиб, унда чиндан ҳам қанча-қанча бегуноҳ аёллар, қариялар, болалар, ўсмирлар, ёшлар қони тўкилди.

Президентимиз ва Ўзбекистон ҳукуматининг бошқа аъзолари ватан, халқ ниқобига бекиниб олган амалпарастларни фош этиб, тўғри ва раво йўлни танладилар. Бу фаолият ҳам маънавий, ҳам тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Умумтаълим мактабларининг ўрта ва юқори синф ўқувчиларига «Одобнома» дарсларида тегишли мавзуларни ўтиш жараёнида юқорида қайд қилинган ва таҳлил этилган масалалар мақсадга йўналтирилган ҳол-

да ўртага ташланса, бу болалар онгини ўстириш, зук-колик, ҳозиржавоблик, босиқлик, ватанпарварлик, халқ-парварлик, ифтихор туйғуларини тарбиялашда катта самара беради. Ватанни ғайри мафкурадан ҳимоя қилишда сергаклик, сиҷчковлик ниҳоятда зарурдир. Ёшларда бундай туйғуларни шакллантириш, ривожлантириш ва такомиллаштириш ёш мустақил давлатимизнинг долзарб вазифасидир. Худди шу омилни таркиб топтиришни ўрганиш, тадқиқ этиш жуда муҳим масаладир.

«Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» рпсоло-сининг муаллифи қаерда ва қай вазиятда бўлмасин, Ўзбекистон халқи ва давлати манфаатини кўзлаб гапиради ва иш кўради. Шу ўринда, айниқса, В. Пронин берган бир саволга И. А. Қаримовнинг берган жавобини мисол қилиб келтириш мумкин.

— Лекин Минскдаги сўнги учрашувда Сиз МДХ ни-зомини баъзи писандалар билан имзоладингиз, уларнинг моҳияти нимада?

— Ҳеч қандай писанда бўлмаган. Мен шунчаки, ай-рим мамлакатлар (уларни буюк давлатлар деб атаймиз) эндигина шаклланиб келаётган давлатларга маърифий йўл билан бўлса ҳам тазйиқ ўтказиш воситаларидан воз кечишни сира хоҳламаётганликларини яна бир бор таъ-кидламоқчи бўлдим (4- бет).

В. Пронин саволининг маъносидан бир нарса аён сезилиб турибдики, бизнинг юртбошимиз Минскдаги МДХ аъзолари учрашувда ўзбек халқининг бугуни ва келажagini назарда тутиб фаолият кўрсатган ва тор-тинмай-нетмай ўз фикрини айтиб ўтган. Бизнинг фикри-мизча, юртбошимиз МДХ умрининг узоқ эмаслигини ол-диндан лайқаган. Чунки бу «ҳамдўстлик» эндигина шаклланиб келаётган кичик давлатларни эмас, балки фақат ўз халқи ва мамлакати манфаатини ўйлаган. Ҳолбуки, умумхалқ, инсониятни ўйлаб бирор ташкилот-га ёки уюшмага бирлашган давлатлар тенг ҳуқуқли бўлмоқлари лозим. И. А. Қаримовнинг жавоб сўзига қа-раганда, МДХ га кирган йирик давлатлар бошқа ки-чик мамлакатларга нисбатан «тазйиқ ўтказиш восита-ларидан воз кечмаган»лар.

Юртбошимизнинг Минскдаги ўша чиқиши, хатти-ҳаракати ҳар бир ўзбек фуқароси, ҳар бир ёш учун ўр-нак ва намуна бўлиши лозим. Худди шунинг ўзи ватан-парварлик, халқпарварлик, мустақилликдан ифтихор қилиш туйғусидир ва шунга яраша фаолият кўрсатиш:

доно раҳбарликнинг ёрқин намунаси ва нишонасидир.

И. А. Қаримов МДХ дан бироз норозилигини ҳам озгина бўлса-да сездириб, дейди: «Ҳамдўстликнинг бирорта ҳужжатида ҳам ички турмушимизга таъсир ўтказишнинг шакли сифатида тазйиқдан фойдаланишга имконият, тирқиш қолдирмаслик керак» (4—5-бетлар). Бу сўзлар бугунги барча ҳукумат раҳбарлари, влоят ва туман ҳокимлари, қолаверса, ўзини ватанпарвар деган ҳар бир кишининг доим ёдида турмоғи лозим. Чунки бу ҳикматли сўз барча мансабдорларнинг иш услубини, йўл-йўриғини кўрсатиб ва белгилаб берувчи назарий ва амалий йўлланмадир.

Шу сўзлар ёшларга нотиклик одобини ўргатишда қўл келади. Нотиклик одобини фақат давлат арбоби ва раҳбар учун зарур бўлиб қолмай, балки ҳаёт ва турмушда ўз ўрнини топишга интилган, обрў-эътибор қозонишни хоҳлаган ҳар бир киши учун керакли педагогик омил ҳисобланади.

Давлатимиз раҳбари турли-туман йиғилишу мажлисларда ҳам, дипломатик муносабатларда ҳам, фуқаролар билан учрашувларда ҳам, журналистлар саволларига берган жавобларида ҳам, хуллас, бутун фаолиятида халқ моддий фаровонлигини ошириш, мамлакат иқтисодини кўтариш ва унинг хазинасини бойитиш ҳақида гапиради. Зотан, иқтисодий бақувват мамлакат ҳар ишга қодир.

Тадбиркор ҳукмдор, оқил юртбоши мамлакат ва халқ бойлигини тобора ошириб бориш, давлат хазинасини муттасил тўлдириш ҳақида ўйлайди ва қайғуради. Бу хусусда Амир Темур ёзади: «Давлату салтанат уч нарса билан: мулк (бу ўринда подшолик ери, давлат ҳудуди, мамлакат назарда тутилаяпти — С. О.), хазина ва лашкар билан (ҳарбий кучлар.— С. О.) тикдир. Доно вазир буларнинг ҳар учаласини тадбиркорлик билан яхши аҳволда саранжом тутати».¹ Республикаимизда олиб борилаётган сиёсатни ва ишларни синчиклаб ўргансак ва кузатсак, худди ўша Амир Темур ўғитларига тўла амал қилинаётгани сезилиб туради.

Яхшиси, юртбошимизнинг В. Пронин саволларидан бирига берган жавобини таҳлил қилиб кўрайлик.

«— Аввало: иқтисодиётнинг сиёсатдан устиворлиги ва бунда иқтисодиёт мафкурадан холи бўлиши лозим.

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 29-бет.

Иккинчиси: ҳатто энг доно ва истеъдодли академиклар ва амалиётчилардан иборат бирор гуруҳ эмас, балки давлат бош ислоҳотчи бўлади, деб ҳисоблайман. Бир жамият кетиб, унинг ўрнида айни давлатнинг ўзи бошқарув воситаларини асло қўлдан чиқармаслиги лозим.

Янги уй қурмай туриб, эскисини бузма, дейишди бизда. Ҳар қандай ҳолда ҳам биз ўзимизни боқиб, тўйдириб келган нарсаларни вайрон қилишга берилиб кетишга ҳаққимиз йўқ. Биз бирданига эски қонунларни тан олмай қўйдик, янгилари эса ҳали йўқ... Мана энди мен ўз дастуримнинг учинчи бандига яқинлашдим. Бу банд — қонун, аниқроғи қонунга итоаткорликдир. Қонун ҳамма нарсадан устун туриши керак...

Тўртинчиси: кучли ижтимоий сиёсат. Ўзбекистонда бир киши ўзининг иш ҳақи билан олти-етти кишилик оиласини боқади. Россияда бундай эмас. Айтмоқчи, ўтган йили Россия аҳолиси 70 минг кишига камайди. Бизда эса 550 минг кишига кўпайди. Шундай экан, айтингчи, Болтиқбўйида, Украинада ва Ўрта Осиёда бир хил ижтимоий сиёсат ўтказса бўладими?

Башарти... кўп болалар оилаларга, қарияларга, бечора ҳошқарларга мадад бермасак, ҳамма нарса портлаб кетади, ҳеч қандай бозор ёки ишбилармонлик бўлмайди. Айрим газеталарнинг саҳифаларида одамлар ахлатхоналарни титаётгани, болалар садақа сўраб жажжи қўллари чўзаётгани тасвирланган суратларни кўрган пайтимда бундай инқилобнинг кимга кераги бор?— деб сўрагим келади. Шу сабабли мен, Президент сифатида камбағалларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш йўлини қатъий ва жуда қаттиққўллик билан ўтказмоқдаман.

Ниҳоят, бешинчи қоида. Бозорга босқичма-босқич ўтиш лозимлигига ишончим комил... Мен тараққиётнинг эволюцион йўли тарафдориман...

Ўзбекистон бозор иқтисодиётига бошқа давлатлардан яққаланган ҳолда ўта олмайди, албатта» (5—7- бетлар).

Президентимиз И. А. Қаримов Ўзбекистоннинг истиқлол ва тараққиёт йўли сифатида зикр қилинган бешта қоидадан кўрсатади. Айниқса, иқтисодиётни турли-туман гуруҳлар ёки уюшмалар эмас, балки давлат бошқариши лозим. Билъакс, ҳар гуруҳ ўз дастурини маъқуллаб, яхши ва тўғри деб билиб, бошқасини тан олмайди. Охир оқибат иқтисодиётни ривожлантириш эмас, балки ҳар хил дастурларни «ҳимоя қилиш жанги» биринчи да-

ражага кўтариледи. Натижада, халқ ўртасида ишончсизлик вужудга келади. Ишончсизлик бор жойда меҳнатга, келажакка умид йўқола боради. Зотан, меҳнатсиз, умидсизлик — руҳий тушкунлик билан ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Демак, юртбошимизнинг «иқтисодийнинг сиёсатдан устиворлиги», «иқтисодий мафкурадан холи бўлиши лозим»лиги, «давлат бош ислоҳотчи» бўлиши ҳақидаги фикрлари фақат моддий ва иқтисодий аҳамиятга эмас, балки халқ ўртасида тарбиявий аҳамиятга ҳам эгадир.

Юртбошимиз «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузмам» деган ҳикматни давлат қурилиши, бошқаруви ва халқ турмушига мослаб, уни тўғри ва ўринли ишлатадики, у ниҳоятда тарбиявий, таъсирчан куч-қудратга эгадир. Бунда муайян қонун бўлмай, ўша қонунга итоат қилмай ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Қаерда мустақкам қонун йўқ экан, қаерда унга амал қилинмас экан, ўша ҳудудда тартиб-интизом оқсайди. Зўравонлик, бир-бировга тажовузкорлик, ваҳшийлик, хиёнат, порахўрлик, ўғирлик, турли-туман низолар, хуллас, фуқаролар уруши авж олиши мумкин. Бундай жойда фаровонлик эмас, вайронгарчилик, тўқлик эмас, очарчилик бўлади. Демак, юртбошининг қонун ва унга итоат этиш ҳақидаги фикр ва мулоҳазалари жуда ўринлидир.

Мазкур рисолада «кучли ижтимоий сиёсат» ҳақида алоҳида ҳис-ҳаяжон билан сўзланган. Унда муқаддас Қуръони Каримдаги тегишли оятлар, Муҳаммад алай-ҳиссалом ҳадисларидаги доно ўғитлар, донишманд ўзбек халқининг буюк алломалари қолдирган ҳикматлар руҳи шундоқ сезилиб турибди. Зотан, болаларга, кўп болаи оилаларга, етим-есирларга, қарияларга ёрдам бериш мусулмончилик ақидаасидир.

Муаллиф «кучли ижтимоий сиёсат» ҳақида гапирганда, худди шу мусулмончилик ақидаларини қўллаб-қувватлаш ва уларга амал қилишга урғу берайти. Шу сиёсатнинг халқ ўртасида кенг обрў-эътибор қозонишига асосий сабаб, унинг амалда татбиқ этилаётганлигидир. Шунинг учун бизнинг Ўзбекистонимиз ҳудудида ахлатхонларни титиб юрган одамларни, садақа сўраб жажжи қўлларини чўзиб турган болаларни кўриш мумкин эмас. Бу — Ўзбекистон ва унинг халқининг иқтисодий ҳамда маънавий қиёфасидир.

Ва, ниҳоят, Президентимиз «Бозорга босқичма-босқич ўтиш лозимлиги» ҳақида фикр юритар экан, бу тад-

бир кенг қиррали ва кенг қамровли иш бўлиб, бошқа давлатлар билан иқтисодий алоқа, истеъмол молларини мўл-кўл қилиш, хусусий ва давлат корхоналари фаоллятини яхшилаш ҳақида қайғуради. У, айниқса, «Собиқ СССР республикалари — ҳозирги мустақил давлатлар бир-бирига боғлиқлиги жуда қийинчиликлар туғдираётганига алоҳида диққатни қаратади. Бу ҳолат ва вазият ҳам кишилар руҳига оғир таъсир қилади. Бозор давлатнинг бойлиги ёки камбағаллигини, халқнинг тўқлиги ёки қашшоқлигини кўрсатувчи кўзгудир. Бу — биринчидан. Иккинчидан, бозор халқ маънавиятини, маданиятини белгилаб берувчи омилдир. Умуман олганда, бозорига қараб ўша давлат ва халқ ҳақида муайян хулосалар чиқариш мумкин.

В. Пронин кутилмаганда пул масаласи бўйича «Ўзбекистон ўз пулини жорий этмоқчи эмасми?» деган саволни бериб қолади. Бир томонда, Болтиқбўйи давлатлари, Украина ва бошқа давлатлар ўз миллий пулларини чиқаришган, иккинчи томонда, жумҳурият ичқарисидаги муҳолифлар ҳам миллий валютаси бўлмаган давлат — давлат эмас, миллий пулни жорий этиш керак, деб турган давр эди. Шундай шарт-шароитда ўша саволга тўлақонли жавоб қилиш оғир эди. Бироқ, И. А. Каримов ҳеч иккиланмай дадил равишда «Россия ўз миллий пулини жорий этмас экан, Ўзбекистон ҳам бундай қилмайди. Биз битта рубл зонасида эканмиз, ўз валютамызни жорий этмаймиз...» деб жавоб қилади. Бу ўша вақт учун жуда тўғри жавоб ва оқилона пш эди. Чунки, муаллиф сўзлари билан айтганда, «Россия рублни алмаштиришни хоҳлаб қолса-чи... Унда биз қандай аҳволга тушиб қолардик?

Вақт-соати келди, Россия ўз рублини алмаштирди. Ўзбекистон ҳам сўм-купонга ўтиб, кейинчалик муайян шарт-шароит яратилгандан сўнг сўм жорий этилди.

И. А. Каримовнинг фикри-зикри, ўй-хотираси, ақли-ихтиёри бозор иқтисодиёти ва пул муаммолари билан банд бўлиб турган бир пайтда В. Пронин суҳбат мавзусини бутунлай бошқа оғриқли, кутилмаган томонга буриб юборди. Мана ўша савол:— Ўзбекистон собиқ Иттифок республикалари орасида биринчи бўлиб Президентликни жорий этди. Сиз Ўрта Осиёда муқобиллик асосида сайланган бирдан-бир Президентсиз. Шунга қарамай, муҳолифларингиз сизни тоталитаризмда айблаб, танқид қилишяпти. Муҳолифлар: амалда яширин ша-

роитда ишляяпмиз, деб ҳисобламоқдалар (8-9- бетлар).

Савол берувчи, бир томондан, «Ўрта Осиёда муқобиллик асосида сайланган бирдан-бир президентсиз» деса, иккинчи томондан, «мухолифларингиз сизни тоталитаризмда айблаб, танқид қилишяпти» деб, ифвогарлик, фитначилик қилиб, гиж-гижляяпти. Бироқ И. А. Қаримов ниҳоятда вазминлик билан дипломатик муносабатда бўлади ва у фикрини «Энди биз суҳбатимизнинг энг аввалида беришингиз лозим бўлган саволга яқинлашдик, шекилли» дейди-да, жамоатчилиқнинг руҳий кескинлигини юмшатади. Бу унинг, биринчидан, ўткир ва доно дипломат, иккинчидан, улуғ давлат арбоби, учинчидан, илми чуқур олим эканини билдиради. Шу каби олижаноб хислат ва фазилатларни мактабларда ўқувчиларга «Одобнома» дарсларида намуна қилиб кўрсатиш, қиёсий йўналишда тушунтириш жуда катта тарбиявий самара бериши мумкин.

Республикамиз раҳбари сал кейинроқ мухолифатга доир фикрини давом эттиради: «Биз, жамиятимиз том маънодаги мухолифатга қай даражада тайёр? Мен демократик ва барқарор давлатдаги ижобий мухолифатни тушунаман ва тан оламан. Олга томон қилинадиган ҳаракат нуқтани назаридан ўз дастурига эга, жамиятнинг келажагини янгилайдиган мухолифларни эътироф қиламан» (9- бет).

Хусусан, бизнинг кўз ўнгимизда «бирликчи»лар, айрим ҳолларда «эркчи»лар ҳам янги тузилган ҳукуматга, парламентга арзимаган камчиликларни рўқач қилиб тош отдилар. Рўзномалари орқали ва ҳатто митингларда ҳукумат раҳбарларини ҳақорат қилишгача бориб етдилар. Бу одобсизлик ва маданиятсизликнинг худди ўзгинасидир. Демак, «бирликчи» ва «эркчи»ларни халқнинг ҳақ-ҳуқуқи, фаровон ҳаёти учун курашувчи мухолиф деб бўлмайди. Улар қандай йўл ва усул билан бўлмасин, давлат тўнтариши қилиб, ҳокимиятни эгаллаш учун ҳаракат қилаётган гуруҳлар эди. Уша гуруҳ фаоллари хатти-ҳаракатида халқчиллик, демократиядан номнишон йўқ. Қолаверса, уларда халқни олға етакловчи маълум бир дастур ҳам бўлмаган. Шунинг учун кейинги вақтларда халқ уларга ишонмай қўйди.

Президентимиз саволларга жавоб берар экан, «бирликчи»ларнинг мусулмончилик ақидаларига мутлақо ёт ишларидан бир далилни келтиради. Чунинчи: «Бирлик» «йўқолсин руслар!» деган варақалар тар-

қатганига нима дейсиз. Мен ҳаракат фаоллари билан давра суҳбати ўтказмоқчи бўлганимда, улар: «Авал руслар жўнаб кетишсин, дейишди» (11-бет). Мусулмон дунёсининг муқаддас китоби — Қуръони Қаримда ҳам, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларида ҳам миллат ажратиш, яъни бир миллатни иккинчи миллатдан устун қўйиб, бошқасини менсимаслик қаттиқ гуноҳ саналади. «Бирликчи»ларнинг бу миллатпарастлиги халқлар ўртасида низо чиқишига, беҳуда қон тўкилишига олиб бориши турган гап эди. Уларнинг бу қараши ўта ахлоқсизлик, одобсизлик намунаси эди.

Демак, агар юртбошимиз «бирликчи»ларга нисбатан қаттиққўллик қилган бўлса, бу унинг инсонийлик жиҳатидан ҳам, педагогик жиҳатдан ҳам тўғри ва мусулмончиликка мос келадиган фаолиятидир. Ҳозирги шарт-шароитда, иқтисодий жиҳатдан қийинчилик рўй бераётган бир даврда бошқача бўлиши мумкин эмас. Чунки Марказий Осиё халқлари ичида олов чиқса, уни ўчириш амримаҳол.

И. А. Қаримовни нафақат давлат арбоби, истеъдодли сиёсатчи, улуг дипломат дейишга, балки тўла маънода мўътабар мураббий ва моҳир тарбияшунос дейишга ҳақлимиз. Чунки у муҳолифлари жиноятга қўл уриб, жиноят таркибини содир қилган бўлса-да, уни тарбиялашга ҳаракат қилади. Масалан, А. Пўлатовни суд уч йилга ҳукм қилган. Лекин Президентнинг авф этиш ҳақидаги фармонида биноан уни озод қилишди. Бундай мисолларни истаганча келтириш мумкин.

Яна бир нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, юртбошимиз ҳаминиша барча масалаларни давра суҳбатлари, баҳслар қилиш орқали ҳал этишга ҳаракат қилади. Унинг бу фазилатини Ҳамдўстлик мамлакатларидаги хорижий мухбирлар уюшмасининг раҳбари Марко Полити ҳам пайқаб, шундай деди: «Биз Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги барча давлат бошлиқлари билан учрашишни режалаштириб қўйганмиз. Илтимосимизга биринчи бўлиб Сиз ижобий жавоб берганингиз бизни фоят қувонтирди (14-бет). Демак, юртбошимиз давлат халқ манфаати йўлида барча имкониятларни ишга солишга тайёр, Ўзбекистон шон-шуҳратини оширишга, ўзбекларнинг одоб-ахлоқи нақадар юксак эканини кўрсатишга сидқидилдан ҳаракат қилади. Қолаверса, у барча фаолиятида ўзбек халқ педагогикаси анъаналарига

мос иш тутмоқдаки, бу ҳозирги ёшларга намуна бўлиб хизмат қилади.

И. А. Каримовнинг авваламбор шахс сифатида, қолаверса, давлат арбоби ва иқтисодчи олим сифатида қандайлиги тўғрисида журналист Ахрор Аҳмедов билан В. Пронинларнинг қисқача суҳбатидан билиб олиш мумкин. Сизларда билмадимۇ, — дейди В. Пронин, — бизда Президентингизга қизиқиш ўта кучли. Уни ўзига хос, мустақил ва жасур, ўз позициясидан чекинмайдиган қаттиққўл раҳбар деб таърифлашади. Кимнинг обрў-эътибори, қилаётган ишлари диққатга лойиқ бўлса, унга нисбатан қизиқиш ортади. Айниқса, давлатни бошқарувчи шахс ўзига хос, жасур ва мустақил бўлиши лозим. Шунингдек, қаттиққўллик юртбоши учун бутунлай ижобий фазилатдир. Раҳбар қаттиққўл бўлмас экан, ўша жойда тартиб-интизом бўшашади. Тартиб-интизом бўлмаган ерда иш бўлмайди. Иш бўлмаса, тўлатўкинлик, фаровонлик ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Афсуски, илгарини «Комсомольская правда» рўзномасида Ўзбекистон ҳақида ноҳолис фикрлар билдирилган эди. Бундан бутун ўзбек халқи норози бўлганди. Бунини В. Прониннинг ўзи тан олиб дейди: «... баъзан ноҳолис фикрлар ҳам айтиб юборилди. Бу хусусда жамоамизда ҳам жиддий гаплашиб олдик» (54-бет).

У Президент ҳақидаги фикрини қўйиндагича давом эттиради: «Президентга келсак, у менда кучли таассурот қолдирди. Мен дунёдаги энг йириқ газеталардан бирининг бош муҳаррири сифатида кўплаб Президентлар билан учрашганман. Уларнинг кўпчилиги менда бироз романтикроқ фикрловчи сифатида таассурот қолдиришган. Каримов эса том маънодаги реалист экан. Ҳаётнинг барча мураккабликлари, аччиқ-чучугини ҳис қилиб турган киши экан у. Қийинчиликларни яшириб ўтирмайди. Айни пайтда у катта оптимист ҳам экан. Ўзининг ва давлатнинг имкониятларига тўғри баҳо бера олади, мамлакатнинг келажагини хаёлпарастларча эмас, балки иқтисодчи раҳбар сифатида аниқ-таниқ чизиб бергани менда кучли таассурот қолдирди» (55-бет).

В. Прониннинг суҳбат жараёнида юртбошимизга анча ифвогарона, асабий вазият ташкил қилувчи саволларини эслаб кўрайлик. Ҳозиргина тилга олинган фикрлар у юртбошимиз билан суҳбатдан сўнг ҳосил бўлгани маълум. Ҳа, биров ҳақида бирон-бир фикрга бир ёки бир неча суҳбатдан кейин келиш мумкин. Бошқача

айтганда, биров ҳақида фикр билдиришда асло шошилмаслик зарур.

Умуман олганда, юртбошимиз мутлақо ўзига хос, ваъдасига вафо қилувчи раҳбардир. Шунингдек, у ўз фикрига эга, ҳар бир ишни «етти ўлчаб, бир кесади».

Юртбошимиз феъл-атворидаги бу фазилатлар синфдан ташқари тарбиявий машғулотларда «Инсон одоби» мавзусини ўтганда қўл келади. Бу жараёнда болаларда ўз мамлакати раҳнамосидан фахр-ифтихор қилиш туйғулари, унинг каби инсон бўлиб етншиш орзу-умидлари туғилади.

Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримовнинг мухбирлар билан учрашуви ойнаи жаҳон орқали кўрсатилди. Уша ердаги савол-жавоблар халқ ўртасида шов-шув бўлиб кетди. Юртбошимизнинг зукколиги, қатъиятлилиги, фикрларининг қисқа ва лўндалиги, сўзларига жойланган маъно ва мазмуннинг теранлиги, амалга ошириши лозим бўлган вазифаларнинг халқчиллиги ва умуминсоний мақсадларга мослиги, қолаверса, фалсафий-мантиқий, маърифий-педагогик мушоҳада барчанинг диққат-этиборини тортди.

Унинг ҳар бир фикри ва мушоҳадаси халқ ўртасида ҳеч қандай кўрсатма ёки толшириқсиз беихтиёр муҳокама бўлди. Чунки улар одамлар қалбидаги орзу-умидлар, ечим топилмаётган муаммолар эди.

Уша халқ юрагидаги гаплар, кенг муҳокамаларда пишиб етилган фикрлар оммавий ахборот воситаларида: рўзнома, ҳафтанома, ойномаларда чоп этилди, радио тўлқинлари ва ойнаи жаҳон орқали эшиттирилди. Уларнинг баъзилари «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» китобига киритилган.

Зангиота туманидаги «Хонобод» маҳалла қўмитаси котиби М. Йўлдошевнинг матбуот конференцияси бораётган залдаги вазият ҳақидаги қарашлари диққатга лойиқ. У «Назаримда, хорижнинг йирик матбуот органлари вакиллари И. Қаримовнинг президентлик салоҳиятини синаб кўрмоқчи бўлишди» (78-бет) деса, ҳақ. Журналистларнинг илмоқли, нфвогарона саволларига юртбошимизнинг «оғир, босиқ, аниқ мисоллар асосидаги жавоблари» — халқ кўнглини тополди.

М. Йўлдошев «мустақил Ўзбекистон бошидан кечираётган бугунги иқтисодий аҳвол, жумҳуриятимиз раҳбарлари ўтказётган ички сиёсат хусусидаги ҳар хил ёлгон-яшиқ, ҳатто ғайирлик билан ёзилаётган, айтилаёт-

ган гаплар ман-ман деган журналистларни ҳам чалғитаётгани тўғрисида афсусланади.

Меҳнат фахрийси, нафақахўр А. Сулаймонов жумҳуриятимизда қилинаётган ишлардан, Президентимиздан кўнгли тўқ эканини тўлқинланиб ёзган. Президентимизнинг хорижий журналистлар билан мулоқотини кўриб, унинг сўзи билан иши бир, мамлакат ва халқ тақдири учун жон куйдираётган раҳбар эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилади у. А. Сулаймонов «Ким нима деса деяверсин, аммо бизнинг тўғри йўлга чиқиб олганимиз рост» дея жумҳуриятимиздаги давлат бошқарувига қаноат ҳосил қилгани ҳақида ҳаяжонланиб, қониқиш билан сўзлайди. Бу Президентимизга халқ ишончининг акс-садоси сифатида эшитилиб туради.

«Ўзбектекстильмаш» касаба уюшмаси кутубхонаси мудираси М. Усмондиёрова суҳбат жараёнида кўтарилган демократия масаласи хусусида тўхтади. Чунки хорижий журналистлар саволларининг оҳангидан Ўзбекистонда демократия бўғиляпти деган маънони сезиш мумкин эди. М. Усмондиёрова «Қонунлар доирасидан четга чиқмасликнинг ўзи демократия эмасми?» деган саволни кўндаланг қўядики, жавоби ҳам ўша саволга сингдирилган. У шу савол оҳангидаги лўнда ва ёрқин фикрни давом эттириб дейди: «Мана бир мисол: илгари (СССР даврига ишора.— С. О.) корхонамизда буюртмадан бошқа ҳеч нарса ишлаб чиқарилмасди. Бунга руҳсат ҳам йўқ эди. Ҳозир-чи? Давлат буюртмасидан ташқари халқ истеъмоли учун нима зарур бўлса, харидор-гир бўлса, бас, тайёрланяпти. Менимча, буларнинг ҳаммасига республика Президентининг саъй-ҳаракатлари, одилона сиёсати туфайли эришилди» (80-бет). М. Усмондиёрова нафақат бошқа соҳаларда, ҳатто ишлаб чиқаришда ҳам демократияга кенг йўл очилган деган фикрни илгари сурган. Бу далил билан у Ўзбекистонда демократия йўли тўсиляпти деган уйдирмаларга кескин зарба берган.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг муҳбир аъзоси Анвар Аъзамхўжаев жумҳуриятимизда кўппартиявийлик ва муҳолифатга доир масала хусусида сўз юритган. Чунки чет эллик муҳбирлардан бири Ўзбекистонда кўппартияйилик ва муҳолифатга, уларнинг эркин фаолиятига шубҳа билан қарагани сезилиб қолди. Президентимиз халқни рўшноликка, фаровонликка, олға томон етаклашга хизмат қилувчи ва халқпарварлиги, инсон-

парварлик ғояси билан суғорилган муайян дастури бор партияларга йўл очиқлигини алоҳида таъкидлаган эди. Шундан келиб чиқиб, А. Аъзамхўжаев «Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш учун бирлашиш, жипслашиш ташаббуси билан чиқаётган кучлар ҳамиша республика раҳбарияти томонидан қўллаб-қувватланмоқда-ку» деганда, у тўла ҳақдир.

Билъакс, А. Аъзамхўжаев сўзлари билан айтганда, «Конституцияга хиёнат — бу Ватанга, халққа хиёнат демакдир» (93-бет). Ер куррасидаги барча ривожланган давлатларда партиялар, уюшмалар, халқ ҳаракатлари, гуруҳлари ўз конституцияларига амал қилган ҳолда фаолият кўрсатадилар. Бу жаҳонда қабул қилинган ягона қонундир. Бошқача бўлиши мумкин эмас.

Худди шунингдек, Ўзбекистонда ҳам халқ хоҳиши-иродаси билан қабул қилинган ягона қонун — Конституция мавжуд. Унга барча, ким бўлишидан қатъи назар, теппа-тенг рия қилиши ва бўйсунуши шарт. Юртбошимиз кўппартиялилиқ борасида ҳам айнан шу қоидага амал қилишни талаб қиляпти. Фақат шундагина тартиб-интизом, тинчлик, барқарорлик кайфияти ҳукмрон бўлади. Халқ тинч-осойишта яшайди, меҳнат қилади.

Мустақилликнинг дастлабки даврида ўзини халқпарвар, миллатпарвар, демократ қилиб кўрсатган айрим «сиёсатчилар» амал курсисига интилдилар. Бу йўлда улар ҳеч қандай номаъқулчиликдан қайтмадилар, сафсатабозлик, бировлар тагига сув қуйиш, ковлаштириш йўлини танладилар. Шундай шўхратпараст ва амалпарастлар тўғрисида юртбошимиз И. А. Қаримовнинг фикр ва мулоҳазаларини Тошлоқ тумани марказий шифохонасининг бош врачлари Рўзимат Шерматов тўла қувватлаб ёзади: «... сувни лойқалатган сиёсатчилар эмас, асосан халқ азият чекади. Сўнгги икки ярим йил мобайнида районимизга ўзини демократ қилиб кўрсатишни хуш кўрадиган Қ. Сотиболдиев раҳбарлик қилди. Унинг энг яқин сафдошлари, маслаҳатчилари «бирликчилар», «эркчилар», аллақандай шубҳали «демократлар» эди. Мана ана шу «демократ» раҳбар етакчилик қилган муддатда вилоятдаги иқтисодий жиҳатдан энг бақувват район қарз ботқоғига ботиб қолди» (97-бет).

Шу далилдан кўриниб турибдики, ўзини «демократ» қилиб кўрсатишга муваффақ бўлган Қ. Сотиболдиев мансаб курсисига ҳам ўтириб олибди. Агар у чиндан ҳам демократ бўлса, халқ ва давлат манфаатини ўйла-

са, мустақилликни ҳимоя қилишга бел боғлаган бўлса, нега район ишлари олдинга эмас, орқага кетди? Нега туман ҳар томонлама гуллаб-яшнамади, иқтисодий жиҳатдан бой-бадавлат туманга айланмади? Демак, ўша «демократ»нинг халқчил, халқни бойитиш мақсадига йўналтирилган мукамал дастури бўлмаган. У фақат текни шон-шуҳрат ва амал изидан қувган. Бу билан иш битмайди.

Бу раҳбар, биринчидан, одамлар билан ишлаш, муомала-муносабат одобини, иккинчидан, раҳбарлик одобини билмайди. Шунинг учун у раҳбарлик қилган туман таназзулга юз тутган. Шунинг учун Президентимиз ишбилармон, тadbиркор, турли томонлама одобли, турмушнинг аччиқ-чучугини тотган, ишига пишиқ, зукко, тилан билан дили бир кишиларни раҳбарлик лавозимига кўтариш тарафдоридир.

Хулоса қилиб айтганда, Президентимиз И. А. Каримовнинг «Комсомольская правда» бош муҳаррири В. Пронин ва бошқа чет эл журналистларининг саволларига зукколик, босиқлик, зийраклик ва ҳозиржавоблик билан жавоб бердики, шу жавоблар иқтисодий, сиёсий ва педагогик ҳикматлар силсиласини ташкил қилади. Бу ҳикматлар ёшларга тарбия омили бўлиб хизмат қилиши аниқ.

ХУЛОСА

Педагогика фани тарихи, хусусан, Ўзбекистон тарбияшунослиги узоқ даврларни ўз ичига қамраб олади. Зардуштийликдан кейин вужудга келган ислом дини мусулмон мамлакатларида таълим-тарбия соҳасида янгича маъно ва мазмун касб этди. Бу, албатта, энг аввало, Муҳаммад алайҳиссалом номи билан бевосита боғлиқдир.

Айниқса, Қуръони карим, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари исломона таълим-тарбиянинг негизини ташкил қилади. Унинг обрў-эътибори, салмоғи, тарбия борасидаги роли тобора ортиб келди, унга нисбатан эътиқод қўювчи халқлар сафи кенгайиб борди.

Ўтган 13—14 аср мобайнида Марказий Осиё минтақасида ҳукмронлик қилган шоҳлар, амирлар, хонлар, ҳокимларнинг деярли барчаси давлат ишларини ва таълим-тарбияни ислом дини асосида олиб боришди. Миллий қадриятлар ва анъаналар равнақига кенг йўл очдилар. Ҳатто мўғул истилочилари даврида ҳам ислом динига тўсқинлик қилинмади, тарбия тизими бир маромда давом этди, десак янглишмаймиз.

1917 йилдан кейин Марказий Осиёда коммунистик фирқа ва шўро ҳукумати ҳукмронлик қила бошлаганидан сўнг таълим-тарбия соҳасида кескин ўзгаришлар рўй бера бошлагани ҳаммага маълум. Аниқроғи, миллий таълим-тарбия илдизига болта урилди.

Биринчи навбатда халқ асрлар давомида қўлланиб келган араб алифбоси асосига қурилган ёзувдан маҳрум этилди. Натижада, ўзбеклар ўз тарихини, қадриятини, ўзлигини билиш имконияти узил-кесил йўқ қилинди.

Масжидлар ва мадрасалар фаолияти тўхтатилди. Ҳатто «эскичадан» саводи бор муллалар, мударрислар, хуллас, зиёлилар қатағон қилинди. Эски ёзувда битилган энг нодир китоблар, қўлёзмалар териб олинди ва улар ёқиб ташланди.

Кейин лотин ёзуви ва русча алифбо истеъмолга киритилди. Янги турдаги мактаблар, олий ўқув юрглари фаолият кўрсата бошладилар. Ўқув дастурлари ва режалари ҳамда кўпчилик дарслик ва ўқув қўлланма-

лари Марказнинг — Маскўпнинг топшириғи ва кўрсатмаси билан тузиладиган бўлди. Хуллас, бутун Ўзбекистонни барча соҳада комфирқа ва шўро ҳукумати мафкураси эгаллаб олди. Миллий таълим-тарбия анъаналари бутунлай барбод бўлди. Миллий қадриятлар оёқ-ости қилинди. Уларнинг ўрнига оврўпача, коммунистча тарбия асослари киритилди. Шулардан энг асосийси, аниқроғи миллий халқларга мосланган — тобелик, мутеълик, боқимандалик, қўрқоқлик ва шу каби тарбия турлари эди. Бу ҳол қарийб етмиш тўрт йил давом этди.

Бироқ бу найрангларни тушунадиган ўзбек халқининг ватанпарвар зиёлилари қачонлардир мустақиллик деган мўъжиза содир бўлишига ишонарди. Шу мўъжиза 1991 йил 31 август куни содир бўлди. Парламент йўли билан мустақиллик ғалаба қилди. Бу хушxabарни мустақил Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И. А. Қаримов эълон қилди.

Баъзи миллий республикалар раҳбарлари иккиланиб, сукут сақлаб турган дастлабки кунларда Ўзбекистон давлатининг Президенти мустақилликни ҳимоя қилиш, уни сақлаб қолиш ва оёққа қўйиш, ривожлантириш ва ислохотлар ўтказишга дадил киришди. Унинг бу дадил ҳаракатига ички қарама-қаршиликлар, амал учун талашувлар, турли тўғаноқлар раҳна сололмади.

И. А. Қаримов мустақил республиканинг ҳаракат дастурини ишлаб чиқди ва шу дастур ўз ифодасини топган «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» (1992) номли китобини чоп этди. Бу ҳақиқий ватанпарварлик, халқпарварлик намунаси ва жасорати эди. Унинг бу жасорати эркпарвар, истиқлолпарвар кишилар руҳини кўтарди, дадил ҳаракат қилишга илҳомлантирди. Бу, тарбияшунослик тили билан айтганда, мустақиллик руҳида тарбиялашнинг янги даврини бошлаб берди.

Ўзбекистон Президенти истиқлол тараққиётининг бешта тамойилини кўрсатиб берди. Улар Ўзбекистонда, биринчидан, мустақилликни ҳимоя қилиш, иккинчидан, уни мустаҳкамлаш, учинчидан, равнақ топтириш ва тараққий эттириш босқичларида муҳим амалий ва назарий аҳамият касб этади. Шунингдек, мустақилликни ва унинг ривожини таълим-тарбия ишларидан ташқарида тасаввур этиш мумкин эмас. Демак, шу

икки нарсани бир диалектик уйғунликда тушунмоқ, моҳиятини яхши англамоқ ва уларни буюк мақсад сари йўналтирмоқ лозим.

Тан олиш керакки, халқ иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги, ҳар қандай мафкурадан ҳоли бўлиши зарурлиги сабабларини аллақачон англади. Илгари мавжуд бўлган «Аввал иқтисод, кейин сиёсат» нақлига амал қилинмоқда. Чунки оч-яланғоч, қашшоқ кишига ҳеч бир ташвиқот ва тарғибот таъсир қилмайди. Демак, халқ ҳозирги кунда фақат иқтисодни яхшилаш, турмуш фаровонлигини ошириш ҳақида ўйлайди ва меҳнат қилади. Одамларнинг шу хулосага келиши биринчи тамойилнинг бевосита тарбиявий таъсири ўлароқ, бу тарбияшуносликдаги буюк бурилишдир.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг давлат биринчи навбатда иқтисодиёт ислоҳотига алоҳида эътибор берди. Бошқача айтганда, Марказдан берилган буйруқлар, тавсия этилган яроқсиз режалар ёхуд айрим гуруҳлар, фирқа ва уюшмалар сўзлари билан ислоҳот ўтказиш қийин. Чунки ҳар бир гуруҳ, фирқа ва уюшмалар ўз манфаатини устун қўйиб ҳаракат қилади. Бундай хатти-ҳаракат халқнинг айрим қатлами учун наф келтириши мумкин. Бироқ умумхалқ ва давлат манфаати бир чеккада қолиб кетади. Худди шу ва бошқа асосларга кўра давлат бош ислоҳотчилик ролини ўйнаши шарт. Тарихдаги давлатчилик ақидалари, аждодлар таърибалари давлат юритишдаги шу шакл ва мазмунни тақозо этади.

Шу ўринда бир нарсани айтиш лозимки, ҳозиргача бизнинг давлатчилик ва халқ бундай кўникма ва малакага эга эмас эди. Бу 74 йил давомидаги мутеълик, қуллик ва боқимандалик оқибатидир. Шу зикр қилинган иллатларни бартараф этишда таълим-тарбиянинг ўрни ва вазифаси беқиёсдир.

Давлат бош ислоҳотчилик ролини бажарар экан, бунда қонунчиликнинг устуворлиги жуда зарур омилдир. Агар ишбилармонлар, тадбиркорлар, жамоа хўжаликлари, корхоналар, муассаса ва ташкилотлар раҳбарлари муайян конституциявий қонун асосида иш юритмасалар, юритилаётган иқтисодий ислоҳотларни кўзланган буюк мақсадлар йўлидан тойдириши мумкин. Шунинг учун оддий фуқародан тортиб Президентгача барча инсонларнинг ҳуқуқлари қонун билан кафолатланиши зарур. Ҳамма, у ким бўлишидан ва қандай мансабда

Ўтиришидан қатъи назар, қонун олдида тенг бўлмоқлари керак.

Қайси соҳада бўлмасин, қонун устувор эмас экан, диёнат ўрнини қабоҳат, яхшилик ўрнини ёмонлик, тараққнёт ўрнини тушкунлик, адолат ўрнини хиёнат эгаллаши муқаррар. Билъакс, миллий қадриятлар, меҳр-оқибат, шарқона анъаналар ўз ўрнига тушади, ҳаёт ва турмуш яхшиланади. Қонун устуворлиги фуқаролар онгига сингиб қолган салбий, ноинсоний тушунчаларни сиқиб чиқаради. Бу тамойилнинг тарбиявий аҳамияти ҳам шундадир.

И. А. Каримов асарлари устида олиб борган тадқиқотларимиз ва уларни ҳаёт-турмуш тажрибалари билан қиёсий ўрганиш устувор қонунчилик туфайли миллий тарбиячилигимиз равнақ топади, деган илмий ҳулосага келдик.

Мустақилликни мустаҳкамлаш, иқтисодий ислохотларни жадал суръатлар билан амалга оширишнинг асосий таянчи, бу — меҳнаткаш халқдир. Меҳнаткашларнинг ота-оналари, болалари, қариндош-уруғлари ижтимоий жиҳатдан ҳимояланса, улар истиқлол истиқболига ишонади. Бу ишонч меҳнат унумдорлигини оширишда муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун Президентимиз асосий диққат-эътиборни халқ ишончини қозонишга қаратмоқда.

Қариялар, ногиронлар, болалар, кам таъминланган оилалар, кўн болали оилалар, мактаб ўқувчилари, маҳсус ўрта ва олий ўқув юртлари талабалари моддий жиҳатдан қийин аҳволга тушиб қолмаслиги лозим, уларнинг манфаатлари ҳимоя қилиниши керак. Бу кучли ижтимоий сиёсат олиб боришни тақозо этади. Кучли ижтимоий сиёсат билан мустақиллик моҳияти ва тарбияси эгизакдир.

Кучли ижтимоий сиёсат давлатнинг иқтисодий кучқудрати билан бевосита боғлиқдир. Давлат хазинасида етарли маблағ бўлса, халқ ижтимоий жиҳатдан кафолатланади ва таъминланади. Бу бойлик, яъни давлатнинг қудрати иқтисод билан алоқадордир. Давлат ва халқ иқтисодини яхшилаш бозор иқтисодиётига ўтишни тақозо этади. Бозор иқтисодиётига шунчаки сакраш билан эмас, босқичма-босқич ўтилади. Жаҳондаги ривожланган давлатлар тажрибаси, аждодларимизнинг давлат юритиш усуллари шу ҳулосага олиб келди.

Аввал айтганимиздек, мустақилликни мустаҳкамлаш,

иқтисодий тараққиёт йўлидаги ишлар ҳали давом этади. Бу йўлда амалга оширилгуси вазифаларнинг асосий қисми олдинда. Демак, ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялаш иши авж олдирилиши ва юксак поғонага кўтарилиши керак. Қолаверса, мустақил давлатнинг келажаги 1991 йил 31 августдан — Ўзбекистон мустақил давлат деб эълон қилинган кундан бошланди. Шу давлатнинг келажаги ҳозирги ёшларга боғлиқ. Бугунги ёшлар ҳар томонлама етук ходим бўлиб етишишлари зарур. Чунки улар демократик ҳуқуқий давлатнинг бўлгуси эгасидирлар. Бундан умумтаълим мактабларида ҳуқуқий таълим-тарбия беришни кучайтириш керак деган хулоса келиб чиқади. Ўз ҳақ-ҳуқуқи ва бурчларини билмаган инсон демократик ҳуқуқий давлат манфаати учун хизмат қилиши мушкул.

И. А. Қаримов қаерда бўлмасин — ўша ерларда, қайси анжуманда нутқ сўзламасин — ҳар бир гапида, ким билан мунозарага кирмасин — ўша савол-жавобда, нима иш қилмасин — ҳар бир фаолиятида, хуллас, у доимо Ўзбекистон мустақиллигининг маърифий негизи — маънавий-ахлоқий тарбия ҳақида қайғуради.

Мактаб — юрт мустақиллиги, келажагининг қуёшидир. Садоқат — умр ва мустақиллик боғининг калитидир. Ватан туйғуси, эл қайғуси — муқаддас ва қутлуғ неъматдир. Мустақиллик ҳимояси — келгуси бахтли турмуш пойдеворидир. Шу улуғвор фазилатли инсонлар иши ҳалоллик ва фидойилик рамзидир.

Умуман олганда, Ўзбекистон Республикаси Президенти, иқтисодчи олим, академик И. А. Қаримовнинг барча асарлари Ўзбекистон тарихига, унинг фан ва маданият, сиёсат ва иқтисодиёт соҳаларига, шунингдек, халқ хўжалиги тараққиётига, мустақиллик солномасига муҳим қўлланма ва йўлланма сифатида қўшилди. Шунингдек, унинг бу қўлланма ва йўлланмалари Ўзбекистон педагогикаси фани тарихида янги саҳифалар очдики, улар ёш авлодни янги мустақил давлатнинг тараққиёт йўлида ҳалол ва фидойи инсонлар қилиб тайёрлашга бевосита ёрдам беради.

Шунинг учун ўша асарлар асосида мустақиллик тарбияси концепциясини, ўқув дастури ва методик қўлланмаларни ишлаб чиқиш зарур. Бу дастур ва методик қўлланмалар умумтаълим, ўрта махсус ва олий ўқув юртлиари дарсхоналарида амалда татбиқ этилнши лозим.

Шундай қилиб, мустақиллик деган сўз, унинг моҳия-

ти ва тарбиявий асослари ҳар бир дақиқада ҳамма ерда дастуриламал бўлиб туриши керак.

Ўзбекистонда мустамлакачилик, зўравонлик асосига қурилган эски совет ҳокимияти барбод бўлгандан кейин вужудга келган Мустақиллик тузуми (қурилиши, шарт-шароити) моҳияти, мақсади ва вазифаларини жиддий ўрганиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Қаримовнинг ўша долзарб ва муҳим муаммоларга бағишланган асарларини педагогик нуқтаи назардан тадқиқ этиш қуйидаги илмий-назарий, амалий-тарбиявий хулосаларга олиб келди.

1. Юртбошимиз И. А. Қаримовнинг асарларини янада пухта ўрганиш, уларни умумтаълим мактабларида, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида таълим-тарбиявий асосда ўргатишни кенг жорий этиш зарур. Чунки уларда, *биринчидан*, мустақиллик моҳияти, унинг мақсад ва вазифалари, *иккинчидан*, янги тузумнинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий ва педагогик принциплари, *учинчидан*, янги ташкил топган тузум ғояси ва ақидалари билан мустаҳкам қурулган инсонларни тарбиялаш усуллари, *тўртинчидан*, аҳоли турмуш даражасини тинмай ошира бориш, бошқача айтганда, халқ фаровонлигининг тобора юксалишига асосий диққат-эътиборни қаратиш ва уни амалга оширишнинг аниқ режа ва йўл-йўриқлари. *бешинчидан*, одамлар онгидан эски тобелик, боқимандалик кайфиятини бутунлай сиқиб чиқариб, янгича мустақиллик ғояси ва мафкурасини тўла сингдириш каби инсонпарварлик, истиқлолпарварлик масалалари ишонарли ва асосли равишда кенг ёритилган.

2. Ислоҳотларнинг асосий беш тамойилида, «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёти йўли», «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» каби асарларда кўтарилган масала ва муаммолар, белгилаб берилган аниқ ва равшан вазифалар мустақил давлатнинг пойдеворини чуқур ва ҳар томонлама пишиқ ҳамда мустаҳкам қилиб қуриш манбаи, қуроли ва усулидир. Чунки уларда инсон онгини янги руҳда тарбиялаш биринчи даражали вазифа экани алоҳида қайд қилинган. Зотан, юксак онг, иймон ва эътиқод асосида ўша ишлар мақсадга йўналтирилган даражада амалга оширилади.

а) Иқтисоднинг сиёсатдан устиворлигини таъминлаш инсоннинг янги тузумга қарашларини шакллантиришда ва, хусусан, тарбияшуносликда буюк бурилишлар омили бўлиб хизмат қилади;

б) ислоҳот ишларининг тизгини давлат қўлида бўлса, барча куч ва имкониятлар бошқа кераксиз ортиқча томонга эмас, балки мақсадли, яъни фақат давлат за халқ манфаатларига йўналтирилади;

в) ҳукумат чиқарган қонунлар устиворлиги ва улар эҳлида барчанинг тенг жавобгарлиги, биринчидан, аҳолининг мустақилликка меҳр-муҳаббатини, иккинчидан, ишончини, учинчидан, меҳнатга бўлган янгича энгли муносабатини, тўртинчидан, ҳар соҳадаги эскина қарашларни бартараф этиш руҳиятини тарбиялайди;

г) олиб борилаётган кучли ижтимоий сиёсат, боюр иқтисодиётга босқичма-босқич ўтиш йўлида амалга оширилаётган амалий ишлар аҳолининг маънавий-руҳий оламини истиқлолпарварлик маслаги асосида бойитиш баробарида мустақил фаровон ҳаётга ўргатиб бормоқда;

д) Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли унинг шарт-шароити ва заминини ҳозирлаш, демократия ва ижтимоий адолатни таъминлаш, ҳар соҳада миллий манфаатларни устун қўйиш, ички ва ташқи сиёсатни тубдан ислоҳ қилиб, уларни Ўзбекистон қалқининг турмуш фаровонлиги, тинчлик ва осойишталигига қаратиш ва сафарбар қилиш, қолаверса, мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий асосини яратишдан иборатдир;

е) миллий қадриятларни, урф-одатларни, тарихий-маданий-маърифий меросимизни қайта тиклаш, мамлакат аҳолисига ўзлигини танитиш ва англаштириш, миллий ер ости ва ер усти бойликларини қадрлаш ва асраш, қалқ иззатини жойига қўйиш, танлаб олинган истиқлол ва тараққиёт йўлини ҳурмат қилиш ва унга қатъий амал қилиш, айниқса қишлоқ хўжалиги ишларини эҳққа қўйиш ва қишлоқ меҳнаткашларига эътиборни кучайтириш, инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини конституциявий йўл билан тўла ҳимоя қилиш ва шу қабилида Ўзбекистон келажаги буюк давлат эканини таъминловчи ва унга ишонч руҳини тарбияловчи омиллардан ҳисобланади.

3. Давлатни бошқариш ва ватанпарварлик туйғуларини тарбиялаш жараёнида аждодларимизнинг бу борадаги ўғитлари, тузуклари ва тажрибаларини илмий-танқидий, илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиш, шу асосда туғилган асосли фикр ва мулоҳазаларни

аҳоли, шунингдек, ёшлар онгига сингдириш зарур. Бунда Жалолиддин Мангуберди Хоразмшоҳ, Амир Темури, Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхон сониё-Феруз сингари давлат арбобларининг фаолиятлари назарда, тутилади.

4. Қарам ва мутеъ бўлиб кун кўраётган, яъни мустахлама мамлакатларида халқ ўз миллий, тарбиявий-тарихий анъаналарини, қадимий ахлоқ-одоб нормаларини ва урф-одатларини, шунингдек, маданий-маънавий-маърифий ёдгорликларни амалда кенг ва эркин қўллаш билиш имкониятидан маҳрумлиги барчага аён ҳақиқатдир. Бундай жараёнларни ўзбек халқи ўз бошидан кечирган. Натижада, ўша тарбия усуллари ва йўл-йўриқларининг аксарият кўпчилиги унутилган. Демак, Ўзбекистонда тарбия ишларини тўғри йўлга қўйиш учун мусулмон дунёсининг муқаддас китоби ва ҳадисларидан, тасаввуф илмининг йирик намояндалари асарларидан, халқ оғзаки ижодидан илмий-танқидий равишда кенг фойдаланиш лозим. Бу мустақиллик тарбиясининг асосий қоидаларидан бири ҳисобланади ва мустақил давлатнинг пойдеворини мустаҳкам қилиб қуришга ёрдам беради.

5. Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва такомиллаштиришда, аввало, келажакка ишончни, шунингдек, ҳалоллик ва фидоийликни тарбиялаш ва шу каби эзгу мақсадларга эришиш малакаларини таркиб топтириш жуда катта педагогик самара беради.

6. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати белгилаб берган барча вазифаларни тўла амалга ошириш учун умумтаълим, олий ва махсус ўрта ўқув юртларида «Мустақиллик тарбияси» фанини ўқитишни жорий қилиш зарур.

7. «Мустақиллик тарбияси» фани бўйича ўқув дастурлари тузиш, методик қўлланма ва дарсликларни тайёрлаш ва нашр этиш лозим.

8. Республика радиоси ва телекўрсатувлари орқали мустақиллик тарбияси бўйича махсус ўқув дастурларини олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Уларнинг оммабоп жанрга мослаштирилиши кўпроқ педагогик-дидактик самара беради.

9. Кўрсатиб ўтилган ва бошқа усуллар ёрдамида мустақиллик ғояси ва мафкураси асосига қурилган инсон тафаккури ҳамда маънавиятини қайта тарбиялаш ҳозирги даврнинг муҳим вазифасидир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР

Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

Каримов И. А. Халқимизнинг оташқалб фарзанди. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

Каримов И. А. Ўзбекистон — келажаги буюк давлат. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1993.

Каримов И. А. Деҳқончилик тараққиёти — фаровонлик манбаи. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Йўлимиз — мустақил давлатчилик ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Ҳалоллик ва фидойилик фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Ижобий ишларимизни охирига етказайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Истиқлол ва маънавият (тузувчи ва нашр учун масъуллар: филология фанлари доктори, профессор Н. Комилов, К. Бўронов). Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Ўзбекистон Республикасининг Қонституцияси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 2 июль қарорига асосан «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.

Қуръони карим.

(Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). Тошкент, «Чўлпон», 1992.

Ахлоқ-одобга оид Ҳадис намуналари.

Муҳаммад Зикариё.

Фазоилул аъмол (Мутаржим Йўлдош Сайид Аъло). Тошкент, «Чўлпон», нашриёти, 1993.

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис. 1 китоб, Тошкент, Қомуслар Бош таҳририяти, 1991.

Абу Исо ат-Термизий.

Аш-шамойил ан-набавийа. (Таржима ва кириш сўзи муаллифи Убайдулла Уватов), Тошкент, «Чўлпон», 1992.

Абу Исо ат-Термизий. Саҳиҳи Термизий. Танланган ҳадислар. (Араб тилидан Абдуғани Абдулло таржимаси). Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993.

Абу-л-Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий.

Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва таржимон Убайдулла Уватов). Тошкент, «Қамалак», 1992.

Носируддин Бурҳонуддин Рабғўзий.

Қиссаси Рабғўзий, 1 китоб, Тошкент, «Ёзувчи», 1990.

Сўфи Оллоёр. Саботул ожизин. Тошкент, «Чўлпон», 1991.

Шайх Зоҳидхон Отахон ғ.ғ.ли.

Пайғамбарлар қиссаси. Тошкент, Қомуслар Бош таҳририяти, 1993.

Муҳаммад Ҳузарий. Нур-ул яқин. Тошкент, «Чўлпон-Қамалак», 1992.

Ўзбек халқ мақоллари.

(Тўловчилар: Т. Мирзаев, Б. Саримсоқов ва бошқалар). Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.

Шарқ тафаккури хазинасидан.

Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.

Оз-оз ўрганиб доно бўлур.

Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.

Донишмандлар одоб-ахлоқ тўғрисида.

(Таржимон Ш. Зуннун). Тошкент, «Ўқитувчи», 1986.

Оталар сўзи — ақлнинг кўзи.

(Тузувчи-муаллиф Ё. Саитов). Тошкент, «Ўқитувчи», 1992.

Тараққиёт ва ҳамкорлик йўлларида. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафқураси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Авлоний Абдулла. Тошкент тонги. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.

Абулғози Баҳодирхон.

Шажараи турк. Тошкент, «Чўлпон», 1992.

Абу Райхон Беруний. Ҳикматлар. (Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: Абдусодиқ Ирисов), Тошкент, «Еш гвардия», 1973.

Абу Райхон Беруний.

Тарвиҳалар. «Жавоҳирот китоби»дан. Тошкент, «Мерос», 1991.

Абу Райхон Беруний.

Феруза. (Нашрга тайёрловчи ва таржимон А. Ирисов). Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.

Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али.

Баҳоуддин Балогардон. Тошкент. «Ёзувчи», 1993.

Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар, Тошкент, «Уқитувчи» 1994.

Ёқубов Одил. Ҳаво йўлларидаги мулоқот. «Ҳаёт ва иқтисод» ойномаси, 1992 йил 11-сон.

Ёқубов Рўзимат.

Жалолиддин Мангуберди. Урганч, Хоразм вилоят Матбуот бошқармасининг «Хоразм» таҳририят-нашр бўлими, 1993.

Жўраев А. Ж. Тарбиявий дарсларни ўтиш. Тошкент, «Уқитувчи», 1994.

Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. Тошкент, «Чўлпон», 1994.

Муҳаммад аз-Заҳирий ас-Самарқандий. Синднома. (Форсчадан Юнусхон Ҳакимжон таржимаси), Тошкент, Ибн Сино номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1993.

Навоий Алишер.

Маҳбубул-қулуб. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.

Очил Сафо.

Бир гап айтай қулоғингга. Хоразм вилоят Матбуот Бошқармасининг «Хоразм» таҳририят-нашр бўлими, Урганч, 1993.

Очил Сафо.

Қалб гулшани. Тошкент, «Уқитувчи», 1992.

Очил Сафо.

Орзулар кўкидаги шафақлар. Тошкент, «Уқитувчи», 1993.

Раҳим Давлатёр ва бошқалар

Феруз. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1991.

Раҳматуллоҳ Туркистоний.

Илм ва иймон. (Сўнгги сўз ҳожи Эмин Усмонники).

Сайф уз-Зафар Навбахорий.

Дурр ул-мажолис. Тошкент, «Мерос», 1992.

Саидов Акмал.

Мустақиллик қомуси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Темур тузуклари.

(Форсчадан Соғуний ва Ҳабибулла Кароматов таржимаси).
Тошкент, Фафур Ғулом номидаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси,
1991.

Амир Темур ўғитлари.

Тўплаб нашрга тайёрловчилар: Ўзбекистон Республикаси ФА
мухбир аъзоси Бўрибой Аҳмедов ва ёзувчи Ақром Аминов. Тош-
кент, «Наврўз». 1992.

Тўраева О.

Бола азиз, одоби упдан азиз. Тошкент, «Ўқитувчи», 1986

Тўрақулов Э., Раҳимов С.

Абу Райхон Беруний руҳият ва таълим-тарбия ҳақида, Тош-
кент, «Ўқитувчи», 1992.

Уватов Убайдулла.

Донолардан сабоқлар, Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги
халқ мероси нашриёти, 1991,

Усмонов Р.

Одобнома. Тошкент, «Ўқитувчи» 1985.

Қори Нихомиддин бин Мулла Ҳасан.

Илми ахлоқ, Тошкент, «Ёзувчи», 1994.

Қурбонов Турсунали.

Одобнома, Тошкент, «Ўқитувчи», 1991.

Ҳошимов К.

Куни узайтирилган мактаб ва мактаб-интернатларда таълим-
тарбия масалалари. Тошкент, «Ўқитувчи», 1985.

Чернишевский Н. Г.

Танланган педагогик асарлар. Тошкент, «Ўқитувчи», 1989.

Юсуф Хос Ҳожиб.

Қутадғу билиг. Тошкент, «Фан» нашриёти, 1971.

Ясавий ким эди. (Мақолалар ва «Ҳикматлар»дан парчалар.)
Тошкент, «Мерос», 1992.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I Б О Б. ЎЗБЕКИСТОН ИСТИҚЛОЛИ ТАРАҚҚИЙТИНИНГ БЕШ ТАМОЙИЛИ ВА МУСТАҚИЛЛИК ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ	
1- §. Мустақилликнинг моҳияти ва тарбия сабогининг йўналиши	12
2- §. Иқтисодийнинг сиёсатдан устуворлиги ва тарбияшуносликдаги бурилиш	13
3- §. Давлатнинг бош ислохотчилик роли ва бу жараёнда тарбиянинг ўрни	21
4- §. Қонун устуворлиги — фуқаролар онгидаги эски тушунчаларни бартараф этишнинг педагогик негизи	27
5- §. Кучли ижтимоий сиёсат — маънавий баркамоллик манбаи	34
6- §. Бозор иқтисодига босқичма-босқич ўтиш сиёсати ва аҳолини фаровон ҳаётга ўргатиш принципи	42
II Б О Б. ЎЗБЕКИСТОНДА ИСТИҚЛОЛ ТАНТАНАСИ ВА ЕШ АВЛОДНИ МУСТАҚИЛЛИК РҲҲИДА ТАРБИЯЛАШ	
1- §. Истиқлол йўлининг шарт-шароити ҳамда заминини яратиш ва маънавий тарбиянинг истиқболи	49
2- §. Демократия ва ижтимоий адолат — ишонч руҳини тарбиялаш омили	62
3- §. Миллий манфаат, ташқи сиёсат ва ҳамкорлик одоби	67
4- §. Мустақил иқтисодий сиёсат ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялашнинг асоси сифатида	85
III Б О Б. МУСТАҚИЛЛИК БАРҚАРОРЛИгини ТАЪМИНЛАШ ВА ЕШЛАР ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ — БУЮК МАҚСАД	
1- §. Болаларда Ўзбекистон келажакига ишонч руҳини тарбиялаш	104
2- §. Уқувчларда янгича моддий ва иқтисодий фаровонлик ҳақидаги туйғуларни тарбиялаш	106
3- §. Ҳуқуқий таълим-тарбия демократик ҳуқуқий давлатнинг пойдеворидир	113
4- §. Келажак бугундан бошланади	127
5- §. Ешларда эзгу мақсадга эришиш малакаларини вужудга келтириш ва такомиллаштириш	133
IV Б О Б. ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ВА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ	
1- §. Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий хусусияти ва маънавий-ахлоқий тарбия	147
2- §. Ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳида шакллантириш	168
3- §. Мунозарада тугилган ҳикматлар — тарбия сарчашмаси	178
Хулоса	195
Фойдаланилган адабиётлар	203

Сафо Очил

Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. К. Ҳошимовнинг умумий таҳририда.
Т.: Ўқитувчи, 1995.—208 б.

САФО ОЧИЛ

МУСТАҚИЛЛИК МАЪНАВИЯТИ ВА ТАРБИЯ АСОСЛАРИ

Тошкент «Ўқитувчи» 1995

Муҳаррир *М. Аҳмедов*
Бадий муҳаррир *Э. Нурмонов*
Техник муҳаррир *Д. Габдрахманова*
Мусаҳҳиҳ *Ш. Тўлаганов*

ИБ № 6736

Теришга берилди 9. 12. 94. Босишга рухсат этилди 3. 04. 95. Бпчми 84×108/32. Тип қоғози. Кегли 10 шпонсиз. Литературная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли б. л. 11,34. Шартли кр-отт. 11.076. Нашр. л. 11.07. 10000 нусхада босилди. Буюртма № 1.

«Ўқитувчи» нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 12—184—94.

Ўзбекистон Республикаси. Давлат матбуот қўмитасининг Янгийўл ижара китоб фабрикаси. Янгийўл ш. Самарқанд кўчаси, 44. 1995